

Század

2023.

2. szám

Vég

Századvég
2023 · 2. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · S. Király Béla · Kiss Réka · Megadja Gábor · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csité András · G. Fodor Gábor · Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerégyártó Béla · Körösenyi András · Kövér György · Sági Gábor · Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösenyi András · Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Gyekiczki András · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János · Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Felelős kiadó: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány
Olvasószerkesztő: Bobály Ilona

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.
Kapcsolat: Tóth Krisztián
Telefon: + 36 1 479 5298
E-mail: kiado@szazadveg.hu
szazadveg.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.
Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségénél.

ISSN 0237-5206

Tartalom

Előszó.	5
-----------------	---

KÜLPOLITIKAI REALIZMUS

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN

A klasszikus realizmus antropológiai alapjai és implikációi	11
---	----

DARABOS ÁDÁM

„Mindannyiunk atyja” – Reinhold Niebuhr nemzetközi kapcsolatok realizmusának kialakulása	37
--	----

MARTON PÉTER

Reality check: Johannes Gullestad Rø realizmusa és a külpolitika realiztikus elemzése	57
---	----

CSIZMAZIA GÁBOR

Realista vonások az Egyesült Államok külpolitikájában a Trump-és Biden-adminisztráció alatt	73
---	----

ROMSICS GERGELY

A külpolitikai realizmus és a liberális nacionalizmus összefonódó hagyományai a késő dualizmus Magyarországon.	101
--	-----

MŰHELY

AZAR GAT

Háború, nacionalizmus, a békés 19. század és az első világháború okai	129
---	-----

JEREB BOTOND

Mitől realista a realista? A politikai realizmus politikaelméleti fogalmának dilemmái	145
---	-----

VESZELSZKI ÁGNES – ACZÉL PETRA

Erotikus és pornóinflucencerek, különös tekintettel az OnlyFans portálra	171
--	-----

RECENZÍÓ

PAP MILÁN

A tévutas hegemon? John J. Mearsheimer: A nagy téveszme. Liberális álmok és nemzetközi realitások	199
---	-----

E szám szerzői	203
--------------------------	-----

PAP MILÁN

A realizmus örök visszatérése – előszó

The eternal return of realism – foreword

A nagy illúzióvesztések korszakában megnövekszik a kereslet a realista gondolkodásmód iránt. A gazdasági világválság, a globális pandémia vagy a közeli háború veszélyei természetes módon sarkallnak arra, hogy keressük e jelenségek magyarázatait, valahogy megértsük a körülöttünk sokasodó válságok miértjét. A nagy mozgások, amelyek társadalmakat tudnak szétszakítani, nagyhatalmakat egymás ellen fordítani és megszüntetni az addig megélt világunkat, nem lehetnek a pusztá véletlen művei, kell, hogy legyen oka a látható okozatnak. A realizmus több szempontból bizonyulhat vonzó választásnak az okok keresésében. Mindenekelőtt azonban azt ígéri, hogy minden idealizmustól, hittől és tévképzettől lecsupaszítva a valóság objektív szabályait mutatja meg, még akkor is, ha ez a valóság kényelmetlen és durva számunkra. Így volt ez már két és fél évezreddel korábban is, amikor Thuküdidész a peloponnészoszi háború történetét megírva az athéni nagyhatalom és a kicsiny Mélosz szigetének konfliktusára terelte a figyelmet. A később méloszi dialógusként híressé vált szövegrészlet teszi fel a kérdést, milyen joga kívánja bekebelezni Athén a mélosziak szigetét, amelyre érkezik az athéni válasz: az erősebb joga mindenképp felett áll, a politika természetéből adódik, hogy a hatalmas mindig megkapja, amit akar. Az erősebb, hatalmasabb igazsága így lett a realizmus kiindulópontja, Thuküdidész pedig a realista gondolkodás megalapozója. A dialógus valójában azóta folyik a hatalom természetéről, így a realizmus hosszú eszmetörténeti tradícióra tekinthet vissza.

Tematikus számunk első írása, Zachar Péter Krisztián tollából, ezt a tradíciót kívánja bemutatni, azzal a belátással, hogy a realizmust nem egységes doktrínaként kezeli, „sokkal inkább általános elemzési irányzatként”

fogja fel. Az így értelmezett realizmus tehát nem normatív kitételekkel operál, hanem az államok és a hatalom természetének és mozgásainak ismeretelméleti alapját nyújtja. Ennek az ismeretelméleti tárháznak vannak bizonyos sarokpontjai, amelyeket a 20. századi realista gondolkodók mind fontosnak tartottak. Ilyen az az egoizmusra alapozott antropológiai belátás, amelynek fontosságát a realisták az államok közötti viszonyokban sosem felejtik el kiemelni. Számunk első tanulmányának szerzője a modern realizmus kiemelt teoretikusát, a német származású amerikai Hans Morgenthaut idézi, amikor megjegyzi: „A realisták jellemzően az egoista szenvedélyekre és »a gonosz tragikus jelenlétére minden politikai cselekvésben« helyezik a fő hangsúlyt.” Az ember önző és esendő természete azonban még nem minden. Ez az ugyanis, ami értéket és értelmet ad a normarendszereknek, másképpen szólva, az önzésen és önsegélyen alapuló politikai rend alakítja ki saját legitimáló elveit, tulajdonképpen moralitását. A realizmus hosszú történetének botrányköve éppen a moralitás mibenléte és magyarázata, amelynek különböző értelmezését látjuk a modern realizmus elődeinél, mint az említett Thuküdidész, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, a klasszikus realista gondolkodás nagyjainál, mint Edward Hallett Carr és Hans Morgenthau. De ez a probléma munkálkodik utódaik kérdésfeltevései mögött is a neorealizmus strukturalistáinál, mint Kenneth Waltz, John Mearsheimer, Stephen Walt vagy a strukturalista látásmódot finomító és átfogalmazó neoklasszikus realistáknál, mint Jack Snyder, Gideon Rose, Fareed Zakaria és William Wohlforth.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy míg az antropológiai pesszimizmus sok további nézetrendszerrel távol tartja a realizmust, addig másokhoz közelíti. Ilyen a keresztény gondolkodás ágostoni hagyománya, és ezen az alapon áll a modern külpolitikai realizmus egy eddig nem említett klasszikusa, az amerikai protestáns teológus, Reinhold Niebuhr. Darabos Ádám Niebuhr realizmusának nemzetközi politikai oldalát dolgozza fel írásában, amelynek alapvető tétele, hogy „az egyének és emberi csoportok erkölcsi képességei különböznek, valamint az emberi csoportok erkölcstelenebbek, mint az egyének”. Ha ez pedig így van, az egyéni tökéletesedés vallásos vagy szekuláris morális elvárása zárójelbe kerül a nemzetközi kapcsolatok terén, ahol csoportok, államok és nagyhatalmak a szereplők. Továbbíve a gondolatot, ebben az esetben másban nem reménykedhetünk, mint a konfliktusok tompításában, az államok közötti megegyezések és béke-rendszerek élettartamának kitolásában, az erőszaknak áldozatul esők szá-

mának korlátozásában. Az aranykor nem létezett, nincs örök béke, a konfliktusmentes világ csak hiú ábránd – legalábbis ebben a földi életben.

Mégis, az államok (kül)politikájáról a politikusok, tehát emberek döntenek. Bonyolult folyamatok és komplex processzusok eredményeként dőlnek el a legfontosabb kérdések, mindenekelőtt háború és béke kérdése. Bár a különböző érdekek hálója néha kibogozhatatlannak látszik, a realizmus nemcsak azt a teoretikus környezetet jelenti, amelynek alapzatán állva objektívnek szánt kijelentéseket tehetünk a hatalmi mozgásokról, hanem olyan eszközöket kínál elemzési keret, amely a politikusi döntések megértéséhez is közelebb vihet. A realizmust ilyen elemzési keretként tekintik Johannes Gullestad Rø norvég politikatudós, aki a személyes motívációk sokféleségét is számba veszi a külpolitika-alkotás folyamata során. Marton Péter írása Rø módszertani realizmusát ismerteti, amely igyekszik meghaladni a pusztán racionális érdekkalkuláción alapuló döntési sémákat. Ahogy írja, a külpolitikai elemzésben e módszertan hasznosításával „[E]lmozdultunk a szuperkomputerként funkcionáló országelme feltételezésétől az országalmát kezében tartó esendő egyén megértésének szándéka felé, aki a maga félelmeivel és vágyaival, illetve az országérdeken kívül számos egyéb gondolattal a fejében van jelen a döntéshozatal folyamatában. Azt keressük, hogy az illető a percepciói és azokra vonatkozó interpretációi révén hogyan ítélte meg a kezelésére utalt helyzetet – miből indult ki, és mire jutott ezzel kapcsolatban.” Az érdek, amely a realista hagyományban a döntések mozgatója, tehát egy sokkal összetettebb jelenség, amelyet nehezen lehet sematizálni. Ha pedig ez így van, a külpolitikai elemzésben fel kell ismerni a realizmus korlátait és egyúttal a (kül)politikai valóság megértéséhez közelebb vivő elemeket. A realizmus nagy szerzők által kifejtett tradíciója és más megközelítésekkel perlekedő gondolatrendszere mégiscsak a valós politikai folyamatok elemzésével vált „élesbe”. És ez nem a teória lebecsülését kell, hogy jelentse. Éppen ellenkezőleg: a teória azzal erősödik, ha a valóságos helyzetekben megmérettetik.

A realista tradíció és a realizmus mint a nemzetközi kapcsolatok domináns teoretikus irányzata mellett fontossá válik, hogy a politikai cselekvések mennyiben felelnek meg a realista előfeltevéseknek. Mint azt két esettanulmány – Csizmazia Gábortól és Romsics Gergelytől – megmutatja, tisztán realista gondolkodásmód aligha létezik a maga valóságában. A politikai döntésekben különböző eszmék és nézetek keverednek, amelyeket azonban megvizsgálhatunk abból a szempontból, hogy mennyiben

tartalmaznak realista elemeket. Csizmazia Gábor a Trump- és a Biden-adminisztráció kinyilvánított világképét, transzatlanti kapcsolatrendszerét, kül- és biztonságpolitikai működésének realista elemeit tárgyalja. A tanulmány egyaránt vizsgálja „(1) a nemzetközi biztonsági környezettel szembeni pesszimista/optimista várakozást, (2) a hatalmi versenyről kialakított statikus/dinamikus képet és ennek tükrében a szövetségesekhez fűződő viszonyt, valamint (3) a kemény (katonai és gazdasági) hatalmi képességekkel társított rövid/hosszabb távú célkitűzések prioritási rendjét.” És bár a Biden-adminisztráció első ciklusa még csak a végéhez közelít, annyi mindenképpen megállapítható, hogy a Trump-féle „elvhű realizmus” (legyen az szándékolt vagy szándékoltalan az elnök és stábja részéről) nem folytatódott 2021 januárjától. A jelenlegi elnök politikájáról elmondható ugyanakkor, hogy „realista vonásai az összetettebb, posztklasszikus irányzat logikáját tükrözik”. A jelenkor amerikai külpolitikájától nagy ugrást jelent térben és időben az első világháborút megelőző magyar politikai elit gondolkodása. Romsics Gergely tanulmánya ugyanakkor szintén a realista előfeltevéseket és gondolati elemeket keresi eszmetörténeti vizsgálódásai során. A reálpolitikai, tulajdonképpen realista hagyomány ugyanis a birodalmi politikában a 19. században elsősorban Metternich nyomán megingathatatlanak tetszett. A kiegyezést követően a magyar politikai elit java részének gondolkodását is áthatotta ez a gondolatkör, amely a nagyhatalmi viszonyok kiegyensúlyozására törekedett. Ugyanakkor ez párosult a nacionalizmusból eredő politikai elvekkkel, és ezek szintézise az, ami a háború előtti magyar (kül)politikai gondolkodás főáramát jelentette. Ezzel az utódok el is fordultak a metternichi klasszikus iskolától, ahogy a szerző írja: „Sokkal inkább mondható dominánsnak az a nacionalista és a reálpolitikai hagyományok szintézisének eredményeként kialakult külpolitika-felfogás Magyarországon, amely a nemzetközi rendszert immár alapvetően nemzeti (s nem hatalmi-dinasztikus) államok vetélkedésének színtereként értelmezte. Ez az értelmezés az egykori liberális nemzeti hagyományból szinte csak azt a tézist őrizte meg, amely a nemzet önépítését univerzális értékkel ruházta fel, az emberi haladást segítő fejleményként határozva meg azt. A nemzetközi rendszert azonban alapvetően konfliktusosként, tehát a realista örökség szellemében definiálta.”

Műhely rovatunk izraeli szerzőjének előadása éppen a nacionalizmus oldaláról kapcsolható a realizmus témaköréhez. Azar Gat korábban megjelent kötetének sokszor hangoztatott tétele szerint a háborúskodásra való

hajlam éppen azért csökkent az elmúlt évszázadokban, mert a béke egyre nagyobb haszonnal kecsegtette az államokat és vezetőiket. A 20. század háborúit mégis a legvéresebb konfliktusokként tartjuk számon a világtörténelemben. Ez azért történhetett így, mert „az etnikai és nacionalista feszültségek gyakran felülírták az új gazdasági realitások logikáját”, illetve a nacionalizmus lényeges tényezőjének bizonyult, hogy „a késő 19. és kora 20. században a szabadkereskedelemtől a nemzeti gazdaságokhoz való visszatérés” felé vették a nagyhatalmak az irányt.

A nehéz időkben tehát már korábban sem voltak híján a realista gondolkodásnak. A realizmus azonban nem csodaszer, nem képes háborúkat megakadályozni. Egy olyan gondolkodásmódot képvisel azonban, amely a háborúk veszélyét mindig szem előtt tartja. És ez igaz a belső konfliktusokra is, mint a polgárháború és a politikai ellenségeskedés más formáira. Jereb Botond tanulmánya azokat a fogalmakat veszi górcső alá, amelyek a kortárs realista politikaelmélet antimoralista és utópiakritikus kereteit nyújtják. Az angolszász és nemzetközi politikaelméletben egy évtizede már érzékelhető egy realista fordulat, legalábbis a liberális-moralista elméleti fősodor erősödő kihívójaként. Magyarországon ennek a fordulatnak a politikaelméleti recepciója éppúgy folyamatban van, mint az elmélet adaptációja. A nemzetközi kapcsolatok terén azonban ez a hazai recepció nem mondható kiterjedtnek. A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásába bevezető egyetemi tankönyvek ugyan tárgyalják a realista iskolát vagy a realista külpolitika-elemzés eszközeit, de a modern realizmus szerzőinek műveit még nem fordították le magyarra. Ahogy hiányzik a realizmus egyes irányzatainak, szerzőinek, iskoláinak részletes magyar nyelvű tárgyalása is. Kivételt jelent e számunk egyik szerzőjének, Romsics Gergelynek érdekes és gondolatébresztő monografikus feldolgozása a klasszikus realizmus elméleteiről, amely 2009-ben jelent meg *A lehetetlen művészete. Diplomácia, erőegyensúly és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében* címmel. Folyóiratunk e tematikus száma a nemzetközi viszonyok realizmusáról szóló magyar nyelvű diskurzus szélesedéséhez kíván hozzájárulni. Hiszen a realista gondolkodásra a nehéz időkben van leginkább szükség. És ki tagadná, hogy továbbra is nehéz idők következnek? Erre utal Műhely rovatunk utolsó tanulmánya is, Aczél Petra és Veszelszki Ágnes tollából. A szerzők az online pornográfia új formáit és veszélyeit mutatják be áttekintő tanulmányukban, amely előrevetíti nemcsak a jelen, de a jövő várható társadalmi nehézségeit is.

ÚJ FOLYAM XXXII. 7-8. SZÁM

2023. JÚLIUS–AUGUSZTUS

MAGYAR SZEMLE

MÁDL FERENC tanulmánya Széchenyi Istvánról • SZABADFALVI JÓZSEF: Leszámolás a magyar polgári jogbölcseleti tradícióval • Természetjogállam és módszertani ateizmus: beszélgetés Turgonyi Zoltánnal • Csontváry-évforduló: GRÓH JÁNOS és TEMESVÁRI ISTVÁN PÉTER írásai • GRÓH GÁSPÁR Nádas Péter új regényéről • Szűcs Endre emlékezete

ZACHAR PÉTER KRISZTIÁN

A klasszikus realizmus antropológiai alapjai és implikációi

Anthropological foundations of classical realism and its implications

Absztrakt

A jelen tanulmány a klasszikus realizmust és gyökérzetét vizsgálja, elsősorban legfontosabb megkülönböztető jegyét, vagyis hogy az állami viselkedést az emberi természetnek tulajdonítja, amely egy időben és térben változatlan, örök fogalom. Mind a thuküidészi hajtóerő, mind a machiavellista hagyomány, mind a hobbesi természeti állapot a külpolitikai magatartás tekintetében az ember lényegéről és az antropológiáról, az emberi természet mibenlétéről alkotott sajátos elképzelésen nyugszik, és valójában Edward H. Carr, majd az elmélet keretrendszerének végleges megalkotója, Hans J. Morgenthau realizmusának gyökerei is a bukott ember fogalmköréhez vezetnek vissza. A tanulmány ezen fő csomópontokat elemzi és mutatja be a klasszikus realista szerzők pesszimizmusát és az erkölcsről alkotott sajátos képének eredetét.

Kulcsszavak: klasszikus realizmus, emberi természet, moralitás, pesszimizmus, Thuküidész, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, Edward H. Carr, Hans J. Morgenthau

Abstract

The present paper examines classical realism and its roots, in particular its most important distinguishing feature, namely that it attributes state behaviour to human nature, which is an eternal concept unchanging in time and space. Both the Thucydidean drive and the Machiavelian tradition, as well as the Hobbesian state of nature in terms of foreign policy conduct, are grounded in a particular conception of the essence of man and anthropology, the very essence of human nature, and indeed the roots of Edward H. Carr's realism, and later of the final creator of the theoretical framework, Hans J. Morgenthau's realism, can be traced back to the conceptual circle of the fallen man. The paper analyses these main intersections and presents the origins of the classical realist authors' pessimism and their particular view of morality.

Keywords: classical realism, human nature, morality, pessimism, Thucydides, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, Edward H. Carr, Hans J. Morgenthau

Bevezetés

A klasszikus realizmus megjelenése óta széles körű vita tárgyát képezte a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek sorában. Úgy tűnhet ugyanakkor, hogy axiómái, fogalmi struktúrái, elméleti keretei és elemzési köre mára feledésbe merültek: a globalizáció korára a neorealista módszeresen felülvizsgálták és kiegészítették az eredeti megközelítést, míg más elméletek képviselői igyekeztek marginalizálni és heves kritikával illetni a realizmus tanait. Nemcsak a konstruktivizmus és a neoliberális narratíva jelentkezett új teoretikus keretrendszerekkel, de megszorodtak a posztpozitivisták elméletek is, mint a dekonstrukciós kritikai elméletek, a feminizmus és genderelmélet, a posztstrukturalizmus, vagy a globalizáció- és posztkolonializmus-elméletek. Ennek ellenére a realizmus – annak különböző változataiban – továbbra is az IR-elméletek kiemelkedő vizsgálati perspektíváját nyújtja.

Amikor a tanulmányban „klasszikus realizmusról” beszélünk, akkor ez alatt elsősorban a Hans J. Morgenthau nevével és gondolataival fémjelzett iskolát, valamint ennek történeti előfutáiraiként értékelt tudósok gondolatait értjük. A nemzetközi szakirodalomban ezt az elméleti konstrukciót megtalálhatjuk „chicagói iskola” vagy „politikai realizmus” néven is. Valójában a Morgenthau által leírt elméleti keretrendszer azért vált „klasszikussá”, mert az 1970-es évek közepe óta kialakult egy újabb gondolkodói iskola, amely éppen az emberi természetre vonatkozó alapvetésekben kívánt eltérni a Morgenthau által képviselt állásponttól és a realista megközelítést felülvizsgálva, továbbfejlesztve új módszertani alapokra helyezte a realista elméletet, miközben a mélyén meghúzódó alapállításokat nem vetette el.

Ez azért volt lehetséges, mert a realizmus, mint a nemzetközi kapcsolatok leíró paradigmája, árnyaltan képes megérteni a nemzetközi kapcsolatokat anélkül, hogy a biztonságért folytatott intenzív hatalmi-politikai versengés terepére redukálná azokat. A realista iskola önmagában nem egységes, számos megközelítésre ad lehetőséget, miközben továbbra is a háború, a béke, a biztonság és a hatalom egyes aspektusait tekinti a világpolitika meghatározó alapkérdéseinek. Különböző típusú realista elméletek léteznek, és a realista akár egymásnak ellentmondó magyarázatokat és előrejelzéseket is kidolgozhatnak, de létezik egy központi kritériumhalmaz, amely megágyaz a realista elemzésnek. A realizmus szá-

mára nincs egy szűk definíciós keretrendszer, sokkal inkább általános elemzési irányzatként fogható fel, amire számos korábbi kritikai munka is utalt. A „politikai realizmus hagyományának gazdagsága”¹ valójában lehet egy „laza keret”,² egy „nagy sátor, amelyben számos különböző elméletnek van helye”,³ „filozófiai diszpozíció”,⁴ vagy éppenséggel egy jól felismerhető és jellegzetes „gondolkodásmód”⁵. Azonban lehetséges azonosítani néhány olyan központi elemet, amelyek egy érvelést „realistává” és azon belül is „klasszikussá” tesznek. A keretrendszer elemzési irányainak közös filozófiai súlypontja, hogy a realizmus a világgal foglalkozik,⁶ mégpedig úgy, ahogyan az valójában van, nem pedig azzal, ahogyan lennie kellene,⁷ és ennek során az elemzés figyelembe veszi, majd a politikai döntés beépíti mindazt, amit a történelmi tanulságok feltártak.⁸ Ezzel a realizmus inkább empirikus és induktív, mint normatív paradigma.⁹ Ahogy Carr rámutat: „nem az elmélet hozza létre a gyakorlatot, hanem a gyakorlat az elméletet”.¹⁰

A nemzetközi kapcsolatok területén a realizmus főként a második világháború kitörése után vált uralkodó elemzési paradigmává, amikor kiszorította az idealista („utópista”) doktrínát, és az új kataklizma kapcsán pontosabb információkat, erőteljesebb és relevánsabb válaszokat ígért a háború okairól és a béke kérdéseiről.¹¹ Ugyanakkor a klasszikus realista elmélet gyökerei messze nyúlnak: Thuküdidész, Niccolò Machiavelli és Thomas Hobbes azok a szerzők, akikre előbb Edward H. Carr, majd az elmélet keretrendszerének végleges megalkotója, Hans J. Morgenthau is rendszeresen visszatér. (Természetesen mellettük számos további, így többek között keresztény gondolkodó is azonosítható előfutárként, azonban jelen tanulmány keretei között elsősorban e szerzők nézetrendszerének megértésére törekszünk.) Már Thuküdidész korában is, de az újkorba lép-

1 Gilpin 1984, 287.

2 Rosenthal 1991, 7.

3 Elman 1996, 26.

4 Gilpin 1984, 289.

5 Garnett 1984, 110.

6 Burchill 1996.

7 Warner 1991, 37.

8 Freyberg-Inan 2004, 1–2.

9 Morgenthau 1954, 4.

10 Carr 1946, 64.

11 Brecher–Harvey 2002, 54.

ve legkésőbb Machiavelli óta a realista hagyományok és okozat sorozataként tekint a történelemre, amelynek lefolyását intellektuális erőfeszítéssel lehet elemezni és megérteni, de a képzelet nem irányíthatja.¹² Szintén általános nézet, hogy a realizmus inkább pesszimista, a hatalmi politika visszatérő mintáit hangsúlyozza, amelyek az ismétlődő konfliktusokban, rivalizálásban és háborúkban nyilvánulnak meg.¹³ Az idő előrehaladtával, különösen a modern kori európai háborúk korában, az erőegyensúly és a biztonsági dilemma válnak kiemelkedő jelentőségű realista elemzési eszközökké az anarchikusnak tekintett világban.¹⁴ Minden irányzat realistái számára az állam marad a nemzetközi ügyek fő aktora, még ha meg is jelenhetnek mellette új és más szereplők. A realista koncepció különös figyelmet szentel a nagyhatalmaknak, mivel ők rendelkeznek a legnagyobb befolyással a nemzetközi szintéren.¹⁵ Ehhez kapcsolódóan a realisták azt állítják, hogy a hatalom vagy a képességek elosztása nagymértékben meghatározza a nemzetközi eredményeket. Eme keretrendszerben a nemzeti érdek az, ami az államok viselkedését mozgatja: az államok pedig racionális, de önző szereplők, akiket a *raison d'état* diktátumai vezérelnek.¹⁶ Így a nemzetközi politika (és általában a politika) a hatalomért és a biztonságért folytatott állandó küzdelemként és konfliktusként fogható fel.¹⁷

A realizmus a kezdetektől fogva magyarázatot adott arra, hogy az államok miként védik meg magukat egy olyan anarchikus környezetben, ahol a biztonságot és a jólétet fenyegető veszélyek mindig jelen vannak, és még maga a túlélés sem biztosított. Ashley J. Tellis megfogalmazása szerint errefelé épül az a realista legkisebb közös nevező, amelyet úgy fogalmazhatunk meg, hogy az államok folyamatosan aggódnak a biztonságukért, és intézkedéseket hoznak a biztonság fokozása érdekében.¹⁸ Ennek háttérében pedig a tudományos kutatás valójában a biztonságot kereső entitások természetéről és viselkedéséről szóló filozófiai elmélkedést azonosította, mint meghatározó kiindulási alapot. A realista elmélet legalapvetőbb elméleti háttérét tudjuk így feltárni, amely segítségével e teória áthidalja az egyének

12 Carr 2015.

13 Jackson–Sorensen 2013, 66.

14 Buzan 1997, 53.

15 Mearsheimer 2001, 17–18.

16 Frankel 1996, XII–XV.

17 Frankel 1995, IX–X.

18 Tellis 1995.

és a nemzetközi politika közötti szakadékot: a tanulmányunk keretében vizsgált klasszikus realizmus ugyanis az állami viselkedést az emberi természetnek tulajdonítja, amely egy időben és térben változatlan, örök fogalom. Különösen ez a meghatározó vonása az elméletnek, amely megkülönbözteti a későbbi időszak neorealista irányzataitól, ezek ugyanis az emberi természettől elszakadva más elméleti keretben jutnak el hasonló értékeléshez. Mind a thuküdidészi hajtóerő, mind a machiavellista hagyomány, mind a hobbesi természeti állapot a külpolitikai magatartás tekintetében az ember lényegéről és az antropológiáról, az emberi természet mibenlétéről alkotott sajátos elképzelésen nyugszik, és valójában Morgenthau realizmusának gyökerei is a bukott ember fogalmköréhez vezetnek vissza. A realisták jellemzően az egoista szenvedélyekre és „a gonosz tragikus jelenlétére minden politikai cselekvésben”¹⁹ helyezik a fő hangsúlyt. Ez a realizmus a politikának az emberi természet és a nemzetközi kormányzat hiánya által támasztott korlátait hangsúlyozza, amelyek a nemzetközi kapcsolatokat a hatalom és az érdekek küzdőterévé teszik. Jelen tanulmány a klasszikus realizmusra koncentrálna az emberi természetre vonatkozó feltevéseket igyekszik előtérbe állítani, különösen a paradigma korai irodalmi gyökereinek értelmezésén keresztül, hogy feltárja és megmagyarázza a realista pesszimizmus és az erkölcsről alkotott sajátos képének eredetét.

Antropológiai alapok: Thuküdidész

Ahhoz, hogy az emberi természet szerepét megérthessük a nemzetközi kapcsolatok elméletében, alapvető kiindulási pontként kell megállapítanunk az emberi természet kérdésének elsőbbségét a politikában. Maga a politika ugyanis az emberek, illetve az emberek által alkotott csoportok (közösség, nemzet, társadalmi csoport és osztály, állam) viselkedésével foglalkozik. A politikai viselkedés végső soron az emberi társadalmi viselkedés egy formája, és ez azt jelenti, hogy egy politikai elmélet minden rétege részben az emberi természetre és így az emberi viselkedésre, pszichológiára vagy motivációra vonatkozó felismeréseken nyugszik. Ezt támasztja alá Morgenthau egyértelmű definíciója is, miszerint „a politikát,

19 Idézi Donelly 2004, 10.

akárcsak a társadalmat általában, objektív törvények irányítják, amelyek az emberi természetben gyökereznek”.²⁰

Ennek történeti első hagyománya az ókori görög tudományosságban Thuküdidész (Kr. e. 460–395) történetírói munkássága révén érhető tetten. Az általa összeállított munkák azok, amelyekben kimutatható az általános elmozdulás a történelmi események vallási értelmezésétől egy világi, „pozitivistá” értelmezés felé: a természeti tények az emberi megfigyeléstől függetlenül léteznek, és ezek megmagyarázhatók az emberi megfigyelés és értelmezés, vagyis a tudomány által. Ezek kapcsán is kiemelkedő jelentőségű lesz a történelem és az emberi viselkedés általános törvényeinek feltárása, melyek általános mintákat szolgáltathatnak nemcsak a korabeli politikai események, „a civilizált élet”, de a jövőbeni fejlődések megértéséhez is.²¹ Thuküdidész valóban azt remélte, hogy egyik műve, *A peloponnészosi háború* „látszólag kevés szórakozást nyújt, de azok, akik szeretnék látni a megtörtént események lényegét, s következtetni óhajtanak – ha majd ember voltunk következtében ugyanolyan vagy hasonló dolgok fordulnak elő – a jövőre is, azok [...] hasznosnak fogják ítélni. Hiszen ez az alkotás maradandó értéknek készült.”²² A történetíró szándéka valójában a nemzetközi kapcsolatok mint mögöttes és megváltoztathatatlan természetnek a feltárása. Thuküdidész realista megközelítése egyfelől a háború okaira vonatkozó felvetéseiből, másfelől pedig a művében az athéniaknak tulajdonított, emberi természetről és államközi kapcsolatok mibenlétéről megalkotott nézeteiből vezethető le. A nemzetközi kapcsolatok elméletében általában „athéni tézisnek” nevezett alapkonstrukció szerint az emberi természet megváltoztathatatlan törvényei és ezek hatása az államközi politikára alakítja leginkább a cselekvések irányát. A történetíró munkássága az emberi természet vagy az állami motiváció állandóságát hangsúlyozza, különösen is utalva arra, hogy a nehéz idők lehántják a civilizáció burkát, feltárják az ember valós természetét. Az athéniak beszédéből egyértelmű, hogy „az akkori helyzet kényszerített rá”, hogy kiépítsék „jelenlegi hatalmukat, először félelemből, később tekintélyünk, majd végül érdekeink védelmezése végett”.²³ Az athéni tézis három alapmotívuma tehát

²⁰ Morgenthau 1954, 4.

²¹ Rahe 1995, 110.

²² Thuküdidész 2006, I:22. (32. o.)

²³ Uo. I:75. (64–65. o.)

egyetemleges érvényű, vagyis minden nemzetközi aktorra egyformán igaz, így az azonos motivációjú államok között visszafordíthatatlanul jelentkeznek a hatalomra törekvés és a konfliktus.

Thuküdidész úgy vélte, hogy a félelem és a bizonytalanság az emberi viselkedés erőteljes mozgatórugói. Megfigyelte, hogy az emberek gyakran attól való félelmükben cselekszenek, hogy elveszítik, amijük van, vagy attól félnek, hogy mások mit tehetnek velük. Így az athéniak beszédeiből nyilvánvalóvá válik, hogy az államok alapviselkedése az, hogy megpróbálják megvédeni magukat másoktól. Emellett pedig megpróbálnak félelmet kelteni másokban, hogy visszatartsák őket a támadástól.²⁴ „Hiszen ti, lakodaimóniak, ti is a saját érdekeitek szerint irányítjátok a vezetések alatt álló városok ügyeit. [...] Mi sem műveltünk hát semmiféle különös, vagy az emberi természettől idegen dolgot, amikor a felajánlott hatalmat elfogadtuk, s a leghatékonyabb indítékok, a tekintély, a félelem és az érdek hatására nem akarjuk kiengedni kezünk közül.”²⁵

Thuküdidész leírásában az athéniak szerint ezen túlmenően az önérdek és a becsvágy (tekintély) vezérli a fellépést. Munkájában azt állította, hogy az embereket a hatalom, a gazdagság és a státusz iránti vágy motiválja, és hogy ez konfliktusokhoz és versengéshez vezet. Az athéniak fellépését nem pusztán anyagi nyereségvágy hajtja, hanem a birodalom kiterjesztése, ami jelentős belső erőnövekedést és egyben új szövetségeseket is implicál.²⁶ Ez pedig önmagában a biztonságérzet növelését eredményezi. Ez a híres athéni tézis a birodalom létrehozását és terjeszkedését az egyre növekvő athéni anyagi hatalom természetes és elkerülhetetlen következményeként ábrázolja. „A legigazibb, noha a legritkábban emlegetett oknak azt tartom, hogy az athéniak megnövekedett hatalma félelemmel töltötte el, majd háború megindítására készítette a lakodaimóniakat.”²⁷ Vagyis a védekező oldalon is ugyanez a motiváció szerepel: az államközi kapcsolatokban a biztonságnak jelentős gazdasági összetevője is van, az államoknak a túléléshez erőforrásokra van szükségük.

Az emberi erőszakos cselekedetek magyarázataként jelenik meg még Thuküdidész írásaiban a becsület, megbecsültség, dicsőség kategóriája is.

24 Forde 1986, 433.

25 Thuküdidész 2006, I:76. (65. o.)

26 Donelly 2004, 24.

27 Thuküdidész 2006, I:23. (33. o.)

Az athéni birodalmi vágyak hátterében így nem vallási érzelmek vagy kvázi etikai tételek találhatók, hanem az emberi természet törvényszerűsége, mely szerint a birodalom megerősítésének lehetőségéről való lemondás az általánosan elfogadott viselkedési normák szerint becstelen dolog lenne. („Mi nem kezdjük el a háborút, de ha ők megindítják, védekezni fogunk. Íme, ez a méltányos válasz, amely egyszersmind méltó a mi városunkhoz. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a háború elkerülhetetlen, s hogy minél határozottabban szánjuk el rá magunkat, annál kevésbé fog szorogtatni az ellenség, s hogy a legnagyobb veszélyek hozzák meg az állam és az egyes emberek számára a legnagyobb dicsőséget.”²⁸) Könyvében a becsület, dicsőség a városra vagy nemzetre való büszkeség értelmében fontos motiváló tényező volt az ókori görögök számára.²⁹ Ugyanakkor Thuküdidész rámutat arra is, hogy a becsület bonyolult fogalom lehet, amelyet különböző emberek különbözőképpen értelmeznek, így a katonai erőhöz vagy a háborús sikerhez kötődő becsületfogalom mellett a munkában megjelenik az igazságossághoz vagy a törvényes joghoz való kötődés is.

Az athéniak nyilatkozataiban azonban „a félelem, a becsület és az érdek így – szükségszerűségként – összefognak, hogy létrehozzák a politikai cselekvés pragmatikus, amorális racionalitását, amely a birodalom mindenáron történő megőrzésére törekszik”.³⁰ Thuküdidész nézetei az emberi természetről pesszimisták voltak, és az emberi viselkedés sötét oldalát hangsúlyozták. Úgy vélte, hogy az embereket önző indítékok vezérik, és hogy a konfliktusok és az erőszak elkerülhetetlenek. Ebben a determinizmusban az emberi cselekvés hagyományos felsőbb törvényhez kapcsolt erkölcsiségének vagy igazságosságának nem volt helye. Vagyis, a megfelelő értékelési normák a politikán belülről, nem pedig egy külső erkölcsi nézőpontból erednek. A politikai realizmus sajátos önálló filozófiát alakít ki, amely a hatalom és annak normatív viszonylagosa, a legitimáció köre szerveződik.³¹ Thuküdidész szerint az igazságosság a nemzetközi politikában az erősebb álláspontjának ismeretében érthető meg. Ismerni kell saját helyzetünket, és amennyiben alkalmazkodni tudunk a hatalommegosztás

28 Uo. I:144. (109–110. o.)

29 Donnelly 2004, 67.

30 Tellis 1995, 20.

31 Galston 2010, 387–388.

realitásához, akkor megélhetjük az igazságosságot.³² Ennek háttérben pedig az emberi cselekvés motivációja áll, amely logikusan következik Thuküdidész számára a megfigyelt pszichológiai és ontológiai feltételezésekből. Amennyiben erkölcsi természetű megoldásokat keresnénk, az gyakran nem működhet, mert az emberi természettel alaphelyzetben ütközhetnek az ily módon javasolt megoldások. Ennek illusztrációja munkájában a mélosziak és athéniak híres párbeszéde.³³ Vagyis érvrendszerében a döntést a hatalom és érdek kérdéskörére egyszerűsíti, a nemzetközi politikát a hatalom és a szükségszerűség területévé teszi, mely során az „emberek között jogegyenlőségről csak az erők egyensúlya esetében lehet beszélni, a hatalmas azonban végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte.”³⁴ A szabadság – érvelnek az athéniak – a hatalom gyümölcse („aki megőrizte függetlenségét, ezt erejének köszönheti”³⁵). Ha Mélosz kitartana a függetlenség mellett, az a helyzet rossz megítélését jelentené, aminek tragikus következményei lennének, „mert nem hősiességeket bizonyításáról van szó, s arról, hogy az egyenlő erők küzdelmében meg ne szégyenüljetek, itt megmaradásotokról kell döntenek, s arról, hogy ne szálljatok szembe egy sokkal nagyobb hatalommal”.³⁶ A felhozott normatív érveket általában pusztán retorikai eszközként értelmezi munkájában, amelyek célja, hogy eltereljék a hallgató figyelmét a nézeteltérés valóban lényeges aspektusairól, különösen a megváltoztathatatlan tényről, hogy a hatalom birtokában az aktorok mindegyike „azt tartja tisztességesnek, ami neki kellemes és azt jogosnak, ami neki hasznos”.³⁷ Így az etikai érvek sorjázása nem tudja megváltoztatni az események menetét. „Ti egyáltalán nem gondoltok arra, hogy az a hasznos, ami biztonságos, míg a tisztességes és szép cselekedetek kockázattal járnak.”³⁸

Ugyanakkor a görög történetíró a racionalitás szerepét is elismerte az emberi döntéshozatalban, azt sugallva, hogy az ész és a számítás révén talán van némi remény az emberi viselkedés legrosszabb oldalainak eny-

32 Szűcs 2011, 14–15.

33 Szűcs 2014, 16–17.

34 Thuküdidész 2006. V:89 (399. o.)

35 Uo. V:97. (400. o.)

36 Uo. V:101 (401. o.)

37 Uo. V:105 (402. o.)

38 Uo. V:107 (403. o.)

hítésére.³⁹ A politikát és a háborút racionális törekvésnek tekintette, amelyet a költségek és a hasznok számítása vezérelt. Thuküdidész nem volt naiv megfigyelője a politikának és a háborúnak, munkája nem azt hivatott tanulmányozni, hogyan lehet hatalmat szerezni és megtartani. Sokkal inkább az érdeklő, hogy feltárja annak, amit ma civilizált életnek neveznénk, az alapvető feltételeit és törekeny jellegét.⁴⁰ Emögött nem a valóság megváltoztatásának törekvése áll, hanem a tények leírása és magyarázata, annak érdekében, hogy növelni tudjuk képességeinket a sikeres alkalmazkodásra az adott valósághoz. A költői elbeszélés helyett az érvek fontosságára, a valóság megismerésére és a leszűrhető tapasztalatokra helyezte a hangsúlyt.⁴¹

Jelen tanulmány keretei között nem térhetünk ki a későbbi korszakban meghatározó, Szent Ágostonhoz köthető keresztény pesszimizmus középkori hagyományának hatására, amellyel alapvetően befolyásolta és alakította a realista elemzők emberképét, különösen a 20. század során. Azonban érdekes, hogy az első és legjelentősebb modern kori realista politikai gondolkodónak tartott⁴² Niccolò Machiavelli (1469–1527) éppen a keresztény politikai gondolkodással szemben igyekezett megerősíteni saját értelmezési keretrendszerét és egy szekularizált államrend alapjait meghatározni. A *fejedelem* és Machiavelli további munkái valójában Thuküdidész fenti gondolataihoz kapcsolódnak és az emberi természetet, illetve annak a politikai viselkedésre gyakorolt következményeit igyekeznek megérteni, levetkőzve a keresztény etika keretrendszerét. A machiavellista politikai elmélet az athéni tézishez hasonlóan az emberi természet változtathatatlan és egységes felfogásán alapul, melyek segítik megmagyarázni a társadalmi-politikai világ szabályszerűségeit.

39 Donelly 2004, 169–170.

40 Frankel 1995, XI–XII.

41 Thuküdidész 2006, I:20–22. (30–31. o.)

42 Vö.: Carr 1946, 63.

Az emberi természet változtathatlansága: Machiavelli

A machiavellista világnézet középpontjában az ember javíthatatlanul önző képe áll, aki nemcsak opportunistá, de birtoklásvágy hajtja, és mindenkor a dicsőséget hajszolja. Antropológiai pesszimizmusának további kifejezésére Machiavelli sajátos metaforát talált ki: egy disznóvá alakított embert, akinek száján keresztül nyugodtan bírálhatta az önző embereket, a rossz természetet. Ezzel azt a nézetet erősítette tovább, hogy az ember még gyengébb, mint az állatok, még mohóbb, még kevésbé képes a vágyak kordában tartására, és ezért még boldogtalanabb.⁴³ A fejedelem számára így fogalmazza meg a figyelmeztetést: „az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak; ha adakozó vagy velük, lábad elé vetik magukat, életüket és vérüket kínálják, mint már fentebb mondtam, de mihelyt szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak ellened. Amely uralkodó csak szavukra épített, s másként nem készült fel a baj ellen, tönkrojut. [...] Inkább támadnak az emberek olyan valaki ellen, aki megszerettette magát velük, mint akitől félnék; mert a szeretet olyan egyezség, amelyet az emberek rosszaságából és minden alkalommal, amikor érdekük kívánja, érvénytelennek tekintenek; a félelmet pedig a büntetéstől való rettegés ébren tartja.”⁴⁴ Vagyis a koncepcióban komoly szerepet kap a Thuküdidész munkájában is megismert félelem. Alapvető motivációt jelent az emberek számára a fizikai biztonságukért érzett félelem, így a fejedelem egyik jellegzetes tulajdonságának ismeri el a megfélemlítést, amely segíthet a hatalom biztosításában. Sőt leszögezhetjük, hogy Machiavelli a félelemkeltés képességét olyan eszköznek tekinti, amely alkalmas mások viselkedésének manipulálására és így a későbbi realista paradigma számára is megkerülhetetlen alapelemként jelentkezik. Ezért is jelentheti ki Tellis, hogy „a politikai realizmus machiavellista változata a politikai irányítás szolgálatában álló tudomány”,⁴⁵ amely egyszerre koncentrálna az emberi természetre, valamint annak a környezetnek a szerkezetére, amelyben a politikai cselekvés zajlik. Mindkettő komoly kényszerítő tényező a fejedelem számára: egyfelől az

43 Xuewu 2010, 193.

44 Machiavelli 2022, XVII. 88–89.

45 Tellis 1995, 38.

emberi természet negatívumai, másfelől az emberi ambíciókból és a természetes szűkösségből eredő állandó konfliktusok korlátozásának kényszere vezeti a fejedelmet, hogy akár drasztikus eszközöket is bevethessen. Ez a magyarázat arra, hogy a hatalom birtokosai nem cselekedhetnek a hit, a szeretet, az emberség, a vallás elvárásai szerint, hanem nagyon gyakran épp ezen keresztény erényekkel szemben kell döntenüik. Az adott szélsőséges helyzetekben az egyéni erkölcsiség helyett a rend helyreállítása érdekében a vezetők olyan eszközökhöz folyamodhatnak, amelyek más körülmények között tilosak lennének.⁴⁶ „Összegezve tehát a herceg cselekedeteit, kárhoytatni nem tudnám, sőt nekem úgy tetszett s olyannak írtam le, hogy mindenki követhesse, aki szerencse vagy mások fegyvere által jut hatalomhoz. Mert nagyra hivatott és magasra törő fejedelem nem uralkodhat másként [...], hogy saját birodalmán belül ellenségei ellen biztosítsa magát, barátokat szerezzen, erőszakkal vagy ármánnyal győzzön, hogy népei szeressék és féljék, katonái kövessék és tiszteljék, hogy kiirtsa, akik ártalmára lehetnek, vagy kell lenniük, hogy minden lehető módon megújítsa a régi rendet, szigorú és hálás legyen, nagylelkű és bőkezű, hogy a hűtlen hadsereget elpusztítsa, újat létesítsen, királyok és hercegek barátságát megtartsa, úgy hogy javát keressék és csak módjával sértegessek.”⁴⁷

Machiavelli még odáig is elmegy, hogy nyíltan kifejti, a kereszténység valójában a világot a gonosz prédájává teszi, mivel nem hajlandó hasonló módon szembeszállni a fenyegetésekkel.⁴⁸ Ezt felül kell vizsgálnia a fejedelemnek: „mert úgy szokott történni, hogy az olyan embernek, aki mindenkihez jó akar lenni, gonoszok okozzák a vesztét. Ezért szükséges, hogy a fejedelem hatalmának megóvása érdekében megtanuljon rossznak lenni és ezt a szükségnek megfelelően gyakorolja. [...] Azzal viszont ne törődjön, ha olyan rossz tulajdonságokat tételeznek fel róla, melyek nélkül nehezen tudná hatalmát megőrizni; mert ha jól meggondoljuk a dolgot, mindig akad erény, melynek gyakorlása a fejedelem romlását okozhatja, míg más tulajdonság által, ha kárhoyzatosnak tűnik is, jólétbe és biztonságba kerül.”⁴⁹ A fejedelemre vonatkozó erkölcs súlypontjában tehát nem a keresztény

46 Galston 2010, 392.

47 Machiavelli 2022, VII. 40.

48 Forde 1992, 3.

49 Machiavelli 2022, XV. 79–81.

etikai normák, hanem egyedül az uralkodó politikai felelőssége áll. A politikai vezető garantálja az állam fennmaradását, így csak akkor viselkedik felelősen, ha ennek a politikai erkölcsnek a normáit követi.⁵⁰ Vagyis azt láthatjuk, hogy Machiavelli számára az emberi természet mélyén rejlő gonosz és önző szenvedélyeket gyakran csak erőszakkal lehet elfojtani, sőt olykor csak váratlan kegyetlenséggel. Ebben a felfogásban a jóknak is alkalmazkodniuk kell, és tudniuk kell, miként tudnak belépni a rosszba, ha a szükség erre kényszeríti őket.⁵¹

Machiavelli a korábban Thuküdidész által felállított három alapelem másik két faktorát is rendszeresen előveszi munkájában. A félelem mellett a becsület (dicsőség) és az érdek (nyereség) is célokká lépnek elő és ezzel visszatérő motiváló tényezőivé válnak a hatalmi politikának. A machiavellista hagyományban az ember megváltoztathatatlan lény, ami általánosításokat tesz lehetővé a politikai viselkedésről.⁵² Machiavelli ezzel komoly megalapozását adja a modern kori realista megközelítéseknek: a nemzetközi hatalmi politika nem vezethető vissza az igazságosságra és az erkölcshöz, csak a szenvedélyvezérelt emberi természetre. Noha az ember képes kényszerítő tényezők hatására racionálisan, stratégiaileg és együttműködően cselekedni, amint megszűnnek a kényszerek, az alaptermészete tör elő. Ezért a fejedelem egyszerre legyen oroszlán (a hatalom birtokosa) és róka (a megtévesztés mestere), tudjon alkalmazkodni a feltételekhez és vesse alá magát az állam fennmaradása amorális szükségszerűségének.⁵³ Ezzel a machiavellizmus tagadja a politikai cselekvés etikai jelentőségét, amely az emberi természet leegyszerűsítő és egyoldalú felfogásán nyugszik és szemben áll Thuküdidész korábbi kimerült és körültekintő elemzésével. Sőt ezáltal a politikát az emberi szenvedélyek kezelésének technikai követelményrendszerévé teszi, ami nyitott kapu lehet a totalitarizmusok előtt, különösen amikor arra hív, hogy a hatalom érvényesítésére szolgáló kegyetlen eszközöket „jól” kell alkalmazni, nem félszívvvel, hanem alaposan és habozás nélkül.⁵⁴

50 Szűcs 2011, 17–18.

51 Donnelly 2004, 25.

52 Uo. 66–68.

53 Frankel 1995, XVIII–XIX. és Jackson–Sorensen 2013, 69.

54 Morgenthau 1945, 145–147.

A Leviatán természeti állapota: Hobbes

Érdekes módon az új etikai alapot az államelmélethez Thomas Hobbes (1588–1679) munkássága vezeti be, amely különösen a *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma* című kötetben teremti meg az első átfogó, angol nyelvű modern politikatudományi keretrendszert. Alapja Hobbes emberi természetről alkotott nézetei és ezek alkalmazása a politika szférájára. Munkájában Hobbes az athéniak által lefektetett hármas alaptézist erősíti meg, amikor azt írja, hogy „az emberi természetben a viszálykodásnak három fő okát találjuk: először a versengést, másodsor a bizalmatlanságot, harmadszor pedig a dicsvágyat. Az első arra indítja az embert, hogy nyereségért, a második, hogy biztonságért, a harmadik pedig hogy hírnévért törjön rá másokra.”⁵⁵ Hobbes ábrázolása a természeti állapotról sokban hasonlít mind Thuküdidész, mind Machiavelli nézeteihez az anarchikus politikai környezetről, az igazságosság és az erkölcs irrelevanciájáról az államközi kapcsolatokban. Itt találjuk híres képét, amely szerint „ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit kordában tart, addig az emberek olyan állapotban élnek, amit háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen.”⁵⁶ E küzdelemben, amely a politika színterein zajlik, a jó és a rossz, az igazság és az igazságtalanság fogalmainak nincs a klasszikus emberi szemlélet szerint helye. Ebből kiindulva etikai normarendszere is új köntöst kap: az önfenntartás elsődlegessége a természeti törvények betartására sarkallja az embert, aki így aláveti magát a Leviatán uralmának, hogy biztosíthassa túlélését.

Hobbes megközelítésében a belső motiváció az emberi természet legfontosabb jegye, mely szenvedélyek mindenkiben közösek, még ha más célokra is irányulhatnak. Felfogásában, akárcsak Thuküdidész vagy Machiavelli nézeteiben, az emberi természet alapvetően stabil, megváltoztathatatlan, és ez irányítja az emberi cselekvést. A belső tulajdonságok, szenvedélyek alkotják a konfliktusok forrását: „A természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházott fel minket [...] az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember oly előnyöket követelhessen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal

⁵⁵ Hobbes 1999, 13. fejezet, 168.

⁵⁶ Uo.

igényt ne tarthatna”.⁵⁷ A mindenki harca mindenki ellen nem egyszerűen az anarchiából fakad, hanem abból, hogy az anarchiában az egyenlő egyének, akiket a verseny, a bizalmatlanság és a dicsőség vezérel, kölcsönhatásba lépnek egymással. Az egyenlőség Hobbes szerint ugyanis nem vezet békéhez, hanem magában hordozza az erőszak lehetőségét, és az ember abban egyenlő, hogy mindenki számára adott egymás megölésének lehetősége.⁵⁸ Az alapvetőként értékelt fenti három tényező mögött tehát kimutatható egy változatlan természet: a versengés főként az ember személyes nyereség és hatalom iránti vágyából fakad, továbbá kimutatható a félelemből fakadó féltékenység, valamint a büszkeség vagy gőg motívumából fakadó dicsőség. Ezek az ember életcéljainak kizárólagos forrásai, ugyanis segítségükkel törekszik az ember a boldogságra. „A boldogság a vágy állandó előrehaladása az egyik tárgytól a másikig, ahol azonban az előbbi elérése csupán a másik eléréséhez vezető út. Ennek az az oka, hogy az emberi vágyak tárgya nem az egyszeri és pillanatnyi élvezet, hanem a jövőbeni vágyakhoz vezető út biztosítása.”⁵⁹ Az ész pedig a megfelelő instrumentum annak felismeréséhez, hogy az ember racionális tervezéssel elérje a szenvedélyei által diktált célokat, miközben elkerüli a körülötte élőkkel való destruktív konfliktust.⁶⁰ Ennek megvalósítási formája az állami keret, amelyet Hobbes mesterséges emberi lényként aposztrofált. Az emberi természetünkől adódóan természetes szabadságunkat kormányzat hiányában destruktív, sőt önpusztító célokra használjuk. Az emberi hatalomváagnak ugyanis nincsenek határai: mivel az emberek nem tudhatják, hogy mit tartogat számukra a jövő, azt sem tudják, hogy mennyi hatalomra lesz szükségük a túléléshez, sőt az elnyert hatalmat relatív jószágnak tekintik, vagyis az egyik ember nyeresége mindig a másik vesztesége lesz, így folyamatos a konfliktus az emberek között. „Örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid.”⁶¹ Amennyiben viszont felismeri az ember a kormányzat hasznosságát, meg tudja fékezni ezt a folyamatot.

57 Uo. 166.

58 Donnelly 2004, 51.

59 Hobbes 1999, 11. fejezet, 145.

60 Navari 1982, 209.

61 Hobbes 1999, 13. fejezet, 169.

Sajátos képrendszerében az állami szuverenitást mesterséges lélekként jelölte meg, míg a tisztviselők, a jutalmazás és a büntetés az állami rendszerben azonos funkciókat látnak el, mint az emberi testben az izületek és az idegrendszer.⁶² A politika feladata tehát az, hogy az anarchikus egyenlőséget hierarchikus politikai hatalommal váltsa fel, ez az, ami a „közhatalom iránti engedelmességre késztet”.⁶³ Így Hobbes művében éppen az abszolutista állam hiányának részletes leírása szolgáltatja a legfontosabb érvet az új politikai valóság megteremtése mellett. Hobbes számára az abszolút uralkodó alapvető logikai kérdés, és a hatalom megköveteli, hogy mindenki teljes – és így egyenlő – mértékben alárendelje magát a szuverénnek, aki nem részese, és nem kötelezi a társadalmi szerződés. („Mindenki önkéntesen mondjon le minden jogáról, feltéve, hogy a többiek is így tesznek, ha ezt a béke és az önvédelem érdekében szükségesnek tartja, s másokkal szemben elégedjen meg annyi szabadsággal, mint amennyit ő másoknak saját magával szemben engedélyez.”⁶⁴) A választás egyértelmű számára: mindenki anarchikus háborúja mindenki ellen vagy hierarchikus abszolút szuverenitás.⁶⁵ Mivel azonban az államok nemzetközi rendszerében nem alakul ki felsőbb hatalom, így az anarchiában mindenki harca mindenki ellen érvényesül, ami az önsegély elvének deklarálásához, folyamatos bizalmatlansághoz és a biztonsági dilemma kialakulásához vezet. Az anarchia és az erőforrások szűkösségének világában, ha valaki bármi hasznosat szerez, az arra csábít másokat, hogy akár egyesült erővel is el-lene induljanak, hogy megfosszák nemcsak a megszerzett előnyöktől, de akár szabadságától és életétől is. Akár a biztonság, akár a hírnév vagy a haszon érdekében az emberek mindig arra törekednek, hogy elpusztítsák egymást, és még ha a harcok nem is állandóak, egy világkormány hiányában az erőszak fenyegetése mindig jelen van és bármikor elfajulhat.⁶⁶ „Ezért az egész emberiség általános törekvésének elsősorban az újabb és újabb hatalom iránti örökös és szüntelen vágyat tartom, amelynek csak a halál vet véget. És ennek oka nem mindig abban rejlik, hogy az ember az elért élvezetnél nagyobb élvezetet remél, vagy hogy a szerényebb hatalom-

62 Xuewu 2010, 193.

63 Hobbes 1999, 11. fejezet, 146.

64 Uo. 14. fejezet, 172.

65 Donelly 2004, 101–102.

66 Uo. 14.

mal nem éri be, hanem abban, hogy a jóléthez szükséges pillanatnyi hatalmát és eszközeit továbbiak megszerzése nélkül nem tudja biztosítani.”⁶⁷

Nem lehet kérdés, hogy Hobbes osztja a nagy elődök emberi természet-ről alkotott képét, mégis továbblép és képes azt a politika komplex deduktív elméletéhez kiindulási alapként felhasználni. Az emberi viselkedés elemzésével azt igyekszik bemutatni, hogy miként lehet különféle stratégiákat megalkotni, amelyek vagy elnyomják a szenvedélyeket, vagy azokat a vágyott stabilitás elérése érdekében kihasználják.⁶⁸ Hobbes szerint az emberi természetet nem lehet megváltoztatni. A versengést, a bizalmatlanságot és a dicsőséget a felsőbb hatalom irányíthatja, de kiküszöbölni nem lehet őket. Tudományos érvekkel védi meg a Leviatán uralmát és a stabilitáshoz vezető természeti törvényeket, amelyek számára logikusan következnek az ember túlélési vágyából. És ez adhatna megoldást a nemzetközi kapcsolatokban is: mivel az államok cselekvési lehetőségei a hatalom megőrzésére és kiterjesztésére korlátozódnak, az igazságosság az államok között csak akkor alakulhat ki, ha egy világkormányt hoznának létre, ami azonban utópia.

A klasszikus realisták emberképe: Carr és Morgenthau

A modern kori klasszikus realista koncepció megszilárdításánál épp ez utóbbi gondolatmenetbe kapaszkodott Edward H. Carr (1892–1982), amikor a két világháború közötti időszak kudarcait az idealista/liberális elméleti konstrukció normativitásának és utópisztikus mivoltának számlájára írta.⁶⁹ Az emberi természetről alkotott liberális képet megcáfolva tért vissza Thuküdidész, Machiavelli, Hobbes egyes alaptéziseihez és írta le, hogy épp e természetes állapot miatt az államok közötti együttműködés valószínűtlen, még akkor is, ha a közös érdekek ezt látszólag megkövetelnék. A klasszikus realisták az államok viselkedését az emberi pszichológia hagyományos antropológiai szemléletére való hivatkozással magyarázzák. Az emberi természetből levezetett, a nemzetközi politikai életre vonatkozó

⁶⁷ Hobbes 1999, 11. fejezet, 145–146.

⁶⁸ Uo. 145–149.

⁶⁹ Carr 1946, 11–62 és 2015.

törvényszerűségek miatt az államok soha nem érezhetik magukat eléggé biztonságban ahhoz, hogy racionálissá tegyék számukra a hatalomra törekvés legfőbb prioritásától való megválást. Így a modern kori klasszikus realisták számára egyértelmű, hogy az emberi ész nem képes átalakítani a hatalomért folytatott nemzetközi versenyt. Sőt a moralitás kérdésében is egyértelmű folytonosság mutatkozik, ugyanis Carrtól kezdődően a modern kori klasszikus realisták alaptételként mondják ki, hogy az erkölcsi értékeket nem lehet elválasztani az őket létrehozó és érvényre juttató politikai rendtől, így minden megszilárdult hatalom azon dolgozik, hogy kialakítsa a valós erényetikától független, számára kényelmes moralitást.⁷⁰ Ami pedig még szintén összeköti az ókori, a kora újkori és a modern kori szerzők realista irányát, nem más, mint az igény az adott korszak politikai konfliktusainak megértésére és az így megtapasztalt valóságból való tanulásra tett kísérlet. A világot úgy látni, ahogy van, és nem úgy, ahogy lehetne... Carr nyomán a modern klasszikus realizmus nem a liberalizmus elveit bírálja, sokkal inkább azt a hitet, hogy a liberalizmus képviseli az emberiség örök, alapvető igazságát, melyet az első világháború után igyekeztek megvalósítani. A realisták számára a liberális elmélet nem egyetemes vagy transzcendens igazság és így nem alkothat egységes erkölcsi normarendszert sem. Az ilyen elveknek a politika valóságában kell gyökerezniük, ez a valóság pedig nem más, mint hogy a meghatározó hajtóerő maga az emberi természet, a hatalomra való törekvés.⁷¹ Ez különösen a rendelkezésre álló javak szűkösségén mérhető, ahol „utópikus” feltételezés, hogy a nélkülözőket rá lehetne venni a nemzetközi törvények önkéntes követésére.⁷² A realizmus változatlansága abban fejeződik ki, hogy a történelem adott korszakában uralkodó nézetek a mindenkori berendezkedést tükrözik ugyan, és a konkrét körülmények, társadalmi feltételek, normák és hatalmi rendszerek eltérhetnek, de a politikát ugyanazok a mozgatórugók befolyásolják. Carr történeti munkája vitába szállva a liberális utópiával épp ezen mozgatórugók változatlanságát emeli ki. Számára egyértelmű, hogy a történelmi folyamatok ok-okozati összefüggéseit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az akadémiai világra gyakorolt komoly ha-

⁷⁰ Carr 1946, 236.

⁷¹ Frankel 1995, XVI.

⁷² Egedy 2007, 33.

tása nyomán valójában Carr maga is egyenrangú alapítóatyának tekinthető a realista elméletek régi előfutáraival.⁷³

Az alapítóatyák által lefektetett tényezőket, így az emberi természet politikára gyakorolt hatása, a nemzetközi anarchia, a hatalom, az állam-eszme, majd az egyensúly és a geopolitika témaköreit végül Hans J. Morgenthau (1904–1980) gyúrta össze egységes rendszerelméletbe, amely minden tekintetben új szellemi teljesítményként befolyásolta a nemzetközi kapcsolatok elméletét. Morgenthau korszakalkotó munkája, a magyarra mindmáig le nem fordított *Politics Among Nations* című kötet elején a politikai realizmus első alapelveként rögzíti, hogy „a politikát [...] objektív törvények irányítják, amelyek az emberi természetben gyökereznek”.⁷⁴ A későbbiekben ezt a természetet rajzolja meg, aminek során számára is egyértelmű, hogy az emberi pszichológia negatív vonásai elkerülhetetlenek és állandók, az ember bűnössége elkerülhetetlen szükségszerűség, amelyet mindig figyelembe kell venni. Morgenthau számára az emberi természet problémamentesen elemezhető, mert állandó és könnyen megismerhető. Számára az emberi természet, amelyben a politika törvényei gyökereznek, nem változott azóta, hogy az ókori görög filozófia feltárta számunkra. Ez adja a hátteret az államok közötti konfliktusokhoz is, ugyanis az emberek negatív jellemvonásait meghatározó „elemi biopszichológiai késztetések”⁷⁵ vezetnek a szembenállásokhoz. Különösen az elemi egoizmus, az ember természetes törekvése, hogy garantálja fizikai biztonságát, megőrizze az életét, amely az emberi lények túlélését lehetővé tevő szűkös anyagi és eszmei javakért folytatott versengésből ered,⁷⁶ valamint az emberi hatalomvágy, amely Morgenthau számára egyszerre végtelen és irracionális. Morgenthau nézete szerint az ember nemcsak valóban önző, hanem hatalomvágytól is megszállott. Ebből fakadnak gyakran a hobbesi ember embernek farkasa alaphelyzetek. Majd társadalmi következményként alakul ki a hatalomvágy, az *animus dominandi*, amely mindig és mindenütt jelen van és meghatározza az emberi természetet a társas kapcsolatokban. Még ha sikerülne is meghaladni a versengés, a szégyenérzet és a dicsőség

73 Burchill 1996, 67.

74 Morgenthau 1954, 4.

75 Uo. 30.

76 Tellis 1995, 40 és Freyberg-Inan 2004, 68.

hobbesi ösztöneit, akkor is megmaradna a hatalomvágy örök ténye.⁷⁷ Ez adja számára a politika lényegét, amely minden emberi társulásban tetten érhető, legyen szó a családról vagy éppen az államról.⁷⁸ Az oka ennek pedig, hogy az egyének az egyes társulások keretei között valójában csak a hatalom tárgyai, így nem tartják kielégítőnek hatalomvágyukat, ezért hatalmi törekvéseiket közösen nemzetközi szintre helyezik át, és a sajátjukat az állam, a nemzet hatalomvágyával váltják fel.⁷⁹ Morgenthau számára a társadalmi erők a cselekvő emberi természet termékei, míg a politikai problémák az emberi természet kivételései a társadalomra. Az államok közötti hatalmi harc olyan empirikus jelenség, amely térben és időben egyetemes jellegű, megfigyelhető, vagyis a nemzetközi kapcsolatok törvénye.⁸⁰ Morgenthau és a klasszikus realisták számára az állam valójában az emberi természet kivételése, így az államot mint a hatalmi politika szereplőjét nem azért érzékeli az elemzés egységének, mert az állam elsődleges létezését feltételezi, hanem azért, mert az emberi természet alapvető adottságát és az államnak mint az emberi természet kiterjesztésének létezését értelmezi. Vagyis nem az állam adott voltát, hanem az ember adott voltát feltételezi. Morgenthau képes összegezni, saját elképzeléseibe beépíteni a korábbi realista elődök által feltárt érvkészleteket és egyben a leghatározottabb érveléssel mutatja be, hogy a nemzetközi politika az önző és önérdékű államok állandó küzdelmeinek színtere, ahol az emberek által létrehozott államok a hatalmat önmagáért és egyben minden más céljuk eléréséhez eszközként is igyekeznek növelni.⁸¹

Amiben Morgenthau munkája egyértelműen más a korábbi elődök írásaihoz képest, az a lehetőség a hatalmi egyensúly megvalósítására, illetve az államok belátása, hogy az etika, az erkölcsök és a nemzetközi törvények némileg korlátozzák a hatalomért folytatott küzdelmeket a nemzetközi térben. Ebben leginkább Thuküdidész munkásságára támaszkodik és az ókori történetíró által felvázolt feszültséget teremti újjá. Így nem állítja, hogy a politika természeténél fogva mindig erkölcstelen lenne, vagy ne lennének etikai vonatkozásai, de semmiképp sem megengedhető számára,

77 Donelly 2004, 47.

78 Morgenthau 1954, 31.

79 Xuewu 2010, 63.

80 Uo. 54.

81 Tellis 1995, 43.

hogy a külpolitikát idealista törekvések vagy morális remények mentén szervezzék és vigyék. Ennek következményei számára a 20. század politikájában egyértelműen kirajzolódtak.⁸² A nagyhatalmi döntések racionalitására helyezi a fő hangsúlyt, amely számára akkor nyeri el lényegi kifejeződését, ha egyszerre tud sikeres és körültekintő lenni.⁸³ Amennyiben a relatív hatalom birtokosai meglévő fölényük ellenére erkölcsi dilemmák mentén elgyengülnek, az alapvető nemzetközi hatalmuk rovására jelentősen érvényesülési visszaesést.⁸⁴ Morgenthau számára a nemzetközi politikában a tét az állam biztonsága, így a nemzetközi politika nehéz, esetleg fájdalmas döntésekkel is jár, amihez Morgenthau felismeri a cselekvések etikai igazolásának szükségességét. Ennek során pedig Max Weber hagyományára alapozva a felelősség etikáját vallja, amely mindenekelőtt az állam túlélése miatti aggodalom.⁸⁵ És mindezek okán van szükség a realista paradigma alkalmazására, hiszen csak ha a döntéshozók felismerik a valós hajtóerőket és korlátozó tényezőket a nemzetközi politikában, vagyis annak háttérében meghúzódó alapvető törvényeket, akkor lesznek képesek az igazságra alapozott megfelelő, felelős döntéseket hozni. Az emberi természetből fakadó törvényeket ugyanis nem lehet megváltoztatni, és így a nemzetközi politikai élet realitásai talaján álló elemzők felismerik az államok által a változó külső körülményekre válaszul alkalmazott stratégiákat. Ezek között pedig legerősebb, hogy az egoista vágyak felismerése másokban drámaian felerősítheti a félelemből is fakadó törekvést a minél nagyobb hatalom megszerzésére. Az előfutárok nyomán Morgenthau is hisz az „egyetemes emberi természetben”, amely időtől és tértől független. Egyben elutasítja az emberi progresszió, tökéletesedés útját, vagyis az emberi természet alakíthatóságának idealista elképzeléseit. Ugyanakkor nem menekül egy végletes naturalista determinizmusba. A klasszikus realisták írásai mind azt mutatják, hogy az ember ugyan nem tökéletesíthető, de léteznek a javíthatóság bizonyos elemei. Vagyis Morgenthau a nemzetközi politika általános elméletét keresi, amely törvényszerű viselkedési szabályszerűségeken alapul és racionalitást tükröz. Ez számára a klasszikus

82 Morgenthau 1954, 173.

83 Uo. 7–9.

84 Xuewu 2010, 58.

85 Ramon Fernandes 2016, 20–21.

realizmus, amely azzal válik a nemzetközi kapcsolatok meghatározó elméletévé, hogy képes az emberi természetre alapozva plauzibilis magyarázatokkal szolgálni az államok viselkedéséről.

A realista emberkép implikációi

A kidolgozott elméleti keretrendszer tehát az állami viselkedést elsődlegesen belső tényezőknek, így az emberi természetnek tulajdonítja. Ennek során a klasszikus realizmus az emberi természetről pesszimista antropológiai képet fest, amely olyan szerzők elemzéseire vezethető vissza, mint Thuküdidész, Machiavelli és Hobbes. Az emberek el akarják kerülni, hogy kihasználják őket, előnyre töreksenek a más emberekkel való kapcsolatokban, beleértve a más országokkal való nemzetközi kapcsolatokat is, vagyis elkerülik a mások általi uralmat. Ebben a tekintetben az emberek térben és időben mindenhol egyformák, így a kiindulópont egyetemleges.⁸⁶ Ez a pesszimizmus köszön vissza az erkölcs és nemzetközi hatalmi politika szükségszerűségei között meghúzódó feszültségben is, amely szintén végigköveti a klasszikus realizmus fejlődését. Végkicsengése szerint a politikai vezetőknek nem szabad morális megfontolásokhoz kötniük döntéseiket, mivel alapvetően a nemzetközi politika terepén az állam fennmaradása a tét. Erre vezethető vissza az államok agresszivitása, hatalomra törekvése. A nemzetközi rendszerben nincs semmilyen szuverén hatalom az államok fölött, így azok kizárólag önmagukra támaszkodhatnak. Az államok döntéseit tehát a saját érdekeik mozgatják, nem pedig elvont filozófiai vagy erkölcsi elvek, így a politikai vezetők feladata elsősorban a rájuk bízott közösség túlélésének biztosítása, ami valójában a nemzeti érdek minimuma.⁸⁷ A klasszikus realista koncepció emberképe nyomán születnek meg a realista politika következményei, vagyis a katonai erőre való törekvés, a szövetségeken keresztül történő egyensúlyozás, valamint a hatalmi egyensúly megteremtése mint a világrend problémájára adott legkevésbé tökéletes válasz.⁸⁸

⁸⁶ Jackson–Sorensen 2013, 66.

⁸⁷ Egedy 2007, 34.

⁸⁸ Weber 2005, 15.

Ugyanakkor, mint arról a tanulmány elején is írtunk, a klasszikus realizmus Morgenthau-féle megalapozása⁸⁹ mégsem válik a nemzetközi kapcsolatok általános elméletévé, mivel Kenneth Waltz munkásságától kezdve a közös örökség egy részét, így különösen az emberi természetről alkotott nézeteket felváltja a nemzetközi rendszerről alkotott alaptézisek sora. Waltz nem vitatja a klasszikus realista emberi természetet, de úgy véli, hogy az nem ismerhető meg tudományosan, vagyis ahelyett hogy állandó lenne az elméleti keretben, valójában csak egy változó. Így amellet érvel, hogy azokat a strukturális kényszereket kell tanulmányozni, amelyek a modern államokat és az embereket a hatalomért való versengésre ösztönzik. Tehát elméletében már az elemzés rendszerszintjét és a külső tényezők, nevezetesen az anarchikus nemzetközi rendszer hatását hangsúlyozza, nem az emberi természetből fakadó következtetéseket.⁹⁰ A történetileg kialakult általános realista központi gondolat mentén új és új irányok nyertek teret, melyek már nem(csak) az emberi természetben, hanem az anarchikus nemzetközi rendszerben és további kimutatható törvényszerűségek mentén vizsgálják a nemzetközi kapcsolatokat. A neorealizmus(ok) azonban soha nem vetkőzheti(k) le az emberi természetet vagy motivációt. A nemzetközi rendszer szereplői alapvetően ugyanis vezető politikusok, akiknek karakterjegyei nagyban határozhatják meg, miként reagálnak az emberi természet alapján a hatalommegosztás strukturáira.⁹¹ Ahogy arra rámutattunk, „a politikai realizmus hagyományának gazdagsága”⁹² miatt jelen tanulmány csak egyes részkérdések vizsgálatára vállalkozhatott. Az emberi természetről alkotott nézetek formálódásával és helyével a klasszikus realizmus elméletében igyekeztünk bemutatni, hogy a korai szerzők gondolkodása milyen összetett politikai és elemzői hagyományokba illeszkedik. Noha a nemzetközi szintéren sokkal több és mélyebb elemzés készült a tárgyban, talán sikerült bizonyítani, hogy érdemes ismét elővenni a klasszikus realizmus megközelítéseit, és a nemzetközi kapcsolatok elmélete egyik legjelentősebb iskolájának teljesebb vizsgálata talán elmélyültebb elméleti párbeszédhez nyújthat támpontokat, mint azt a hazai elméleti szakirodalom eddig tette.

89 Vö.: Morgenthau 2015.

90 Mearsheimer 2007, 73–75.

91 Thayer 2000.

92 Gilpin 1984.

Irodalom

- Brecher, Michael – Harvey, Frank P. (eds.) 2002: *Realism & Institutionalism in International Studies*. Michigan, University of Michigan Press.
- Burchill, Scott 1996: Realism and Neo-realism. In Burchill, Scott – Linklater, Andrew (eds.): *Theories of International Relations*. London, MacMillan Press Ltd., 67–92.
- Buzan, Barry 1997: The Timeless Wisdom of Realism? In Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*. London, Cambridge University Press, 47–65.
- Carr, Edward Hallett 1946: *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. 2nd edn. New York, St. Martin's Press.
- Carr, Edward Hallett 2015: Utópia és realitás. In Szűcs, Anita (szerk.): *Nemzetközi politikai viszonyok. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Aula Kiadó, 18–23.
- Donnelly, Jack 2004: *Realism and International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Egedy, Gergely 2007: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó.
- Elman, Colin 1996: Horses for Courses: Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy? *Security Studies*, Vol. 6, No. 1, 7–53.
- Forde, Steven 1986: Thucydides on the Causes of Athenian Imperialism. *American Political Science Review*, Vol. 80, No. 2, 433.
- Forde, Steven 1992: Classical Realism. In Nardin, Terry – Mapel, David (eds.): *Traditions of International Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Frankel, Benjamin (ed.) 1995: *Roots of Realism*. London–Portland, Frank Cass & Co.
- Frankel, Benjamin (ed.) 1996: *Realism: Restatements and Renewal*. London–Portland, Frank Cass & Co.
- Freyberg-Inan, Annette 2004: *What Moves Man: The Realist Theory of International Relations and its Judgment of Human Nature*. Albany, State University of New York Press.
- Galston, William A. 2010: Realism in political theory. *European Journal of Political Theory*, Vol. 9, No. 4, 385–411.
- Garnett, John C. 1984: *Commonsense and the Theory of International Politics*. London, Macmillan.
- Gilpin, Robert 1984: The Richness of the Tradition of Political Realism. *International Organization*, Vol. 38, No. 2 (Spring), 287–304.
- Hobbes, Thomas 1999: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Budapest, Kossuth Kiadó, I. k.
- Jackson, Robert – Sorensen, Georg 2013: *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. New York, Oxford University Press.
- Machiavelli, Niccolò 2022: *A fejedelem*. Budapest, Trubadúr Kiadó.
- Mearsheimer, John J. 2001: *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, W.W. Norton and Company.
- Mearsheimer, John J. 2007: Structural Realism. In Dunne, Tim – Kurki, Milia – Smith, Steve (eds.): *International Relations Theories*. Oxford, Oxford University Press, 71–88.
- Morgenthau, Hans J. 1945: The Machiavellian Utopia. *Ethics*, Vol. 55, No. 2, 145–147.
- Morgenthau, Hans J. 1954: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 2nd edn. New York, Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, Hans J. 2015: A politikai realizmus hat alapelve. In Szűcs, Anita (szerk.): *Nemzetközi politikai viszonyok. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Aula Kiadó, 163–171.

- Navari, Cornelia 1982: Hobbes and the 'Hobbesian Tradition' in International Thought. *Millennium – Journal of International Studies*, Vol. 11, No. 3, 203–222.
- Rahe, Paul A. 1995: Thucydides' Critique of Realpolitik. In Frankel, Benjamin (ed.): *Roots of Realism*. London–Portland, Frank Cass & Co., 105–141.
- Ramon Fernandes, Vitor 2016: Idealism And Realism In International Relations: An Ontological Debate. *JANUS.NET e-journal of International Relations*, Vol. 7, No. 2, 14–25.
- Rosenthal, Joel H. 1991: *Righteous Realists: Political Realism, Responsible Power, and American Culture in the Nuclear Age*. Baton Rouge, Louisiana State University Press.
- Szűcs, Anita 2011: *A realizmus „időtlen bölcsessége”: A nemzetközi politikaelmélet realista irányzata*. Grotius E-könyvtár. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=WWFPVT>
- Szűcs, Zoltán Gábor 2014: Politika egy tökéletlen világban. A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. *Politikatudományi Szemle*, 23. évf., 4. sz., 7–31.
- Tellis, Ashley J. 1995: Reconstructing political realism: The long march to scientific theory. In Frankel, Benjamin (ed.): *Roots of Realism*. London–Portland, Frank Cass & Co., 3–104.
- Thayer, Bradley 2000: Bringing in Darwin: Evolutionary Theory, Realism, and International Relations. *International Security*, Vol. 25, No. 2, 124–151.
- Thuküdidész 2006: *A peloponnészoszi háború*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Warner, Daniel 1991: *An Ethic of Responsibility in International Relations*. Colorado, Lynne Rienner Publishers.
- Weber, Cynthia 2005: *International Relations Theory: A Critical Introduction*. 2nd edn. New York, Routledge.
- Xuewu, Gu 2010: *Theorien der internationalen Beziehungen*. 2. völlig überarbeitete und erweiterte Auflage. München, Oldenbourg Verlag.

Pro Minoritate 2023. nyár

In memoriam

NÉMETH Zsolt: Répás Zsuzsa meghalt

KÁDÁR LYNN Katalin: Schöpflin György. „Európai vagyok, magyar kiadásban”

Csángósorsok többszólamban

NÉMETH Zsolt: Pro Minoritate – Csángó lapszám

IANCU Laura: „Művelődéstörténetünkben sajtókuriózum” A *Moldvai Magyarság* folyóirat története és üzenetei

MAGYAR Zoltán: A moldvai magyarok epikus népköltészete. Kutatástörténeti áttekintés

PETI Lehel: „*Dee – mondom –, én erdei [erdélyi] vagyok!*” A moldvai csángó vendégmunkások magyarországi tapasztalatai a hozzájuk való viszonyulásokról

HELTAI János Imre: A moldvai többnyelvűség és a társadalmi részvétel lehetőségei

MARCHUT Réka: Törekvések a moldvai csángók „hazatelepítésére” a második világháború éveiben

Dokumentum

DOMOKOS Mária: Moldvai helyzetképek 1981–1983. Dokumentumok Domokos Pál Péter hagyatékából

SZŐCS Anna: Édesanyám rózsafája – önéletírás (részlet)

Interjú

„Nem engedi Isten, hogy elveszejtessenek” – Nyisztor Tinkával beszélget Havay Viktória

Szemle

DOBOS Edgár: Történetekbe ágyazott hiedelmek és ökológiai tudás egy gyimesi mesemondó nyomán

Magyar Zoltán: *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán*, Magyar Népköltészet Tára XX., Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Balassi Kiadó, Budapest, 2022

FÖLDESI Szilvia: A világ teremtésétől a rostaforogató asszonyig. A moldvai csángó mondák katalógusa

Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus I-II.*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2022

SZÜCS Adél: Identitás, kultúra, tudomány – a moldvai magyarság kutatása

A moldvai magyarság kutatása a 21. században. Tanulmányok Domokos Pál Péter tiszteletére, Szerk.: Iancu Laura, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2021

DARABOS ÁDÁM

„Mindannyiunk atyja” – Reinhold Niebuhr nemzetközi kapcsolatok realizmusának kialakulása

“The father of us all” – The formation of Reinhold Niebuhr’s international relations realism

Absztrakt

Reinhold Niebuhr (1892–1971) amerikai teológust és politikai gondolkodót a nemzetközi kapcsolatok elmélete – Edward H. Carr-ral és Hans Morgenthauval együtt – a klasszikus realizmus egyik fő képviselőjének tekintik. Így nem meglepő, hogy Niebuhr 1940-estől 1960-as évekig tartó érett (keresztény) realizmusáról számos tudományos munka született már. Jelen tanulmány – e szokásos megközelítéssel ellentétben – Niebuhr nemzetközi kapcsolatokat érintő realizmusának kialakulását, fejlődési folyamatát mutatja be. Ehhez az első világháborús alapállásán túl a *Moral Man and Immoral Society* című könyvében érzékelhető realista fordulatot, valamint az 1930-as évek teológiai elmélyülésének főbb eredményeit mutatja be. Röviden, a tanulmány arra keresi a választ, hogy Niebuhr hogyan jutott el oda, hogy George Kennan „mindannyiunk atyja”-ként utaljon rá.

Kulcsszavak: nemzetközi kapcsolatok elmélete, politikai realizmus, keresztény realizmus, Reinhold Niebuhr

Abstract

American theologian and political thinker Reinhold Niebuhr (1892–1971) – together with Edward H. Carr and Hans Morgenthau – is considered one of the leading representatives of classical realism in international relations theory. Therefore, it is unsurprising that numerous academic works have been published on Niebuhr’s mature (Christian) realism that lasted from the 1940s to the 1960s. In contrast to this usual approach, the study presents the formation and development of Niebuhr’s realism in international relations. For this, in addition to his position during World War I, the realist turn in *Moral Man and Immoral Society*, and the main results of his theological deepening of the 1930s will be presented. In short, the study seeks to answer how Niebuhr arrived at the point where George Kennan could refer to him as “the father of us all”.

Keywords: theory of international relations, political realism, Christian realism, Reinhold Niebuhr

„Mindannyiunk atyja” – utalt állítólag Reinhold Niebuhrre (1892–1971) George F. Kennan amerikai realista gondolkodó, a hidegháborús nemzetközi kapcsolatok vezető diplomatája. Még ha az effajta kijelentések olykor túlzók is, Niebuhr népszerűségét és amerikai jelentőségét tekintve nem meglepő Kennan állítása; a második világháborút követő két évtizedben a protestáns lelkész, politikai gondolkodó és teológus Niebuhr a nemzetközi kapcsolatok meghatározó alakjává vált. Ahogyan rendívvül részletgazdag életrajzának szerzője, Richard W. Fox utal rá, Kennan részéről elsősorban nem Niebuhr szakpolitikai vagy konkrét ügyekben megfogalmazott álláspontjára vonatkozott az elismerés, hanem filozófiai nézőpontjára.¹

Bár Niebuhrt a nemzetközi kapcsolatok elméletén belül legtöbbször az ún. *klasszikus realizmusnál*, Edward H. Carr-al (1892–1982) és Hans Morgenthauval (1904–1980) együtt tárgyalják,² gondolkodását jellemzően a jól csengő *keresztény realizmus* kifejezéssel írják le. A *liberális teológia* legtöbb alapelvét és a *Szociális Evangélium (Social Gospel)* aktivizmusát elfogadó, ugyanakkor a liberális protestantizmus szentimentalizmusát és fejlődésbe vetett túlzó hitét elvető Niebuhr az 1930-as évektől kezdődően előtérbe helyezte a *hatalom* s az *önérdek*, majd a *bűn* fogalmát. Ezzel nem mondott le a keresztény és szocialista kontextusban is értelmezhető *társadalmi fejlődésről*, amelynek célja a társadalmi ügyekben kevésbé alkalmazható *szereket* és az e téren iránytűként szolgáló *társadalmi igazságosság* érvényesítése volt, azonban vallotta, hogy e célokat a *valós politikai-társadalmi-gazdasági kontextus* és az azokat domináló alapelvek (*hatalom, önérdek*), valamint az *emberi természet* figyelembevételével kell elérni.³

Niebuhr realizmusának, majd keresztény realizmusának nem egyetlen, de lényeges terepe volt a nemzetközi kapcsolatok. Realizmusának fejlődése és – először a náci fenyegetés erősödése miatt – az 1930-as évek közepétől a nemzetek közötti viszonyok iránti növekvő érdeklődése *időben* párhuzamosan haladt. Emellett, még ha az egyéneket érintő realizmusának elmélyülése alapvetően teológiai forrásokból is származott, a valós történelmi események, s így a nemzetközi események is formálták gondolkodását. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a teológiai elmélyülés és a történelmi események egy irányba mutattak: először a *marxi*, majd az *ágostoni* realis-

1 Fox 1985, 238.

2 Bell 2009, 2.

3 Niebuhr keresztény realizmusához mérvadó forrás többek között Lovin 1995; Shinn 1982; Paispays 2020.

ta meglátások írták le megfelelően a politikai-társadalmi valóságot, míg a nemzetközi folyamatok e szerzők vagy olyan dilemmák irányába terelték figyelmét, amelyekkel e szerzők foglalkoztak.

Mégis, Niebuhr munkásságának e valóban kiiktathatatlan részét képező folyamatos figyelem részben a „közönség” érdeklődésének eredménye. A már fennálló körülmények (Niebuhr országos ismertsége, kialakult filozófiai-teológiai nézőpontja, a nemzetközi viszonyok kiterjedt és mély ismerete) mellett hozzájárult, hogy a külpolitikai kérdésekben amúgy érdeklődő amerikaiak figyelmét felerősítette a második világháború és a hidegháború okozta feszültség. Azóta is sokszor az amerikai külpolitika jelentőségének növekedésekor kerül elő Niebuhr. A szeptemberi 11-i terrortámadásokat követő események realista értelmezéseiben már megjelent, aminek további löketet adott, hogy Barack Obama egyik kedvenc filozófusának nevezte.⁴ Amikor az Egyesült Államok globális világban betöltött szerepét érintő kérdések merülnek fel, sokan kézenfekvőnek találják Niebuhr témába vágó írásait újra fellapozni.

A fő kérdés sok esetben az, hogy miképpen írható le Niebuhr nemzetközi kapcsolatok realizmusa. A téma természetesen sokféleképpen feldolgozható, amit igazol az is, hogy a Niebuhr-irodalom talán legtermékenyebb ágense a nemzetközi kapcsolatok területéhez tartozik. E tanulmány azonban Niebuhr nemzetközi kapcsolatok realizmusának *kialakulását* vizsgálja. Az első fejezetben Niebuhr korai gondolkodásának egy jellegzetes, a nemzetközi kapcsolatokhoz kötődő epizódja jelenik meg, az első világháború során kialakuló fő erkölcsi dilemmák. Annak ellenére, hogy itt legalább annyira jellemzők az idealista elemek, mint a realisták, a fejlődés szempontjából elengedhetetlen látni, hogy honnan indult Niebuhr a nemzetközi kapcsolatok tekintetében. A második fejezet – Niebuhr pacifizmusának változásán túl – *realista fordulatáról* szól, különös tekintettel a *Moral Man and Immoral Society* című könyvére alapozva.⁵ A harmadik, s egyben utolsó fejezet rámutat, hogy miképpen teljesedett ki Niebuhr realizmusa.

Összességében tehát a tanulmány – a szokásos eljárással ellentétben – nem az 1940-estől 1960-as évekig tartó „érett realistát” mutatja be, hanem Niebuhr nemzetközi kapcsolatokat érintő realizmusának *kialakulását*,

⁴ Brooks 2007.

⁵ Niebuhr 2001 (1932).

fejlődési folyamatát alapállásának, illetve két realista mérföldkövének összegzésével. Másképpen fogalmazva: a kérdés az, Niebuhr hogyan jutott el oda, hogy Kennan „mindannyiunk atyja”-ként utalhasson rá.

A nagy háború erkölcsi dilemmái

Niebuhr figyelme először az első világháború során irányult a nemzetközi viszonyokra. Egy évvel a háború kitörése előtt Niebuhrt az Észak-Amerikai Evangélikus Szinódus (Evangelical Synod of North America) lelkészévé avatták.⁶ 1914-ben megszerezte BD-diplomáját a Yale Divinity Schoolon, majd egy évvel később az MA-képzést is elvégezte. Ezt követte tizenhárom év lelképásztori szolgálat a detroiti Bethel Evangelical Church gyülekezeténél (1915–1928). Bár Niebuhr diák korában is írt rövid cikkeket, a nagy háború talán az első olyan területek közé tartozik, amelyek – részben az okozott erkölcsi dilemmák miatt – komolyan foglalkoztatták. A fiatal, húszas éveinek közepén járó Niebuhr számára a legfőbb kérdéskörök a háborút érintően a *lojalitás*, a *patriotizmus*, valamint a *pacifizmus* voltak.⁷

A lojalitási dilemma a német és amerikai identitás között alakult ki. Niebuhr művelt és társadalmilag aktív lelkész apja, Gustav Niebuhr⁸ még Németországban született, tehát a rokoni, ismerősi szálak erősek voltak. A család otthon németül beszélt, Niebuhr korai iskoláiban is németül folyt az oktatás (csak az egyetemen tökéletesítette angolját), erősek voltak a német intellektuális kapcsolatok, sőt még a gyülekezeten belüli prédikációknál sem váltottak teljesen angolra. A háború első éveiből kimaradó Egyesült Államokban választóvonalhoz érkeztek a német származásúak: hogyan viszonyuljanak a német agresszióhoz, valamint az amerikai többségi társadalom által irántuk táplált gyanúhoz? Niebuhr számára egyértelmű volt a válasz: az új nemzethez kell lojálisnak lenni. Az ügybuzgó

⁶ Ugyanebben az évben veszítette el a szintén lelkész és rá nagy hatást gyakorló apját, Gustav Niebuhr-t.

⁷ Korai gondolkodásának összegzéséhez a – számos korai prédikációját és írását tartalmazó – *Young Reinhold Niebuhr* című gyűjteménykötet lett felhasználva (Niebuhr 1977). Az online kiadás miatt az évszám után – ahol szükséges – nem az oldalszám, hanem a helymegjelölés szerepel.

⁸ Larry Rasmussen szerint Niebuhrre és testvérére, Helmut Richard Niebuhrre (a 20. század egyik legjelentősebb amerikai protestáns teológusa) nagy hatással volt apjuk liberális teológiai gondolkodása, amelyben Adolf Harnack központi szerepet játszott (Rasmussen 2005, 438).

lelkész – német származása és a „német erények” megtagadása nélkül⁹ – oly mértékben próbálta igazolni lojalitását, mint ha inkább azt vallotta volna: nem elég lojálisnak lenni, annak is kell látszani. Jelentkezett tábori lelkésznek, 1917-ben pedig a Szinódus Háborús Jóléti Bizottságának (War Welfare Commission) ügyvezető titkárává választották. Tisztségéből adódóan szervezőfeladatokat látott el és állásfoglaló cikkeket írt, de magán-személyként is vitairatokat intézett pacifizmust elutasító lelkészekhez, valamint gyorsította a szinóduson belüli amerikanizációs/asszimilációs folyamatokat (elsősorban az angol nyelvhasználat terjesztésével).

1918-as *The Present Day Task of the Sunday School* című cikkében kihangsúlyozza, hogy nem csak látszólag (például zászlókkal és patriótaénekek éneklésével) és külső nyomásra kell támogatni Amerikát; az igazi lojalitáshoz a nemzet alapelveihez és eszméihez, így a demokráciához is szükséges hűségnek lenni. Amellett érvel, hogy ez esetben erősebbeknek kell lennie az eszmékben való egységnek, mint a családi vérbeli kötelékeknek, és erre az amerikai patriotizmus – a faji patriotizmussal ellentétben – az eszmékhez és intézményekhez kötődő természete miatt lehetőséget is ad.¹⁰

Értelemszerűen Niebuhr kora és hivatása korlátozta annak lehetőségeit, hogy tudományos szinten foglalkozzon a nemzetközi eseményekkel és a háborúval. Így a hűség és patriotizmus kimutatása sem egy kimunkált teoretikus válasz derivátuma, hanem egy progresszív, a *Szociális Evangélium* lelkületében és a liberális kereszténység kereteiben gondolkodó fiatal lelkész egyházon belüli reakciója. Konfliktus eddig is létezett Niebuhr és hasonszórú társai, valamint (leegyszerűsítve) a reakciós, idős, ómódú, sokszor teológiai tekintetben is „nevetséges középkori elméleteket”¹¹ valló és olykor akár németbarát lelkészek között. A háború „csak” kiélezte a helyzetet azzal, hogy egy konkrét és létfontosságú ügyre kellett választ adni.

Niebuhrnek értékes és érdekes meglátásai voltak a patriotizmusról. Még diákként, 1915-ben írt, *Patriotism and Altruism* című díjnyertes esszéjében amellett érvel, hogy a patriotizmus szenvedélye nemcsak a történelem fő motívuma, hanem annak helye is van a történelemben azáltal, hogy bár

⁹ Niebuhr az *An Anniversary Sermon* című, 1915-ös prédikációjában a német jellegzetességeket (komolyság és alaposság) már az amerikai társadalmi kezdeményezéseken (például a Sunday Schoolon) keresztül érvényesíti (Niebuhr 1977, 904).

¹⁰ Niebuhr 1977, 1183.

¹¹ Uo. 904. A tanulmányban szereplő szó szerinti Niebuhr-idézetek, beleértve a szófordulatokat – az idézett szövegek magyar fordításának hiánya miatt – sajátok.

a háborúk társadalmi szinten – indok nélkül – erkölcstelenek és önzők, az egyének számára lehetőséget is adnak a legnemesebb erények, így a bátorság, kitartás, önmegtagadás megélésére. Ez a háborúk (erkölcsi) paradoxona. Niebuhr már ekkor jól érzékelte a patriotizmus és a nacionalizmus vallásos elemeit,¹² azonban fő mondanivalója az volt, hogy a háborús erényeket ki kell egészítenie, illetve a béke és egy szorosabb nemzetközi együttműködési rendszer keretein belül, remélhetőleg helyettesítenie kell a „militáns altruizmusnak”, vagy „militáns idealizmusnak”, amelynek fő letéteményese a keresztény egyház.¹³

A patriotizmus által fűtött erények tehát jelentősek, de önmagukban elégtelenek, vagy legalábbis nem a legjobb megoldást nyújtják az erkölcsi felemelkedéshez.¹⁴ Niebuhr személyes patrióta érzelmeit és a patriotizmus tényleges képviselőjének fontosságát is hiba lenne kétségbe vonni,¹⁵ de nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezeket ekkor még vallási, felekezeti, illetve egyházi kontextusban vizsgálta, és alapvetően erkölcsi dilemmaként jelentek meg. Külön magyarázat híján és a korai Niebuhr eszmeisége alapján a „militáns altruizmus,” illetve „militáns idealizmus” lényegében nem több a keresztény értékek harcos képviselőjénél.

Bár előbbi két szempont is szükséges Niebuhr kezdeti impulzusainak megértéséhez, későbbi realizmusához közelebb áll a pacifizmushoz fűződő komplex és dinamikus viszonya. 1918-ban megjelent, *A Message From Reinhold Niebuhr* című cikkének fő kérdése már a kereszténység és realizmus témáját súrolja: csak a pacifisták tekinthetők igazi kereszténynek, és mindenki más (saját magát is beleértve) hitehagyó, aki a nemzetet támogatja a háborúban?¹⁶ Válaszában különválasztja a pacifizmus formáit az alapján,

12 1915-ös *That They May All Be One* prédikációjában a *nemzetről* egységként beszél, amelyben sokféle, különböző eszméjű, vérmérsékletű és eltérő hatalommal rendelkező egyének az „ország oltárára” helyezik személyes „ajándékaikat”, s ezáltal a közös cél egyesíti őket (Niebuhr 1977, 904). Szó sincs azonban a nemzet (f)elsőbbiségéről, tehát Niebuhr nem tekinthető nacionalistának.

13 Niebuhr a *Christian church* kifejezést használja, amelybe láthatóan az összes keresztény egyház beletartozik.

14 Niebuhr 1970 (1915).

15 1915-ös, *An Anniversary Sermon* című német nyelvű prédikációjában az Egyesült Államokra mint a „mi országunkra” („our country”) utal (Niebuhr 1977, 904), s bármily furcsa is egy első generációs német bevándorló család gyermekétől, de 1918-as cikkében úgy utal felmenő „atyáinkra” („our fathers”) mint akik a szabadságot tették meg első értéknek (Niebuhr 1977, 1183).

16 Értelemszerűen, ha a válasz igen, és feltételezzük, hogy a pacifizmus az idealizmussal azonosítandó, amellyel szemben a realizmus áll (ami megközelítőleg így állt össze Niebuhrnél is), akkor nincs keresztény realista válasz, hiszen fogalmilag összeférhetetlen a kettő.

hogy azok mennyire őszinték, illetve következetesek. Meglátása szerint az aktuális háborúban csak azoknak a pacifizmusa fogadható el, akik *minden* háborút *elvből*, a keresztény erkölcs alapján elutasítanak. Olykor azonban nemcsak elfogadható, hanem szükséges is „lejjebb adni” ezekből az elvekből, hogy azok hosszú távon fennmaradhassanak; a pacifizmus is csak akkor marad meg a békét támogató erőteljes eszmeként, ha képes a körülményekhez igazodva helyes válaszokat adni. „Túl gyakran szenvedett az igazságosság (*righteousness* – D. Á.) vereséget a történelem folyamán amiatt, hogy bajnokai az eszmék győzelme elérésének módjáról szóló kompromisszumokat elutasították” – írja Niebuhr.¹⁷

Természetesen ő is érzi, hogy a háborúban való részvételre mindig könnyű okokat találni; vélhetően ezért próbálja kihangsúlyozni az aktuális helyzet *kivételességét*. A békeszerető Egyesült Államok – a történelem korábbi háborús feleivel ellentétben – mindent megpróbált, hogy kimaradjon ebből a konfliktusból. Az ellenség ezt gyengeségnek tekintette, aminek köszönhetően a „galamb szelidsége mellett” a „kígyó okosságát” is elsajátították; rájöttek arra, hogy a béke túlzó szeretete végső soron a béke elvesztéséhez vezethet.¹⁸ Niebuhr szerint ez nem azonos a *reálpolitikai* állásponttal, amely csak az emberi bűnöket és szenvedélyeket veszi figyelembe, ugyanis a *haladás* érdekében tett engedményről van szó. Az igazi, kompromisszumképtelen keresztények (például Luther) mellett legalább annyira fontosak a kompromisszumképes (keresztény) államférfiak (így Abraham Lincoln) – érvel a lelkész.¹⁹

Niebuhr szerint a keresztények következetlen pacifizmusa nemcsak elméleti és erkölcsi hiba, hanem kihagyott lehetőség is. A keresztény szervezeteknek kötelessége lenne vezető szerepet vállalni a háború utáni békés nemzetközi rendszer kialakításában és megszervezésében. Szomorú, hogy a liberális politikai köröktől több támogatást kapnak a wilsoni demokratikus és liberális eszmék, mint a szervezett kereszténységtől.²⁰ Ez természetesen nem azt jelentette, hogy Niebuhr ne ódzkodott volna a háború

17 Niebuhr 1977, 1282.

18 Uo. 1282.

19 Uo. 1296.

20 Uo. 1311–1325.

kegyetlenségétől, vagy ne viaskodott volna magával, hogy a keresztény elveivel összefésülhető álláspontot alakítson ki.²¹

Összegezve: Niebuhr korai idealizmusának kiváló példája első világháborús retorikája. A béke szeretetének okán „új hazáját” erkölcsileg piedesztálra emeli. A háborút patrióta érzelmei, illetve annak és hűségének kimutatása miatt is támogatja, de (időben legalábbis) végső célja a béke elérése, s egy rendezett nemzetközi rendszer kialakítása (amiben ekkor még tényleg hisz). A kulcsfogalom tehát a *béke*, s Niebuhr mégis arra vállalkozik, hogy a következtelen békepártiakat (sőt, kisebb mértékben a következetes pacifistákat is) megtörje *realista*, vagy legalábbis mindenképpen *pragmatikus* érveivel. Tehát bármennyire is figyelmen kívül hagyja az érdekek és a hatalom szempontjait (úgy értekezik, mint ha gazdasági és politikai okok nem játszottak volna szerepet az Egyesült Államok hadba lépésében), megérti, hogy a valós történeti helyzetekben a végső erkölcsi cél elérésének érdekében erkölcsi kompromisszumokat kell kötni.

Szigorú pacifista, majd politikai realista

Niebuhr pacifizmusának két nagy fordulatából az első az 1920-as évek elején történt. Egyrészt a nemzetközi politikai események kijózanították a wilsoni idealizmusból. A nagyhatalmi viszonyokat vizsgálva úgy látta, hogy a háború utáni rendezés igazságtalan volt, s már 1923-ban a békeszerződések revízióját követelte.²² Másrészt meghatározó impulzus volt számára, hogy 1923-ban ellátogatott Németországba, ahol látta a háború és annak következményei okozta társadalmi-gazdasági-morális pusztulást.²³ Az *Evangelical Herald*nak írt öt cikke (*A Trip Through the Ruhr, Germany in Despair, The Despair of Europe, The Youth Movement of Germany, America and Europe*) egyszerre reménysugarak után kutató elkésérítő úti beszámoló és rövid, nemzetközi viszonyokat is taglaló elemzése a látottaknak.

21 Ehhez lásd a naplójából a háborút érintő bejegyzéseket: Niebuhr 1964 (1929), 32–37.

22 Niebuhr 1977, 1916.

23 Niebuhr 1924-ben újra Németországba utazott, 1930-ban pedig már a Szovjetuniót is megjárta. Ezek a „tanulmányutak” tették lehetővé számára, hogy ne csak híradásokból, levelezésekből és elméleti munkákból ismerje meg a helyi viszonyokat. A német utazások azért voltak különösen fontosak, mert az amerikai *big business* optimizmusától elütöttek a tapasztalatok, és előre jelezték a kapitalizmuson belüli lehetséges válságokat.

Niebuhr személyes tapasztalatokból származó szigorú pacifizmus irányába történő fordulásának oka és komolysága mégis a *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic* című naplójából érthető meg a legjobban.²⁴ Az éppen francia–belga megszállás alatt álló Ruhr-vidékről azt írja, hogy az élete során látottak alapján „ez áll a legközelebb a pokolhoz”.²⁵ A tapintható gyűlölet és az értelmetlen rombolás tapasztalata azt mondatja vele, hogy „végzett a háborúkkal”, s reményét fejezi ki, hogy ezt az elhatározást képes megtartani.²⁶

Nagyjából egy évtizedig képviselte ezt az álláspontot, amely nemcsak publicisztikájában jelent meg, hanem társadalmi aktivizmusában is: 1934-ig a pacifista Fellowship of Reconciliation tagja volt. Nem érdemes azonban túlhangsúlyozni Niebuhr szigorú pacifizmusának jelentőségét. A változás ténye egyértelmű és gondolkodásában sem jelentéktelen, de jogosan adódhat a kérdés: milyen pacifista az a „pacifista”, aki csak akkor pacifista, amikor nincs háború? Pontosabban megfogalmazva a költői kérdést: mennyire jelentős Niebuhr szigorú pacifizmusa, amikor a nagy konfliktusok (első és második világháború) esetében is támogatta a katonai beavatkozást?

Jelen tanulmány szempontjából fontosabb kérdés, hogy miként lett Niebuhrból politikai realista. Realista fordulatának *forrása* és első komoly *produktuma* „elcsúszásban” van egymástól.²⁷ A forrás – amely még az első világháború utáni kiábrándulásnál is fontosabb – az 1920-as évek közepi Detroit, ahol az autóiipari munkásságot (és kisebb részben a feketéket) érintő társadalmi igazságtalanságot fedezi fel Niebuhr. A városban gyülekezetet vezető lelkész a kor optimista hangulatával *szemben* kezdi el közel sem visszafogott kritikáit kifejteni. Azonban azt nemcsak a kizsákmányoló kapitalistákkal, hanem az azt szemfedővel néző és csak a rendszer előnyeit élvező keresztény középosztállyal szemben is. A komoly produktum viszont csak később jön: *Moral Man and Immoral Society* (a továbbiakban: *Moral Man*) című könyve 1932-ben jelenik meg, ám ekkor már négy éve

24 Niebuhr 1964.

25 Uo. 67.

26 Uo. 68.

27 Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Niebuhrnek ne lettek volna a nemzetközi viszonyokat érintő írásai, vagy akár néhány fontos és pontos meglátása. Az úti beszámolókon túl megemlíthető az 1928-as *Christianizing International Relations* című írása, amelyben egyszerre hemszegnek az idealista és realista elemek (Niebuhr 1977, 2656–2782).

a New York-i Union Theological Seminary-n tanít. A kettő (1925 és 1932) közötti időszak először Niebuhr szocialista, majd (kb. 1928-tól) radikális szocialista (bizonyos elemekben marxista)²⁸ elmélyülésének időszaka.

Jelen tanulmány szempontjából a *Moral Man* legalább öt tekintetben fontos. (1) Niebuhr e könyvvel válik – az egyházi körökön kívül is – országosan ismertté. Ez értelemszerűen a megjelenéskor megfogalmazott, illetve későbbi, nemzetközi kapcsolatokat érintő gondolataira is jelentős figyelmet vonz. (2) Niebuhrre már korábban is jellemző volt a polemizáló, moralizáló nyelvezet, amellyel a társadalmi csoportokat, illetve azok képviselőit – nemcsak tévedéseik, hanem *bűneik* miatt is – kritizálja.²⁹ A *Moral Man*-tól kezdődően ezeket már következetesen és még hatásosabban használja; másképpen fogalmazva: kialakul *nyelvezete, stílusa*. Ronald Stone helyesen utal rá, hogy Niebuhr jelentőségét az is mutatta, hogy aforizmáit, fogalmi apparátusát széles körben használták.³⁰ (3) A könyv címéből is leszűrhető alaptétel, még ha kicsit finomodott is, Niebuhr gondolkodásának egyik sarokkövévé vált.³¹ (4) Korábbi könyveivel (*Does Civilization Need Religion?*, *Leaves From the Notebook of a Tamed Cynic*, *The Contribution of Religion to Social Work*) ellentétben itt már részletesen, külön fejezetben foglalkozik a nemzetekkel. (5) A könyv egyértelmű fordulatot hoz Niebuhr realizmusában, amely nemzetközi kapcsolatokat érintő gondolataira is érvényes.

A (3)–(5) pontot szükséges részletesebben vizsgálni, így a könyv bevezetésében szereplő tézist is érdemes hosszabban idézni. Niebuhr tétele szerint „éles megkülönböztetést kell tenni az egyén erkölcsi és társas viselkedése, valamint a nemzeti, faji és gazdasági társadalmi csoportok kö-

28 Niebuhr a marxizmust más ideológiákhoz hasonlóan nem fogadta el kritika nélkül. Míg Marx kapitalizmusképét és realizmusát (például a valóság leírásának tekintetében) dicsérte, illetve a proletariátus igazságosság irányában megfogalmazott követeléseit jogosnak tartotta és annak társadalomformáló erejét kihangsúlyozta, Marx emberképét – a liberalizmussal egyetemben – utópikusnak tartotta és a proletariátus okozta veszélyre (például a radikalizmusra) is felhívta a figyelmet. Radikális szocialista időszaka (amelynek gondolatai a *Moral Man*, illetve a *Reflections on the End of an Era* című művekben jelennek meg leginkább) után Niebuhr szocialista irányultságát és Marx bizonyos meglátásait megtartva fordult a kommunizmussal szembe, hogy a második világháború után már az egyik lehangosabb amerikai kritikusa legyen a Szovjetunió-nak. A témához lásd Rasmussen 2005; Liang 2007.

29 1924-ben már azt írja, hogy „az önzőség és a farizeizmus [...] Amerika két nagy bűne Európával szemben.” Lásd Niebuhr 1977, 1903.

30 Stone 1992, xi.

31 Az 1930-as évek végétől az egyének bűnre való hajlamát még jobban kidomborította, míg idős korára *kissé* mérséklődött álláspontja.

zött. [...] az egyének erkölcsösek lehetnek abban az értelemben, hogy a viselkedési problémák felmerülésekor képesek a saját érdekeiken kívül másokét is figyelembe venni, és esetenként képesek magukhoz képest másokat előnyben részesíteni.” Az emberi természet lehetővé teszi az embertárs iránti szimpátia kimutatását, amely társadalompedagógiával kiterjeszthető. Ráadásul racionális képességei arra is ösztönzik, hogy igazságosságérzete alakuljon ki, amelyet a szigorú nevelés tovább finomíthat és kiirthatja belőle a tiszta énközpontúságot egészen odáig, hogy képes az adott társadalmi helyzetet – amelyben ő is részes – kellő mértékű objektivitással kezelni. „Azonban mindezen teljesítmények nehezebbek, hacsak nem lehetetlenek az emberi társadalmaknak és társadalmi csoportoknak.” Az emberi csoportokban kevesebb az útmutatáshoz és az impulzusok korlátozásához szükséges ész, a képesség az önmeghaladásra, valamint a mások igényei megértésének készsége, s így az egyénekből álló csoportok személyes kapcsolataiban kevésbé korlátozott az énközpontúság, mint maguknál az egyéneknél.³²

Röviden és leegyszerűsítve a két fő állítás: az egyének és emberi csoportok erkölcsi képességei különböznek, valamint az emberi csoportok erkölcstelenebbek, mint az egyének. Utóbbi állításának megjelenési formáit Niebuhr két területen mutatja be részletesen: a társadalmi osztályok (különösen a kiváltságos és a proletárosztályok), valamint a nemzetek tekintetében. Utóbbi taglalja a *The Morality of Nations* című fejezet,³³ ahol rögtön kiderül, hogy Niebuhr e téren való gondolkodásának központi elemei a *nemzetek*. Természetesen kihangsúlyozza az egyének felelősségét, sőt, egész életútját végigkíséri a nemzetek feletti struktúrák gondolata és valósága (például a Nemzetek Szövetsége és az ENSZ),³⁴ azonban ez nem változtat elemzésének „nemzetközpontúságán”. A következő fő kérdés az, hogy mennyire érényesek, illetve az eddigiek alapján mennyire érénytelenek a nemzetek. Niebuhr nem finomkodik, szerinte az „egyének erkölcsi életének örökös gyengeségei a nemzeti életben egyszerűen az *n*-edik fokra vannak emelve”.³⁵ Részletesen, történelmi példákkal bemutatva két érénytelenséget elemez, a nemzetek *önzőségét* és *álszentségét*.

32 Niebuhr 2001, xxv.

33 Uo. 83–112.

34 Niebuhr ezekkel szemben jellemzően szkeptikus; lásd Niebuhr 2001, 110–112.

35 Uo.

„A nemzetek önzősége közismert” – írja részben George Washington meglátására alapozva, miszerint a nemzetekben, saját érdekeiken túl, nem szabad bízni.³⁶ A közvetlen kapcsolat hiánya miatt az állampolgárok nem érzik az eltérő nemzet problémáit és szükségéit, s ez lehetetlenné teszi az együttérzés kialakulását, illetve az igazságosság megjelenését. Különösen fontos meglátása Niebuhrnek – és ebben radikálisan szemben áll az általa idealistáknak tekintett szerzőkkel –, hogy a gazdasági kapcsolatok folyamatos megerősödése, s így a gazdasági egymásrautaltság növekedése, valamint a technikai civilizáció lehetőségei nem nyújtanak megoldást erre a problémára, ugyanis ezek gyorsabb tempóban élezik ki a nemzetek közötti konfliktust, mint hogy azokat az értelem megoldaná.³⁷ A nemzetek önzőségéhez hozzájárul a *patriotismus paradoxona*, amely az egyén önzetlenségét nemzeti önzőséggé alakítja.³⁸ A nemzetek az erőszakszervezetek és a polgárok saját otthonuk iránti természetes pozitív érzelmi viszonyulásán túl különböző kormányzati eszközökkel és rituálékkal képesek állampolgáraikban önátadást és csodálatot kiváltani; ezzel nem tudják felvenni a versenyt a nemzetek alatti és feletti struktúrák. Ez olyan hatalommal ruházza fel a nemzetet, hogy a végén alapelvevé válik, hogy a „nemzet méltósága” még a saját állampolgárainak vére árán is védendő.³⁹

Niebuhr további elemeket is felsorol, amelyek erősítik az önzőséget (például a nemzet egységének fenntartásához szükséges erőszak alkalmazása, a nemzet kihasználása a hatalom birtokosai által, illetve az egyének önző vágyainak megjelenése a nemzettel való azonosulásban), és még így is azt állítja, hogy a nemzetek legjelentősebb erkölcsi jellemzője vélhetően az *álszentség*.⁴⁰ Az álszentség minden erkölcsi kísérlet velejárója, azonban a nemzeteknél új történeti fejlemény, amely mutatja, hogy bizonyos mértékű erkölcsi fejlődés már végbement (eddig morális ürügyet sem kellett találni a háborúkhöz).

Niebuhr amellet érvel, hogy annak érdekében, hogy a nemzetek az állampolgárok teljes *hűségét* és *odaadását* élvezzék, muszáj *egyszerre* fenntartaniuk az egyediség és a teljesség látszatát. Az állampolgárokkal el kell

³⁶ Uo. 84.

³⁷ Uo. 85.

³⁸ Uo. 91.

³⁹ Uo. 91–93.

⁴⁰ Uo. 95.

hitetni a nemzeti közösség *különlegességét*; ez jellemzően *érzelmi* természetű meggyőzés. Eközben viszont szükséges *raciónalisán* is meggyőzni őket arról, hogy nem partikuláris, hanem *univerzális értékeket képviselnek* (ők nem egy társadalom, hanem „a Társadalom”). Ez az ellentmondás csak megtévesztéssel oldható fel, amely álszentséghez vezet.⁴¹ Niebuhr szerint az effajta helyzetek a háborús időszakokban a leglátványosabbak, azonban a nemzetek közötti konfliktus okozta válságokban is észlelhetők.

Természetesen az álszentségnél sosem tudható pontosan, hogy az egyének saját maguk vagy mások előtt akarják elfedni bűnösségüket, azonban míg a mindennapi polgároknál jellemzően egy naiv önmegtévesztésként jelenik meg, addig a politikusoknál alapvetően tudatosan használt politikai eszköz a támogatás elnyeréséhez. Sőt, az is előfordulhat – ahogyan Wilson és Clemenceau esetében is –, hogy egy őszinte politikus idealista és szentimentális jelszavai fedik el egy realista vagy cinikus politikus törekvéseit. Niebuhr e fejezetben leírt meglátásai, mint hogy a nemzeteket elsősorban az erő és az érzelm, semmint az ész tartja össze, továbbá, hogy az értelem csak arra jó, hogy egyre kézenfekvőbb racionális kifogásokat találjon háborús hisztériáknak és a nemzeti politikák esztelenségeinek, illetve hogy „egy nemzet se tett még őszinte vallomást valódi birodalmi törekvéseiről,⁴² teljes összhangban vannak a könyv általános érvelésével.

Niebuhr a *Moral Man*ben nyílt támadást indított korának alapgondolatával szemben, miszerint van egy *harmonikus társadalom* irányába mutató *visszafordíthatatlan társadalmi fejlődés*, amelynek motorja részben a *tudomány* (a természettudományos módszerek társadalmi alkalmazásával), részben pedig az általános *erkölcsi előrehaladás* (a szeretet és az oktatás kiterjesztésén keresztül).⁴³ Niebuhr realista fordulata – az eddig részletezett meglátásain túl – részben ezen alapgondolattal szemben megfogalmazott kritikájából érzékelhető. Nincs harmonikus társadalom, ahogyan konfliktus nélküli sem, reálisabb célokot kell kitűzni. A társadalmi fejlődés (ha létezik egyáltalán, akkor) sem feltétlenül lineáris. A racionalitás, s így a tudomány lehetőségei korlátozottak; utóbbi – tekintve, hogy egy eszköz – rosszra is használható. Az erkölcsi előrehaladás úgyszintén kétes, és az etikai szempontok csak akkor tudnak hatékonyan, társadalmi szinten is

41 Uo. 95–96.

42 Uo. 105.

43 Az alapvető logika ténylegesen létezett a korban (mint ahogy az egész modern korban, így most is létezik), azonban Niebuhr jellemzően kisarkította az „ellenfél” álláspontját.

megvalósulni, ha van mögöttük tényleges – társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális – *hatalom*. Ehhez viszont meg kell érteni, hogy – még ha el is van fedve – már a jelenlegi társadalmi helyzet is *hatalommal* és *önérdekel* telített. Ezek – az alaptézissel egyetemben – mind olyan realista elemek (vagy akár Szűcs Zoltán Gábor szavaival élve: „toposzok”⁴⁴), amelyek Niebuhr gondolkodásának permanens részévé váltak.

A realizmus kiteljesedése

A *Moral Man* megjelenése utáni hét-nyolc év – a marximustól történő eltávolodásán túl – Niebuhr teológiai elmélyüléséről szolt, s ehhez legalább három tényező járult hozzá. (1) A Union Theological Seminary keresztény etikát és vallásfilozófiát oktató professzoraként Niebuhr továbbra is a teológiai kutatáshoz alkalmas környezetben mozgott. Itt lehetősége adódott képzett teológusokkal, például a részben általa Németországból „menekített” Paul Tillichel eszmét cserélni. (2) Teológiában képzettebb öccse, Helmut Richard Niebuhr (a Yale professzora) erőteljesen és jogosan kritizálta a *Moral Man*ben fennmaradó idealista elemeket, különösen fivére vallásképét és egyénekről alkotott optimizmusát; megalapozottan állítható, hogy ez hatott Reinholdra.⁴⁵ (3) Niebuhr 1934-ben – William James után második amerikaiként – meghívást kapott az edinburghi *Gifford Lectures* megtartására, ami komoly felkészülést igényelt.

Niebuhr 1935-ben megjelent, *An Interpretation of Christian Ethics* című keresztény társadalometikai könyvében már érzékelhetők a teológiai útkeresés hatásai: rendezi a szeretet és az igazságosság viszonyát, elkezd foglalkozni a bűn kérdéskörével, valamint – a liberális és ortodox kereszténység között – egy prófétai kereszténységet kíván képviselni. 1937-es, *Beyond Tragedy* című prédikációgyűjteménye is tartalmaz új vallásos elemeket (például megjelenik a *gőg* fogalma), azonban az 1939-es *Gifford Lectures*, valamint az az alapján készült kétkötetes, 1941-ben és 1943-ban kiadott *The Nature and Destiny of Man* (a továbbiakban: *Nature and Destiny*) a fő teológiai műve.⁴⁶

44 Szűcs 2014.

45 Fox 1985, 143–147.

46 Niebuhr 1996 (1941; 1943).

Az 1940-es évek elejére Niebuhr teológiai gondolkodásának *iránya* mellett nagyrészt a *tartalma* is kialakul. Itt már erőteljesen megjelennek – a prófétai (különösen ámoszi), páli, és lutheri elemeken túl – az ágostoni gondolatok is.⁴⁷ A realizmus terén – és általánosságban Niebuhr gondolkodásában is – a legnagyobb változás a *fókuszban* keresendő. Niebuhr a társadalmi csoportok helyett az *egyénekre* helyezi a hangsúlyt és megpróbálja megfejtetni – a jelenleg kevésbé lényeges *emberi sorson* túl – az *emberi természetet*.

Az ember *istenképmasságának* tanítását fenntartva nagy hangsúlyt helyez az emberre mint *bűnös* lényre.⁴⁸ A bűn nem az ember *végessége*, sőt, még nem is az amiatt érzett *szorongás* (itt jön a képbe Kierkegaard), hanem az, amikor az ember nem fogadja el saját végességét, teremtettségét, többre tartja magát, mint ami. A *gőg* (*pride*) akkor jelenik meg, amikor az ember magát – Isten helyébe képzeli és – univerzumának közepébe helyezi. Mindez az Isten által embereknek ajándékozott radikális szabadsággal együtt azt eredményezi, hogy az ember egyszerre képes kreatív és romboló tendenciákat okozni.⁴⁹ Niebuhr ezt részben az ember *bűnbeesésének ószövetségi példázatán*, illetve a modern világban homályba merülő *eredendő bűn* koncepciójával kiegészítve „tálalta”, amely még sok liberális protestánsnak (nemhogy agnosztikusnak vagy ateistának) is szokatlan volt.

Miért fontos ez a nemzetközi kapcsolatok elméletében? Egyrészt, mert Niebuhr emberképe jól illett a történeti valóságba. Függetlenül az emberek vallásosságától, az ember bűnössége vagy gonoszsága lényegesen plauzibilisebbnek tűnt a második világháború alatt, tehát pont, amikor Niebuhr ezekről írt, prédikált vagy előadást tartott. E tekintetben szimbolikus volt, amikor 1939 őszén, az ember bűnösségét előtérbe helyező *Gifford Lectures* előadásán hallatszott az Edinburgh közeli légi csaták bombáinak becsapódása.

Másrészt, Niebuhr teológiai gondolkodása nem választható el politikai gondolkodásától, ezért az emberek bűnösségére vonatkozó alapállása beépült a politikai, s így a nemzetközi kapcsolatokat érintő elemzéseibe. Inentől kezdve már nemcsak a társadalmi csoportokra, hanem az egyénekre is jellemző az erkölcsi korlátoltság és annak társadalmi következményei.

47 Darabos 2021.

48 Niebuhr 1996, 178–240.

49 Természetesen a bűnnek más megjelenési formái is vannak, például az *érzékiséghez* kapcsolódó bűnök.

Ez – tekintve, hogy Niebuhr célorientált ember volt – nem csupán elméleti jelentőségű, azon túlmutat. Amennyiben adekvát társadalometikát vagy normatív politikaelméletet kívánt megfogalmazni (márpedig voltak ilyen céljai), ezt a különösen lényeges „körülmenyt” (mármint az ember bűnösségét) is bele kell venni a számításba.

Harmadrészt, Niebuhr politikai gondolkodása a keresztény teológiai eszmék „beszivárgása” okán válik végső soron kereszténnyé.⁵⁰ Niebuhr *politikai realizmusának* eddig nem volt keresztény alapja; az nagyrészt a konkrét tapasztalatokon, éleslátáson és marxista alapokon állt. A *keresztény realizmus* kialakulása azzal válik lehetővé, hogy annak valamelyik elemében potens módon megjelenik a kereszténység; ez a teológiai elmélyülés okán vált lehetővé, hiszen antropológiájában jelentek meg realista elemek.

A változás nemzetközi kapcsolatokat érintő relevanciájának jó példája a Niebuhr kevésbé jelentős művei közé sorolható *Christianity and Power Politics*.⁵¹ Korábbi cikkeinek gyűjteménye a *Nature and Destiny*vel megközelítőleg egy időben, 1940-ben jelent meg. Niebuhr még az első világháborúhoz képest is sokkal harciasabban képviseli az *antipacifista* álláspontot, néhol egyenesen korholja a keresztény egyházakat.⁵² A háborúból kimaradást támogató modern keresztény és szekuláris perfekcionizmus szerinte a keresztény hit egy szentimentális változata, amely ellentétben áll a keresztény vallás legmélyebb meglátásaival.⁵³ A kialakult egyensúlytalanságokat *realista* elemekkel kell megszüntetni, és ehhez nemcsak a valós *nemzetközi helyzetet* és a *politika természetét*, hanem az *emberi természetet* is szükséges megérteni.⁵⁴

Niebuhr 1943 után írt, összesen kilenc egyszerűs könyve kétségkívül az érett munkái közé tartozik. A nemzetközi kapcsolatokról is születtek lényeges írások, mint például az Egyesült Államok hidegháborús külpolitikai dilemmáival foglalkozó *The Irony of American History*, a Szent Ágoston politikai realizmusát is taglaló *Christian Realism and Political Problems*, valamint a történelmi mintázatokat bemutatni kívánó *The Structure of*

50 Bár vannak olyan, különösen komoly szerzők, akik még így is hiányolják Niebuhr politikai gondolkodásában, vagy akár antropológiájában a keresztény elemeket, lásd Hauerwas 2001.

51 Niebuhr 1940.

52 Uo. 1–48.

53 Uo. ix.

54 Uo.

Nations and Empires. Ezek azonban – az eddigiekhez képest – komoly újítást nem hoznak Niebuhr nemzetközi kapcsolatok *realizmusába*, az ahhoz szükséges elméleti alapok már az 1940-es évek elején rendelkezésre álltak.

Lezárás

Niebuhr nagy eszmei fordulópontjai munkásságának első felében, az 1940-es évek elejéig megtörténtek. Az első világháború komoly erkölcsi dilemmák elé állította a fiatal lelkészt, aki *patriotizmusát* megélve igyekezett *hűségét* kimutatni új hazája iránt. Ekkor találkozott életében először, de közel sem utoljára a *pacifizmus* kérdéskörével is, amelynek következtelen formáját ekkor elutasította. Ez az *alapállás*, amelyben – jelen tanulmány szempontjából – kisebb jelentőségűek a pacifizmust érintő változások (először a szigorú pacifizmus, majd annak elhagyása), viszont különösen relevánsak a *realista mérföldkövek*.

Az 1925 körül kialakuló szocialista érdeklődés 1928 után tovább erősödött és – bizonyos elemekben marxista – radikális szocializmussá vált. Részben e fejlődés produktuma volt a *Moral Man* és annak *politikai realizmusa*; ez a *realista fordulat* tekinthető az *első mérföldkönek*. A második egy 1932 után induló teológiai elmélyülés eredménye, ami az 1940-es évek elejére teljesedett ki és a *Nature and Destiny* megjelenéséhez köthető. Niebuhr keresztény teológiára építő antropológiája *új realista elemet* eredményezett, amely – politikai gondolkodásába történő beépítésével – később *keresztény realizmusának* kialakulását is lehetővé tette. Innentől 1971-ben bekövetkezett haláláig sokkal nagyobb hatással volt rá 1952-es agyvérzés-sorozata,⁵⁵ mint bármilyen eszmei fordulópont.⁵⁶ Ez rámutat arra is, hogy bár érdemes késői realizmusát is alaposan elemezni, ahhoz, hogy a *fejlődési folyamat*, tehát a *realizmus kialakulása* látható legyen, korai gondolko-

55 Niebuhr a szellemi munkát, így az egyetemi oktatást, a cikk- és könyvírás tudta folytatni, médiaszerepléseken is látható. Korábbi, embertelen munkatempóját azonban már nem tudta fenntartani, és többszörösen visszatérő depresszió alakult ki nála. Posztumusz megjelent személyes, *A View of Life from the Sidelines* című beszámolójához lásd Niebuhr 1986.

56 Ahogyan a konzervatívok szeretik kiemelni (vagy olykor csak azt bemutatni), valóban mutatott enyhe közeledést a késői Niebuhr a klasszikus konzervativizmus felé. Harcos, s az igazságtalan rend felforgatását igazoló szocialista retorikájának enyhülése mellett könnyebben felfedezhető a hagyomány és a szabadság tisztelete, a fokozatos reformok előnyeinek méltatása. Niebuhr ezzel együtt sem lett konzervatív gondolkodó, de ettől még a konzervatívok a realizmusa miatt követhetik (és követik is).

dását érdemes görcső alá venni. Nagyrészt ugyanis ezzel válik érthetővé, hogy miért hívhatta Kennan a filozófiai meglátásai miatt – a realistákra utalva – „mindannyiunk atyjá”-nak.

Tudvalevő, hogy Niebuhr jelentős hatással volt a kortárs realistákra, köztük Hans Morgenthaura is.⁵⁷ Egy 1961-es, Niebuhr méltatására szervezett akadémiai konferencián Morgenthau – miután megvédte Niebuhrt a szerinte méltatlan kritikáktól, részben azzal érvelve, hogy Niebuhr *politikai* gondolkodó –, nem kevesebbet állított, mint hogy „Reinhold Niebuhrt mindig is Amerika legnagyobb élő politikai filozófusának tartottam, talán az egyetlen kreatív politikai filozófus Calhoun óta.”⁵⁸ Morgenthau leglényegtelőbb következtetése mégis az, hogy az amerikai politikai gondolkodás megújítása, mely teljesítménnyel Niebuhr verseng a legnagyobb politikai gondolkodó címért, részben azért volt lehetséges, mert nem egy gyakorló politikustól, politikatudóstól vagy filozófiaprofesszortól, hanem egy *teológustól* érkezett.

Irodalom

- Bell, Duncan 2009: Introduction: Under an Empty Sky – Realism and Political Theory. In Bell, Duncan (ed.): *Political Thought and International Relations*. New York, Oxford University Press, 1–26.
- Bennett, John Coleman 1941: *Christian Realism*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Brooks, David 2007: Obama, Gospel and Verse. *The New York Times Online Version*. Letöltve: 2023. március 15.
- Chrystal, William G. 1984: Samuel D. Press: Teacher of the Niebuhrs. *Church History*, Vol. 52, No. 4, 504–521.
- Darabos, Ádám 2022: Az „első nagy realista” nyomdokaiban: Reinhold Niebuhr Szent Ágoston-képe. *Politikatudományi Szemle*, XXXI:2, 92–112.
- Fox, Richard Wightman 1985: *Reinhold Niebuhr. A Biography*. San Francisco, Harper & Row.
- Hauerwas, Stanley 2001: *With the Grain of the Universe*. United States of America, Brazos Press.
- Liang, Chen 2007: *From a Christian Socialist to a Christian Realist: Reinhold Niebuhr and the Soviet Union, 1930-1945*. National University of Singapore, Doctoral dissertation.
- Lovin, Robin W. 1995: *Reinhold Niebuhr and Christian Realism*. Cambridge, Cambridge University Press.

⁵⁷ Az elismerés kölcsönös volt, Niebuhr utolsó, *Man's Nature and its Communities* című könyvében Morgenthaut a „legbriliánsabb és legtekintélyesebb politikai realistának” nevezi (Niebuhr 1965, 71). Niebuhr és Morgenthau kapcsolatához és realizmusuk összehasonlításához lásd Rice 2008.

⁵⁸ Morgenthau 1962, 109.

- Morgenthau, Hans 1962: *The Influence of Reinhold Niebuhr in American Political Life and Thought*. In Landon, Harold (ed.): *Reinhold Niebuhr: A Prophetic Voice in Our Time*. Greenwich–Connecticut, Seabury Press.
- Niebuhr, Reinhold 1927: *Does Civilization Need Religion?* New York, The Macmillan Company.
- Niebuhr, Reinhold 1932: *The Contribution of Religion to Social Work*. New York, Columbia University Press.
- Niebuhr, Reinhold 1934: *Reflections on the End of an Era*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1935: *An Interpretation of Christian Ethics*. New York – London, Harper & Brothers.
- Niebuhr, Reinhold 1937: *Beyond Tragedy*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1940: *Christianity and Power Politics*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1946: *Discerning the Signs of the Times*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1953: *Christian Realism and Political Problems*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1955: *The Self and the Dramas of History*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1958: *Pious and Secular America*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1959: *The Structure of Nations and Empires*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1961: Intellectual autobiography of Reinhold Niebuhr. In Kegley, Charles W. – Bretall, Robert W. (eds.): *Reinhold Niebuhr. His Religious, Social and Political Thought*. New York, The Macmillan Company, 1–24.
- Niebuhr, Reinhold 1964: *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic*. The World Publishing Company. Fifth Meridian printing 1957.
- Niebuhr, Reinhold 1965: *Man's Nature and His Communities*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold 1970: Patriotism and Altruism: Prize-Winning Essay by Reinhold Niebuhr. *Carnegie Council for Ethics and International Affairs Website*. <https://www.carnegiecouncil.org/media/series/100-for-100/patriotism-and-altruism-prize-winning-essay-by-reinhold-niebuhr>. Letöltve: 2023. március 3.
- Niebuhr, Reinhold 1986: A View of Life from the Sidelines In McAfee Brown, Robert (ed.): *The Essential Reinhold Niebuhr: Selected Essays and Addresses*. New Haven – London, Yale University Press.
- Niebuhr, Reinhold 1996: *The Nature and Destiny of Man*. Westminster, John Knox Press.
- Niebuhr, Reinhold 2001: *Moral Man and Immoral Society*. Westminster, John Knox Press.
- Niebuhr, Reinhold 2008: *The Irony of American History*. University of Chicago Press.
- Niebuhr, Reinhold 2011: *The Children of Light and the Children of Darkness*. Chicago University Press.
- Paispais, Vassilios 2020: Reinhold Niebuhr and the Christian realist pendulum. *Journal of International Political Theory*, Vol. 17, Iss. 2, 1–18. <https://doi.org/10.1177/1755088220979001>
- Rasmussen Larry 2005: Was Reinhold Niebuhr Wrong About Socialism? *Political Theology*, Vol. 6, Iss. 4, 429–457.
- Rice, Daniel 2008: Reinhold Niebuhr and Hans Morgenthau: A Friendship with Contrasting Shades of Realism. *Journal of American Studies*, 42/2, 255–291.
- Shinn, Roger L. 1982: Theological Ethics: Retrospect and Prospect. In LeRoy Long, Edward – Handy, Robert T. (eds.): *Theology and Church in Time of Change: Essays in Honor of John Coleman Bennett*. Philadelphia, Westminster Press.
- Stone, Ronald H. 1992: *Professor Reinhold Niebuhr: A Mentor to the Twentieth Century*. Westminster, John Knox Press.
- Szűcs, Zoltán Gábor 2014: Politika egy tökéletlen világban. A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. *Politikatudományi Szemle*, XXIII:4, 7–34.

Megjelent a

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2023/3. száma

TUDOMÁNYPOLITIKA

- *Kristóf Luca*: Nemzeti büszkeség vagy gazdasági hasznosság? A tudomány és a tudósok megítélése a (tudomány)politikai konfliktusok tükrében

HATALOMMEGOSZTÁS ÉS DEMOKRÁCIA

- *Antal Attila*: A kivételes jogrend és a demokrácia

POLITIKATÖRTÉNET

- *Csizmadia Ervin*: A kormányzati ciklusok mintázatának változásai 1990–2010. Külföldi példák és magyar váltógazdálkodási ciklus módosulása 2006-ban

PÁRTOK, PÁRTRENDSZER KÖZÉP-EURÓPÁBAN

- *Baranyai Nóra*: A kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiája

POLITIKAI KUTATÁS MÓDSZERTANA

- *Stefkovics Ádám–Kollár Dávid–Pavalacs András*: Horgonyt le! A bal-jobboldali skála érvényessége Magyarországon és egy korrekciós javaslat lehorgonyzó vinyetta-módszerrel

KITEKINTŐ

- *Papházi Viktor*: El (nem) kötelezettek? A fiatalság politikai részvétele a nemzetközi politikatudományi irodalom szemszögéből

MARTON PÉTER

Reality check: Johannes Gullestad Rø realizmusa és a külpolitika realiztikus elemzése

Reality check: Johannes Gullestad Rø's realism and a realistic analysis of foreign policy

Absztrakt

Az alábbi rövid esszé a realizmus érdemeit és gyengeségeit nem a nagyelméletek közötti örök vitákat taglalva tárgyalja, ahogyan az gyakorta előfordul. Inkább a realizmusnak a külpolitikai döntéshozatal megértésében és az erre vonatkozó napi szintű elemzésben betölthető szerepét vizsgálja meg. Utal a realizmus néhány jelentős korlátjára, majd ismerteti Johannes Gullestad Rø figyelemre méltó kísérletét a realista megközelítés eredményesebb hasznosítására ezen a téren. Végezetül felhívja a figyelmet a Rø törekvései és a külpolitika-elemzés (*Foreign Policy Analysis*, FPA) között fennálló hasonlóságokra és különbségekre, röviden szót ejtve az FPA mint megközelítés alapvető érdemeiről. A cikk ennek nyomán jut arra a konklúzióra, hogy a napi szintű elemzőmunkában, illetve konkrét esetek megértésében a realizmusnak főként más megközelítésekkel együttes alkalmazásban lehet érvényessége.

Kulcsszavak: döntéshozatal, külpolitika-elemzés, Johannes Gullestad Rø, John J. Mearsheimer, realizmus

Abstract

This brief essay takes stock of realism's strengths and weaknesses not by recycling the contents of old debates between grand theories of international relations, as is very often done in the literature. Rather, it offers a look at what role realism may play in understanding foreign policy decision-making, in support of the analysis of daily developments. It points out several key constraints of the realist approach, before introducing a noteworthy reform attempt by Johannes Gullestad Rø to make greater use thereof with the purposes of such current analysis in mind. Subsequently, the article draws attention to the similarities and differences between Rø's approach and that of Foreign Policy Analysis (FPA), alluding to key merits of the latter. Based on this, the article concludes that, in daily analytical work, and in interpreting specific cases, realism may have the greatest utility if applied together with all other approaches conceivably relevant to identifying key factors playing a role in outcomes of interest.

Keywords: decision-making, Foreign Policy Analysis, Johannes Gullestad Rø, John J. Mearsheimer, realism

A realizmusról

A realizmus a lényegét tekintve a mindenkor meghatározó különálló politikai közösségek (az ókori világban például városállamok, ma a modern államok) interakciójára vonatkozó elmélet. A politikai közösségek haszonmaximalizáló érdekkövetését feltételezi, mégpedig azzal a specifikációval, hogy a túlélés biztosításának elsődlegességéből – és potenciális fenyegetettségéből – indul ki az érdekek mibenlétét illetően.

A politikai közösségek mint elemzési egységek itt „egységek” abban az értelemben is, hogy a belső megosztottságaik, nézeteltéréseik nem vezetnek le őket a teljes politikai közösség érdekeinek követését szolgáló útról. Ha ez elsöre naivnak hangzik, az azért lehet, mert ez a várakozás sokszor ténylegesen naivnak is bizonyul, különösen békésebb időkben, amikor a magán-, pártos vagy egyéb részérdekek érvényesítésére több lehetőség adódik, legelőször is abból az egyszerű okból fakadóan, hogy ezt a nemzetközi közeg történései nem büntetik automatikusan.

Egy aktualizáló, mindezt közelebb hozó olvasatban úgy is mondhatjuk: a tiszta realizmus szerint nem számít, milyen világnézetekkel rendelkeznek a vezetők, vagy hogy milyen egy ország politikai rendszere, és éppen melyik párt van kormányon. Nem számít, hogy él-e a vele szomszédos országokban saját népességével rokon kapcsolatban álló történelmi kisebbség. Nem számít, hogy a múltjában és a jelenében vél-e igazságtalanságokat felfedezni, hiszen csakis a jelenbeli érdekei számítanak, és hogy mit lehetséges elérnie az aktuális politikai körülmények között. Szövetségi politikájában és konfrontációiban nem az a meghatározó, hogy egy másik ország vezetőinek milyen a világnézetük vagy a pártpolitikai hátterük. A vegytiszta realizmusban a vezető valamifajta országelmeként funkcionál. Ehhez természetesen profitálhat kabinete és tanácsadói segítségével, sőt még a külső (kormányon kívüli) szakértők, a hazai érdekcsoportok és a közvélemény jelzéseiből is – azaz nincs kizárólagosan a saját bölcsességére utalva.

A realizmus művelői érdekes ellentmondásba keverednek önmagukkal annak kapcsán, hogy a külpolitikai döntéseknek az elméletük értelmében valamiféle törvényszerűségekből, eleve adott feltételekből, eleve adott kényszerekből és lehetőségekből adódóan kellene megszületniük. Akkor pedig mi szükség magukra a realistákra, és a tanácsaikra? Ha a józan döntések bábáiként tekintünk rájuk, akik segítenek a nyilvánvalóan szükséges világra jövetelében, a realizmus intellektuális teljesítménye mindössze

annyi, hogy kimondja, mennyi egy meg egy. Eközben a realisták mégis hajlamosak kritizálni számos állami politikát, mint ami szerintük nem megfelelő az adott országok érdekeinek a szempontjából, és ilyenkor lényegében a saját, szerintük természetes és magától értetődő világnézetük érvényesítéséért lobbiznak – például amikor John J. Mearsheimer és a nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó kollégái hirdetést adtak fel a *New York Times* hasábjain, hogy az Egyesült Államok Irak-politikáját bírálják.¹

Mearsheimer, aki mára a realizmus egyfajta utazó nagykövete, az elmúlt évtizedek folyamán számos alkalommal fogalmazott meg tanácsot is, kritikát is kéretlenül a legkülönbélebb országok számára. Jósolta a NATO szétesését, várt német atomfegyverkezést (és akár további nukleáris proliferációt Európában) és „szovjet” visszatérést Kelet-Európába,² a nacionalizmus megerősödését kísérő feszültségekkel és potenciális fegyveres konfliktusokkal (például egy magyar–román háború lehetőségével számolva).³ Ukrajna esetében fontosnak gondolta, hogy Kijev alakítsa ki a saját nukleáris elrettentő erejét,⁴ vagyis semmi esetre se adja fel az ilyen fegyverek birtoklásának gondolatát holmi papíralapú garanciákért cserébe úgy, ahogyan az végül a budapesti memorandumban megtörtént. Mint látható: volt, amiben Mearsheimer jelentősen tévedett, és volt, amire helyes előrejelzést adott; vegyes a kép. A hibákra kénytelenek vagyunk rámutatni – legalábbis akkor, ha az időkeretet elemzésünk jelenében lezárjuk, és mérleget a „most” pillanatában vonunk. Erre makacs realistiként persze mindig rávágható, hogy hiszen ez az elmélet a hosszú távon megkerülhetetlenül ható erőkről mond valamit, és a jövőben így előbb-utóbb minden előrejelzés bekövetkezhet, még akkor is, ha ideig-óráig különféle erők ennek ellenében hatnak. Ilyen érvekkel azonban nem kizárólag a realista elmélet művelői szoktak kedvenc megközelítésük és előrejelzéseik védelmére kelni.

Ezért volt nagy élmény számomra a Mearsheimeréhez hasonló médiacelebritási státusszal nem rendelkező, mégis kiváló politikatudós Jack Levyt társpanelistaként meghallgatni egy wrocław-i konferencián, másfél évti-

1 Ez 2002. szeptember 26-án történt. A hirdetést 33 politikatudós jegyezte. Szövege elérhető itt: https://radioopensource.org/wp-content/TimesAd_01.pdf (Letöltve: 2023. március 18.)

2 Mearsheimer 1991, 33, 37–40.

3 Uo. 33.

4 Mearsheimer 1993.

zeddel ezelőtt. Levy a társszerzőjével közös tanulmányuk⁵ – *A preventív háború, mely nem történt meg: Nagy-Britannia és Franciaország magatartása Németország felemelkedésével szembesülvén, az 1930-as években* – prezentációja során bemutatta, milyen az igazán alapos realista elemzés. Mi több: hogy a realizmus olyan esetekben is magyarázó erővel bírhat, amelyekre visszagondolva a legtöbben a realista várakozások nyilvánvalónak tűnő kudarcát látják – miszerint például a megbékítés naiv szándéka lett volna Chamberlain és más brit döntéshozók magatartásának hátterében az 1930-as évek második felében, amikor realista nézőpontból „nyilvánvalóan” preventív háborúra lett volna szükség, hogy Berlint megállítsák. Az ilyen nézetek szerint ennek az elhibázott politikának a csimborasszója az volt, amikor az 1938-as müncheni konferencián eladták Csehszlovákia jövőjét, egy másik ország túlélését, egy megbízhatatlan fél ígéretéért cserébe.

Ha elgondolkodunk a részletekről, Németország megelőző jellegű megtámadásának elmaradása valójában nem volt feltétlenül ellentétes a realizmus alapján javasolható politikával. Míg sok moralizáló kritikus abból indul ki, hogy Nagy-Britannia és Franciaország *együtt* idejekorán véget vethetett volna a náci Németország felemelkedésének, nem veszik figyelembe, hogy erről ők nem eleve elrendelten együtt, szíami ikreként összenőve döntöttek, hanem egymástól független országokként, a saját, önálló döntéshozataluk eredményeként. Következésképpen nem is lehettek biztosak abban, hogy a másik velük együtt ugrana egy megelőző háború kútjába. Nagy-Britanniának pedig akkoriban még mindig egy globális birodalom fenntartására kellett őriznie az erőit, elosztva azokat a világ körül – nem csoda, hogy a Brit-szigetek védelmében a londoni vezetés még az „újrafegyverkezés” eredményeinek beérését is szükségesnek vélte ahhoz, hogy a hatalmi egyensúlynál ténylegesen fontosabb *erőegyensúlyt* tekintve kedvezőbb helyzetben szállhasson szembe Németországgal. Ezért késleltette a konfliktust, amelyre nagyon is számított valójában (és ez a magánlevelezésének ismeretében még magára Neville Chamberlainre is igaz lehet). Az erők (helyi, adott régióban vagy fronton érvényes) egyensúlya (*balance of forces*) sokszor eltér a mindennel egyszerre kalkuláló hatalmi egyensúlytól (*balance of power*), amire a realizmus homályosan az összesített katonai és a gazdasági erő, valamint a népesség kombinációjaként gondol, tisztázatlan képlet szerint.

⁵ Ripsman–Levy 2007.

Hogy egy másik, aktuálisabb példával is megvilágítsuk ugyanezt: pontosan ugyanezért nem volt eleve lefutott mérkőzés, amikor Grúzia megkísérelte a tőle elorozott dél-oszétiai területek visszaszerzését 2008-ban. Oroszország nagy ország, de az egész erejét nem vethette be minden további nélkül a Kaukázusban, a csapatmozgások számára szűk üvegnyakat képező Roki-alagúton túl – ez logisztikai rémálom lett volna számára, egyben pedig Oroszország egyéb érdekeltségeire tekintettel sem lett volna észszerű. A látszólag gyengébbek tehát olykor nyerni tudnak, a látszólag erősebbek pedig veszíteni. Thuküdidész méloszi dialógusát felidézve, annak ellentmondva: olykor az erősek kénytelek elszenvedni, amit rájuk kényszerítenek, a gyengébbek pedig megtehetik, amit nagyon akarnak – például akkor, ha az erők helyi egyensúlya mellett még az akaratok összecsapásának mérlege – vagy másképpen a motivációk egyensúlya (*balance of will*) – is az ő javukra billen.

Ezeknek a tényezőknek a felméréséhez nagyon alaposan kell tanulmányozni a részleteket, és még akkor sem lesz az összhatásuk egészen előre jelezhető. Olyan apró részletek is jelentőségre tehetnek szert, amelyeket a nagy ívű realista elemzés hajlamos teljesen figyelmen kívül hagyni. Argentína például az erők helyi egyensúlyának és a motivációk egyensúlyának a tekintetében sem volt rossz helyzetben Nagy-Britannia ellenében a falklandi háborúban, ám kedvezőbb helyzetből is indulhatott volna, ha bevárja, hogy több francia gyártmányú, *Exocet* hajó elleni rakéta álljon a rendelkezésére,⁶ melyekkel a Brit Királyi Haditengerészet számára a falklandi térség megközelítésének költségeit elviselhetetlenné fokozhatta volna.

Ha pedig a részletek jelentősége mellett, vagy inkább annak részeként, elismerjük, hogy maguk a döntéshozók is számítanak – például a Falkland-szigetekkel kapcsolatban az argentin kihívással makacsul szembeálló Thatcher személyisége és az ő akkori belpolitikai helyzete –, egy sor egyéb változó jelentőségét is kénytelenek vagyunk figyelembe venni. A realizmus nagyon jó elmélet általánosságban, és olyankor is (rész)magyarázó erejére lelhetünk, amikor arra nem számítunk – ahogyan a fentebbi példában láthattuk, az 1930-as évekbeli *appeasement* megítélése kapcsán –, de a realizmus szinte soha nem magyaráz meg mindent a vizsgálható po-

⁶ A háború megindításakor csak öt bevethető rakétájuk volt, holott kis várakozás árán kilenc további vált volna elérhetővé. Kane–Lonsdale 2012, 30.

litikák miérettjeét illetően. Esetenként teljesen rossz következtetésre is juthat, amikor előrejelző funkcióban vetik be. Ha pedig valamit nagyjából jól magyaráz, vagy jól jelez előre, a részletek makacs tanulmányozása felfedheti, hogy az államérdek mellett milyen egyéb tényezők játszhattak még szerepet egy adott esetben. Világunkban a történések a legkritkább esetben egytényezősök – amit látunk, az rendszerint sokféle változó kölcsönhatásán alapul.

A realizmus vonzereje az előrejelzésben a más változókat szem előtt tartó elméletekhez képest abban áll, hogy jóval világosabb, mit lehet vele kezdeni ezen a téren – ám visszamenőleg, az egyes esetek boncolásánál látszik, mennyire fontos volt az általa figyelembe nem vett tényezők szerepe is.

A cikk következő szakasza ezért Johannes Gullestad Rø sajátos realista megközelítését vázolja fel, mely egyértelmű előrelépés a realista jellegű feltételezések alkalmazása terén abban az értelemben, hogy nem ignorálja a döntéshozó gondolkodását és a külpolitikai döntések sokváltozóságát – vagyis ilyen értelemben leveti a mindenkoron egyszerűsítő értelmezésre törekvő „nagyelmélet” szemellenzőjét.

A realista elemzés Rø megközelítésében

Johannes Gullestad Rø 1980-ban született, és a norvég Védelmi Tanulmányok Intézetének (*Institutt for forsvarsstudier, IFS*) szakértője. Mester- és doktori diplomáját az Oslói Egyetemen szerezte, politikatudományból, de később másutt is folytatta tanulmányait és kutatását. 2007–2008-ban a washingtoni Center for Strategic and International Studies munkatársa volt, később pedig az IFS Transzatlanti Tanulmányok Kutatóközpontjának vezetője lett.⁷

A *mechanisztikus realizmus és az amerikai külpolitika* című könyvében⁸ Rø nem abból indul ki, hogy a realista elemző feladata pusztán az adott helyzetben minden megfigyelő által felismerhető tények azonosítása, hogy azokból azután nyilvánvaló válaszokra jusson, legyen szó akár múltbéli

⁷ Lásd életrajzát az IFS honlapján: <https://www.forsvaret.no/forskning/ansatte-FHS/ro-johannes> (Letöltve: 2023. március 18.)

⁸ Rø 2013.

események magyarázatáról, jövőbeli események előrejelzéséről, vagy éppen a kívánatos politika irányára vonatkozó tanácsadásról.

A külpolitikai döntések tanulmányozása érdeklí elsősorban, melyeket „mechanisztikus” alapon magyaráz, vagyis olyan mechanizmusok jelenlétét keresi konkrét helyzetekben eljáró döntéshozók megértéséhez, amelyek az említett döntéshozókat személy szerint, kimutathatóan, részben a percepcióik alapján – és nem valamiféle nagy „R” betűs Realitás ismeretének talaján állva –, adott lépések megtétele felé vezették. Ezzel lemond a realista nagyelmélet ambíciójáról, és azzal együtt valamilyen mértékben annak kétségtelenül létező képességéről is a nemzetközi kapcsolatok alakulásának hosszú távú előrejelzésére. Ugyanakkor éppen ezért jóval pontosabb, hitelesebb magyarázattal tud szolgálni múltbéli döntések okairól. Emellett egy viszonylag rövid időtávra előre tekintve, adatok elérhetőségének a függvényében jelzésértékű prognózissal tud szolgálni a jelenünkben operáló döntéshozók sejthető késztetéseiről, szándékairól és lehetséges lépéseiről.

A Rø-féle realizmus úgy realista megközelítés, hogy az általa adott elemzésben egyébként benne van a nem ténylegesen haszonmaximalizáló politikák realista magyarázatának lehetősége is. Elmozdultunk a szuperkomputerként funkcionáló országelme feltételezésétől az országalmát kezében tartó esendő egyén megértésének szándéka felé, aki a maga félelmeivel és vágyaival, illetve az országérdeken kívül számos egyéb gondolattal a fejében van jelen a döntéshozatal folyamatában. Azt keressük, hogy az illető a percepciói és azokra vonatkozó interpretációi révén hogyan ítélte meg a kezelésére utalt helyzetet – miből indult ki, és mire jutott ezzel kapcsolatban.

Ebben a megközelítésben úgy fordítjuk le a realizmus alapvető elveit, mint a döntéshozó elméjében elvárhatóan fellépő mechanizmusokat.⁹ Érzékelnek-e például állandó egzisztenciális fenyegetettséget? Ténylegesen készülnek-e a legrosszabb eshetőségekre, vagy bármire, amit annak vélnek? A realista elmélet elvárásainak megfelelően ilyen érzületek és késztetések uralhatják egy átlagos döntéshozó mindennapjait, és, mint minden elméletet, ezt is szükséges lehet ellenőrizni a döntéshozóktól elérhető nyil-

⁹ Uo. 48–66.

vános – vagy a kutató számára másként megismerhető¹⁰ – kijelentések anyagát áttekintve. Fontos összevetni a publikus és privát kijelentéseket, megállapítani, hogy van-e ezekben ellentmondás vagy konzisztencia. Bár nem ismerhetjük meg egy döntéshozó gondolatait közvetlenül, sőt még a kijelentéseinek összességét sem, a következetesen, szűk körben is hangoztatott hiedelmek hitelességéből és jelentőségéből kiindulni életszerű.

Rø a Mearsheimer által kifejtett „offenzív realizmus”¹¹ feltételezésekészletét veszi alapul¹² az ilyen hiedelmekkel való összevetéshez, de a tudományos észszerűség jegyében szelektál is belőlük. A Mearsheimer argumentációjából kiolvasott mechanizmusok közül csak azok előfordulására számít nagyobb mértékű eleve adott életszerűséggel, amelyek a pszichológia szemszögéből valószínűnek nevezhetők az általános emberi természet tekintve. Ilyen például az, hogy a bizonytalanság félelmek forrása; az államok törekednek egymás képességeinek folyamatos és aktív figyelemmel követésére; a biztonságra való törekvés más célokat és ellentétes megfontolásokat háttérbe tud szorítani; a másokkal szemben fölényt biztosító relatív hatalmi pozíció a fontos, és nem önmagában az, hogy az állam helyzete kielégítő-e. Ilyen megfontolások jelenlétét keresi tehát a döntéshozók motivációiról elérhető információk korpuszában.

Ezen a ponton a megközelítés fejleszthetősége is megfogalmazható. Amennyiben nem a való világ konkrét eseteivel és azok pontos megértésével foglalkozunk elsődlegesen, hanem inkább a realista nagyelmélet általános érvényességének értékelése a célunk, nem feltétlenül Mearsheimerből érdemes kiindulnunk – akkor érdemes lehet inkább annak valamiféle, sok szerző munkásságán átívelő konszenzusos feltételezésekészle-

10 Például: a kabinetben belüli és egyéb megbeszélésekről kiszivárgó és a sajtóban megjelenő információkból; memoárokból; hozzáférhető archív feljegyzésekből, levelezésekből és egyéb dokumentumokból; ráutaló magatartások megfigyeléséből; vagy akár a kutató saját maga által készített interjúkból. Ezek a források értelemszerűen egy transzparensten működő demokratikus rendszerben érhetőek el inkább. Ugyanakkor egy zárt, autokratikus rendszer vezetésének belső hiedelmeiről és vitáiról is fellelhetőek megfelelően értékelhető információk a publikus kijelentéseken túl, így vagy úgy.

11 Mearsheimer 2001.

12 Rø saját összegzésében ezek (az egyszerű leírás végett itt alkalmazott módosításokkal): (1) a nemzetközi rendszer anarchisztikus; (2) az államok a meghatározó egységek; (3) a túlélés az államok elsődleges célja; (4) az államok számára egymás szándékai nehezen megismerhetők, ami bizonytalanság forrása; (5) az államok aggodalommal figyelik egymás katonai képességeinek változását; (6) az államok ezért a katonai erejüket és relatív hatalmukat növelni igyekeznek; (7) ez versengővé teszi az államokat; (8) a versengés természete zéró összegű játszma; (9) a katonai erő használata hasznos és elfogadott; (10) a háborúk valószínűsége mindenkor jelentős.

tével, valamiféle legkisebb közös nevezővel dolgoznunk, a pszichológiai szűrés alkalmazása pedig elhagyható. De az empirikus esettanulmányok érdekében is lehet javítani Rø megközelítésén: például nagyon kívánczok, hogy megnézzük, próbál-e egy döntéshozó valamiféle költség-haszon elemzést végezni, módszeresen mérleget vonni ebben a tekintetben.¹³ Ezzel a realizmus legalapvetőbb premisszáit firtathatjuk. Kontextusfüggően is módosítható az elemzés: egy békés, majdnem egy egész kontinensre kiterjedő integráció közegében, amilyen az Európai Unió, az egyes államok integráción belüli kapcsolatainak elemzésében más jelleggel és következményekkel érvényesülhet valamiféle realista gondolkodás, mint ott, ahol sokkal közvetlenebb egzisztenciális fenyegetettséget érzékelhetnek a vezetők (például a Közel-Keleten).

A mechanizmusokra ösztönökből következően fellépő hatásként gondolni ugyancsak megkérdőjelezhető. A döntéshozók komoly tét mellett, olykor sürgető időkényszer hatása alatt, esetenként mégis jelentős rendelkezésre álló megfontolási idővel, tanácsadók segítségével, észérvek ütköztetésére alkalmas módon jutnak döntésekre. Vagyis nem az a kérdés, hogy a *zsigereikben* érzik-e a legrosszabb forgatókönyvek figyelembevételének szükségességét, hanem hogy *gondoltak-e* ennek szükségességével a döntéshozatali folyamat során.

Érdekes oldala Rø elemzésének, hogy az „idealizmus” mint alternatív, a realizmussal szembeállított megközelítés értelmezéséhez is felállít egy módszert, mely végül az idealista jellegű elvárások és olvasatok válfajainak egész készletét azonosítja.¹⁴ A „tiszta idealizmus” így például kizárólagosan adott eszmék vagy értékalapú megfontolások hatásaként fogná fel, bizonyítékok függvényében, az ezekre hivatkozó külpolitikai cselekvést. Az „álidealizmus” esetén úgy hatnak bizonyos eszmék, melyekkel adott külpolitikai cselekvés egyébként összhangban lehet, hogy a valóságban az adott aktor az ilyen cselekvés látszatából származó előnyöket keresi elsődlegesen, miközben a betartott-előmozdított normák számára teljesen kö-

13 Erre utalhat például az, ha kijelentéseiben megjelenik egy problémának többféle lehetséges keretezése és olvasata; ha több megoldási lehetőséget is figyelembe vesz; ha adott megoldási lehetőségekkel kapcsolatban érveket és ellenérveket ütköztet; ha kérdéseket fogalmaz meg, igyekezve feltárni lényeges ismeretleneket, törekedve ezek megismerésére az átfogóbb információ alapuló döntéshozatal érdekében; ha meghallgatja mások véleményét és ezáltal saját meggyőződéseinek észszerű átformálására lehetőséget ad; ha időt biztosít a formális döntéshozatalban egy-egy probléma kollektív megvitatására, és kiáll a folyamat procedurális korrektsége mellett stb.

14 Rø 2013, 117–140.

zömbösek lehetnek. Az „együttható idealizmus” az érdek- és az értékalapú megfontolásokból következő cselekvés konvergálása esetén mindkét elem azonos súlyát, önmagában is meglévő elegendőségét feltételezi magyarázatként – erre utaló bizonyítékok fényében a két megközelítés egyike sem vethető el egy eset magyarázatában. A „gyenge idealizmus” keretében úgy érvényesülnek eszmei alapú megfontolások, hogy az egyébként érdekek által is diktált cselekvés megtörténtéhez az érdekek megléte az elérhető ismeretek tükrében nem lett volna önmagában elegendő. Végezetül Rø számol az egzisztenciális túlbiztosított állapotban esetlegesen fellépő „megengedő feltételek között előforduló idealizmussal” is, ami egyfajta luxusa azon szerencsés helyzetbe kerülő szereplőknek, akik nem szorulnak rá arra, hogy mindent mindig az érdekeiket átgondolva tegyenek meg – következésképpen cselekedhetnek szintiszta érzelmi vagy morális felindulásból is, legalább ideiglenesen.

Miközben tehát Rø szándéka elsődlegesen a realizmus empirikusan hitelesebb felhasználása konkrét külpolitikai döntések megértéséhez, az idealista megközelítés(ek) konceptualizálásával és kiegészítő jellegű alkalmazásával lényegében a felé a megközelítés felé mozdult el, amely a külpolitika-elemzés (FPA) sajátja. Utóbbi mutatja be részletesebben a tanulmány következő szakasza.

FPA

A külpolitika-elemzés¹⁵ részeként többnyire eseteket tanulmányozunk, ahol gyakran¹⁶ egy-egy külpolitikai döntés jelenti az elemzési egységet mint olyat, annak előkészítő folyamataival, sőt olykor a végrehajtás (esetenként az eredeti döntés elvárt hatásait torzító) folyamatával együtt. Ezek a döntések így az elemzés megmagyarázandó (közkeletűen: függő) változói egyben.

A külpolitika-elemzésben nagyelméleti szemellenzők nélkül dolgozunk, és minden olyan változó érdekel bennünket, amelynek a legkisebb köze lehet a függő változó alakulásához. Az ilyeneknek minden esetben prag-

¹⁵ Marton 2013.

¹⁶ Nem mindig, mivel egyébként foglalkozhatunk egy-egy érdekcsoport hosszabb távú tevékenységével, a külpolitikára ható kontextuális tényezők és hosszabb távú mintázatok összefüggésének regressziós elemzésével, a közvélemény szerkezetével stb.

matikusan megvizsgáljuk a szerepét. A kimenetig, vagyis magáig a döntéssig elvezető folyamatnak az okozatiság teljes felderítéséhez szükséges mértékű rekonstrukciója a célunk: ún. folyamatkövető (*process-tracing*) elemzés.¹⁷

A döntések miértjének megértéséhez meg kell ismernünk a pontos körülményeket – ezeket pedig sokszor nagyon nehéz felderíteni. Fontos látni, hogy mit nem látunk, és ennek megfelelően a külpolitikai döntések megértésére irányuló folyamatkövetés ritkán teljesen konkluzív; a végén fenntartások fogalmazhatók meg a részben spekulatív következtetések margóján. Sokszor nem tudjuk, ki, mikor hozott meg egy adott döntést, sőt azt sem ismerhetjük meg feltétlenül, hogy mire vonatkozott a döntés, miben állt ténylegesen. Az erre vonatkozó, közkeletű percepciók lehetnek teljesen tévesek is. Érdekes kérdés például hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök egy gyors kijevi rezsimváltás véghezviteléről döntött-e az Ukrajna elleni 2022. februári nyílt inváziót megelőzően, vagy éppen eleve egy tartós háború lehetőségére készülve döntött a *status quo* erőszakos megváltoztatásáról. Kikkel együtt döntött erről? Kik voltak jelen a döntés meghozatalakor, és milyen érveket hoztak fel? Tiltakozott valaki a javasolt lépések ellen? És milyen következményekre számítottak? Az elvárások, a kilátásokra vonatkozó percepciók is jelentősek, hiszen az ismert, nagy valószínűséggel elvárható következmények elfogadására is vonatkozik implicit módon egy-egy döntés.

A válaszok keresése során nem elégedhetünk meg jól hangzó asszociációkkal, mint például hogy Y ország fenyegetőnek tűnt, és X ezért háborút indított ellene. Ki kell tudnunk mutatni, hogy ténylegesen Y *fenyegető voltának* vagy *még fenyegetőbbé válásának* percepciója járt azok fejében, akik ténylegesen meghatározó döntéshozók lehettek. És ki kell mutatni mindemellett, hogy az érintettek jelen voltak-e, ezeket a percepciókat hangzottak-e, a naplójukba ugyanezt leírták-e, utólag memoárban ugyanezt publikálták-e, újságíróknak interjúkban is következetesen ugyanezt nyilatkozták-e, stb.

Bármilyen életszerű, a megvizsgálni kívánt esetünket lehetséges módon magyarázó elméletet szemügyre kell vennünk, amíg egyértelmű bizonyíték nem utal rá, hogy az adott elmélet elvethető. Ennek megfelelően: miért ne dönthetett volna egy kabinet éppen az állami érdek objektív elemzése, akár

17 Bennett–Checkel 2014; van Meegdenburg 2023.

a költségek és hasznok tudományosan megalapozott kvantifikációja alapján? Ilyesmi is megesik olykor a politika való világában. De ezt megfordítva, ugyanakkor: miért ne származhatott volna egy döntés X döntéshozó valamely közismert, gyakran hangoztatott, rögeszmés meggyőződéséből? Miért ne lenne elképzelhető, hogy egy döntés az általa kedvező helyzetbe hozott érdekcsoport nyomására, vagy az ilyen érdekcsoport által megnyert kabinettagok közbenjárására következett be? Vagy hogy egy döntés a közvéleményre próbált hatni, azért, hogy szavazatokat biztosítson egy népszerűsége szoruló döntéshozónak a közelgő választásokon?

A célunk a döntéshozók fejébe látni, ami természetesen soha nem lehetséges igazán. Az ambícióink megköveteli azonban minden tőlük megismerhető kijelentés megismerését, a döntéshozatali folyamat lehető legteljesebb feltárása érdekében, ahogyan arra már Rø megközelítésének alkalmazásában is rámutattunk. A döntéshozók publikus és privát kijelentései közötti konzisztencia mértéke – vagy hogy változott-e az általuk mondottak tartalma – rávilágíthat az általuk nagy valószínűséggel hordozott hiedelmekre, ezekből pedig megközelítőleg lehet következtetni arra, mi járhatott a fejükben adott döntés meghozatalakor, és mi lehetett az ilyen döntéssel a tényleges szándékuk. Az eredmény nem lesz episztemológiai értelemben tökéletesen alátámasztható, de ebből a szempontból az ilyen kutatás csak őszintébb más módszertanoknál. A jó folyamatkövetés eredménye éppen a szükséges fenntartások teljes körű és explicit megfogalmazásával együtt lesz igazán értékes, mely a későbbiekben felderített vagy felderítendő valamennyi tény helyét világosan kijelölheti a kirakós darabjai között.

Az FPA számára magától értetődő a multi- vagy ko-kausalitás is. A vizsgált esetünket magyarázni képes feltételezések praktikus feldolgozásának módja az egyes versengő magyarázatok mint elméletek kifejtése narratíva formájában, mely a lingvisztikai eszközökből építkező emberi gondolkodás számára célszerű módja az okozatiság – és saját feltételezései – megvizsgálásának. A narratívák feltárják a vélt okot és a következményt összekötő köztes okozati láncszemek elgondolását, és világossá teszik, hogy ezek mindegyikének érvényessége ellenőrizendő, vagyis csak bizonyítékok függvényében nyilvánítható ki. Ezzel pedig lényegében mechanizmusokat tesztelünk itt is, vagyis azt tesszük – csak éppen a lehetőségek sokkal teljesebb körét megvizsgálva –, amit Rø maga is kezdeményezett.

Rø megközelítésére visszatérve: a könyvének jelentős részét kitevő iraki esettanulmányában végül ő maga is ko-kausalitásos eredményre jut. Miközben megállapítja az emberi döntéshozók elméjében működő mechanizmusokra lefordított offenzív realizmus több alapvető feltételezésének releváns voltát – vagyis ezek jelenlétét és hatását a tárgyalt esetben –, a liberális természetű megfontolások (az univerzális emberi jogok és a demokrácia terjesztése stb.) együtthatható voltára utaló bizonyítékokat is talál. Összességében így a „gyenge idealizmus” és az „együtthatható idealizmus” modelljének megfelelő eredményekre jut, Bush elnök esetében például rámutatva, hogy a privát kijelentései között is megnyilvánult a hite az iraki beavatkozással kapcsolatban hangoztatott értékalapú megfontolásokban – mindez nem csak a nyilvánosságnak szólt tehát.

Konklúzió: a realista elemzés jó, de szinte soha nem önmagában vezet érvényes eredményre

Ha az itt végigvett gondolatmenet alapján érdemes jutnunk valamire, az az, hogy a politikai elemzést doktriner módon végezni nem célszerű. A realizmus végső soron arra épít, hogy az államérdeknek érvényesülnie kell, mert ha az államok nem az alapján cselekszenek, az versengő államok között gyorsan elnyeri a „méltó” büntetését. Azzal viszont jóval nehezebben kezd valamit a realizmus, ha az államoknak egy kritikus hányada, mely ráadásul jelentős erőforrások birtokában van, nem alapvetően és kizárólag versengésként értelmezi a nemzetközi kapcsolatokat.

Az ilyen helyzetben értékek és eszmék hatására is történhetnek külpolitikai lépések, mivel az ilyesmi sokszor nemhogy büntetéshez nem vezet, de egyenesen jutalmazással jár: például reputációs hasznokkal. Ez még akkor is jelentőséggel bír, ha a „haszonélvező” szereplő nem ennek a jutalomnak az elnyeréséért tette, amit tett, hanem akár a legtisztább idealizmusból. Hogy az utóbbi jellegű esetek százalékosan kifejezve milyen gyakorisággal fordulnak elő a politika világában, arról az érv lényege szempontjából felesleges spekulálnunk.

Ellenben az nagyon is fontos kiegészítés a fentiekhez, hogy az érdekek politikai jelentőségéről gondolkodni nem lehet úgy, mint ha kizárólag az államnak lennének érdekei, és ezek érvényesülnének vagy nem érvényesülnének adott esetben. A politika esendő, nagyravágyó, haszonleső, újra-

választás vagy hatalmon maradás reményében kalkuláló és ezeken kívül még számos egyéb releváns tulajdonságú szereplői figyelembe vehetnek rezsimerdekeket, pártos érdekeket, egyes gazdasági és társadalmi érdekcsoportok partikuláris érdekeit, sőt akár magánérdekeket (a saját magánérdekeiket) is. Tehetik mindezt elvi okokból, vagy elvtelen cinizmussal is. Az emberek sokféleképpen képesek igazolást keresni és találni a tetteikre – őszintén és őszintétlenül egyaránt. Egy olyan világban, ahol a nemzetközi politika versengése különböző okokból (és számos tényező együttes hatására) mérséklődhet, az ilyen érdekeket követő cselekvés lehetősége fokozottan érvényesül.

Az utóbbi hatás valamelyest mennyiségileg is kifejezhető, legalább absztrakcióként, képletes jelleggel. Egy klasszikusnak számító tanulmányban Grieco¹⁸ lényegében ezt a tényezőt írja le a „k” együtthatóként, mely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Ezzel az együtthatóval szorzódik a velünk kollaborációban álló partnerek relatív haszna az együttműködésből – vagyis hogy hozzánk képest mennyivel többet vagy kevesebbet profitálnak a fennálló kapcsolatból, legyen az együttműködés egy konkrét ügyben, vagy akár a „Nemzetközi Együttműködés” általában (a nemzetközi jog betartása, békés kapcsolatok folytatása, a nemzetközi kereskedelem előmozdítása stb.). Ez a szorzat adja ki az együttműködés végső, nettó hasznát. Versengő közegben a másik fél kicsi, de pozitív értékű relatív haszna is megkérdőjelezheti az együttműködés értelmét, míg kevésbé versengő közegben a másik fél jelentős relatív haszna sem ássa alá azt.

Az utóbbi esetben bizonyosan nem elég a kizárólagos jellegű, másokkal szemben értelmezetten megfogalmazott államérdekek követésének lehetőségéből kiindulni az elemzésben. Úgy is mondhatjuk: nem szabad a realista elemzés kizárólagosságához ragaszkodni akkor, amikor ez nyilvánvalóan nem realisztikus.

18 Grieco 1988.

Irodalom

- Bennett, Andrew – Checkel, Jeffrey T. 2014: *Process Tracing: From Metaphor To Analytic Tool*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grieco, Joseph M. 1988: Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 485–507.
- Kane, Thomas M. – Lonsdale, David J. 2012: *Understanding Contemporary Strategy*. New York, Routledge.
- Marton, Péter 2013: *A külpolitika elemzése: Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. Budapest, AJTK.
- Mearsheimer, John J. 1990: Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, Vol. 15, No. 1 (Summer), 5–56.
- Mearsheimer, John J. 1993: The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer), 50–66.
- Mearsheimer, John J. 2001: *The Tragedy of Great Power Politics*. New York – London, W.W. Norton & Co.
- van Meegdenburg, Hilde 2023: Process Tracing: An Analyticist Approach. In Mello, Patrick A. – Ostermann, Falk (szerk.): *Routledge Handbook of Foreign Policy Analysis Methods*. New York, Routledge, 405–420.
- Ripsman, Norrin M. – Levy, Jack S. 2007: The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, Vol. 16, No. 1 (January–March), 32–67.
- Rø, Johannes Gullestad 2013: *Mechanistic Realism and US Foreign Policy: A new framework for analysis*. New York, Routledge.

CSIZMAZIA GÁBOR

Realista vonások az Egyesült Államok külpolitikájában a Trump- és Biden-adminisztráció alatt

Realist features in U.S. foreign policy under the Trump and the Biden administration

Absztrakt

A geopolitikai verseny feléledésével elterjedt a gondolat, miszerint az amerikai külpolitikába „visszatért a realizmus”, habár a realista iskola több irányzattal is rendelkezik, melyek eltérő megközelítést alkalmaznak a nemzetközi biztonsági környezet értelmezésére. Ennek megfelelően az elemzés egyrészt ismerteti a realizmus klasszikus, strukturális (offenzív/defenzív neorealista), posztklasszikus és neoklasszikus irányvonalának főbb ismérveit. Másrészt felméri a Trump- és a Biden-adminisztráció külpolitikáját a realista alaptételek (a nemzetközi rendszer anarchiája, a nemzetállam önérdekkövetése és biztonságot célzó hatalomnövelése) mentén, az egyes irányzatok súlypontjaira (a biztonsági környezettel szembeni pesszimista/optimista várakozásra, a hatalmi verseny statikus/dinamikus képére és a szövetségeselekhez fűzött viszonyra, valamint a kemény hatalmi képességekkel társított rövid/hosszabb távú célkitűzések prioritá-si rendjére) összpontosítva. Míg a trumpi külpolitika inkább az offenzív (neo)realizmus, addig a bideni külpolitika inkább a posztklasszikus realizmus logikáját tükrözi, ami kimutatható stratégiai dokumentumaikban kifejtett világképükben, transzatlanti kapcsolataik állapotában, valamint a Kelet-Közép-Európát közvetlenül érintő kül- és biztonságpolitikai intézkedéseikben.

Kulcsszavak: neorealizmus, Trump, posztklasszikus realizmus, Biden, geopolitikai verseny, kemény hatalom

Abstract

The revival of geopolitical competition gave impetus to the idea that “realism returned” to U.S. foreign policy, even though the realist school too has several lines with different approaches to interpret the international security environment. Thus, on the one hand, the analysis reviews the main characteristics of the classical, structural (offensive/defensive neorealist), postclassical and neoclassical lines of realism. On the other hand, it provides an assessment of the Trump and the Biden Administration’s foreign policy along basic realist themes (the anarchy of the international system, the nation states’ pursuit of self-interest, and the security-oriented maximization of power), focusing on the realist lines’ emphases (on the pessimistic/optimistic

expectations toward the security environment, on the static/dynamic view of power competition and alliance relations, and on priorities of short/longer term goals associated with hard power capabilities). The Trump and the Biden foreign policy reflects the logic of offensive (neo)realism and postclassical realism respectively, as demonstrated by their world views articulated in their strategic documents, by the state of their transatlantic relations, and by their foreign and security policy measures directly affecting East-Central Europe.

Keywords: neorealism, Trump, postclassical realism, Biden, geopolitical competition, hard power

1. Bevezetés

A liberális nemzetközi rendre nehezedő külső és belső nyomással, valamint a geopolitikai gondolkodás térnyerésével párhuzamosan Washingtonban egyre gyakrabban tetten érhető a realista gondolkodás. Ugyanakkor megtevéstől lenne csak annyit kijelenteni, hogy „a realizmus visszatért az amerikai külpolitikába”. Egyrészt ezzel elsikkadna a tény, hogy bár a realizmus leírható néhány ismérvvvel, valójában különböző irányzatokat ölel fel. Másrészt önmagában egyetlen elmélet sem képes bemutatni egy ország külpolitikáját, különösen az Egyesült Államokét, ahol a külvilághoz fűződő viszony hagyományosan az értékek és az érdekek mentén alakul. Ennek megfelelően érdemes megvizsgálni, hogy az elmúlt évek amerikai külpolitikáját a realizmus mely irányzatai írják le leginkább. A terjedelmi keretek okán e vizsgálat a Trump- és a Biden-adminisztráció világképére, átfogó transzatlanti kapcsolataira, valamint Kelet-Közép-Európát közvetlenül érintő kül- és biztonságpolitikájára korlátozódik.

2. Elméleti alapok: a realizmus differenciálódása

A realizmus alaptétele, hogy a nemzetközi politikát az anarchia jellemzi, ezért a főszereplőinek minősülő nemzetállamok önös érdekeik érvényesítésével vannak elfoglalva. Az utóbbiak elsősorban az államok fennmaradására irányuló biztonsági törekvésekhez kapcsolódnak, így a nemzetközi politika legfőbb tényezője a hatalom. Az államok racionális magatartása, hogy fokozni igyekeznek kemény (katonai és gazdasági) ha-

talmi képességeiket, egymással folytatott interakcióikat pedig inkább hatalmi érdekek, semmint erkölcsi értékek vezérlik. Ennek fényében a realizmus egy amorális és konfliktusorientált teóriának tűnik, ám a valóság ennél árnyaltabb.

2.1. Klasszikus és strukturális (neo)realizmus

A köztudatban a realista világnézet a „dzsungel törvényeit” tükrözi, amit a klasszikusok közül az i. e. 5. században Thuküdidésznek a peloponnészosi háború egy jelenetéhez fűzött idézete tanúsít: a Mélosz városának ultimátumot adó athéniak szerint „az erősebb azt teszi, amihez megvan az ereje, a gyengébb pedig enged.”¹ Valójában a klasszikus realizmus nem az érdekek gátlástalan, hanem józan érvényesítésére helyezi a hangsúlyt. Képviselői az etika és közösség jelentőségéről írtak, amikor a hatalomért vívott politikai harcok valóságát szokások keretei között értelmezték. Minden közösséget normák járnak át, amelyek keretrendszere képezi a béke fő garanciáját: ha valaki e keretből kilép, akkor a rendet a hatalmi egyensúlyra tett erőfeszítések sem óvják meg a konfliktustól. A befolyás növelésére irányuló törekvések során nem mellőzhető az igazság, mivel ez utóbbi iránti hűség egyrészt legitimitást ad, másrészt önmérsékletre int. A közösség morális elvárásainak elvetése ellenségeket szül, tehát kontra-reaktív.² Mindazonáltal a klasszikus realizmus számol az emberi gyarlósággal. A politikusi útmutatóként használt művében Niccolò Machiavelli a 16. században kijelentette, hogy az emberek „hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak”, a fejedelmeknek pedig el kell fogadnia, hogy „az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiség és vallás ellen cselekedni.”³ Az itáliai szerző ezért az egyéni és állami erkölcs szétválasztását szorgalmazta. Thomas Hobbes a 17. században az emberi ter-

1 Thuküdidész 1988, 326.

2 A peloponnészosi háborúban Athén kilépett a számos városállam által elfogadott, szabályokra helyezett vezető szerepből, fenyegetéssel és zsarolással operáló irányításba fogott (megágyazva saját ellenszövetségének), míg saját képességeibe vetett hite irreális vállalkozásokba vitte (elővetítve bukását). Lebow 2013, 60–62, 64–68.

3 Machiavelli 1987, 91–92, 98.

mészet mozgatórugóit a szenvedélyekben látta. A felsőbb világi hatalom nélküli ún. „természeti állapotban” az embereket az önfenntartás vágya vezérelte: mindegyikük több hatalmat akart, így közösségüket átjárta a bizalmatlanság, ami a félelem három forrásának egyike (a verseny és a dicsőség mellett). Ilyekor „mindenki mindenki ellen harcol”, igazság pedig nem létezik. Ugyanakkor Hobbes szerint a haláltól való félelem és a kényelmes élet iránti vágy békére és szabályok alkotására is készítheti az embereket.⁴ Az angol filozófus a nemzetközi politika anarchiáját központi tételeként emelte a realista elméletekbe: ahogy az emberek a „természeti állapotban”, úgy az államok a nemzetközi életben is saját önfenntartásukkal, illetve egymás potenciálisan ártalmas szándékaival vannak elfoglalva.⁵

A nemzetközi rendszer anarchiája a neorealizmusban vált igazán fontossá. Az 1970-es években kidolgozott irányzat a rendszerek struktúrájából indult ki, ezért strukturális realizmusnak is szokás nevezni. A fő képviselőjének számító Kenneth N. Waltz szerint a struktúrák elemzésének alapja az egységek közötti kapcsolat, ami alatt az egységek „egymással szemben elfoglalt pozícióját” kell érteni, továbbá fontos az egységek funkciója és a képességek eloszlása. Waltz ezek mentén megállapította, hogy a nemzetközi rendszer struktúrája anarchikus, főszereplői pedig az államok, melyeknek „halálozási arányszáma feltűnően alacsony”. Neorealista olvasatban az államok funkciójuk szerint nem eltérőek, egyéb belső tulajdonságaik (hagyományaik és kultúrájuk, politikai berendezkedésük és vezetőik személyisége stb.) pedig másodlagosak. Az államok képességeikben különböznek egymástól, ami kapcsolatban van az erőforrások megoszlásával. Ez azt eredményezi, hogy a neorealisták számára a nemzetközi politikai rendszerek jellemzésekor a fő szempont a nagyhatalmak száma.⁶ A neorealisták is úgy vélik, hogy az államok minél több hatalomra törek-szenek a nemzetközi életben, John J. Mearsheimer például rámutatott, hogy az államok egymás kárára is növelnék hatalmukat. A strukturális realisták abban nem értenek egyet, hogy ez meddig célszerű. Waltz és a defenzív realisták szerint egy nagyhatalomnak önmérsékletet kell tanúsítania, különben az erőegyensúly logikája mentén koalíció épül ellene, ami végül biztonságát veszélyezteti. Mearsheimer és az offenzív realisták úgy vélik,

4 Berns 1994, 544–548.

5 Mingst 2003, 68.

6 Waltz 2006, 113–120, 123–125.

hogy a nagyhatalmaknak nem kell visszafogniuk hatalmi törekvéseiket, és lehetőleg hegemon szerepre kell törniük, mivel ez utóbbi garantálja leginkább fennmaradásukat.⁷ E két neorealista irányvonal közötti különbség lényege, hogy hatalom és biztonság szempontjából megéri-e katonai fellépést kezdeményezni, illetve e döntés milyen tényezőkre alapozható. Az offenzív realizmus követői pesszimisták a rendszerben elérhető biztonság mértékét illetően, a kihívókban pedig potenciális katonai agresszorokat látnak, míg a defenzív realisták optimistábbak, és a katonai tényezők mellett más (gazdasági, technológiai, földrajzi) adottságokat is számításba vesznek.⁸ E vita újabb irányzatok megjelenését vetíti előre.

2.2. Posztklasszikus és neoklasszikus realizmus

Az offenzív és defenzív realisták közötti nézeteltérések idővel a realista iskolán belüli újabb koncepciók megjelenéséhez vezettek. Az átgondolásra tett egyik kísérlet a posztklasszikus realizmus formájában jelentkezett, ami egyúttal a klasszikus realizmus egy módosításának is tekinthető. A posztklasszikus realizmus koncepcióját Steven Brooks vezette be az 1990-es években azzal a céllal, hogy újrakategorizálja a realizmust az államok magatartásának feltevései mentén. Megközelítésének alapját a neorealizmus offenzív ágának azon hajlama adta, hogy inkább a konfliktus lehetőségéből, nem pedig a valószínűségéből indult ki. Brooks szerint a neorealisták kizárólag a konfliktus lehetőségét látják, ezért csak a legrosszabb forgatókönyvvel tudnak számolni, amiből az is következik, hogy választási kényszer esetén inkább a rövid távú katonai célkitűzéseket részesítik előnyben a hosszabb távú gazdasági célkitűzésekkel szemben, illetve – szintén döntéshelyzetben – a katonai felkészültséget fontosabbnak tartják a gazdasági képességek erősítésénél. Lényeges, hogy e preferenciák döntéshelyzetben jelentkeznek, és alapvetően súlybéli különbségekről szólnak. A posztklasszikus realizmus lényege abban áll, hogy a konfliktus valószínűségéből indul ki, vagyis képes kevésbé pesszimista forgatókönyveket alkotni, melyek alapján folyamatosan formálni tudja a rövid távú katonai és hosszabb távú gazdasági célkitűzéseinek prioritási rendjét. Így

7 Mearsheimer 2013, 78–83.

8 Brooks 1997, 457–458.

a posztklasszikus realisták végső célja nem a (katonai) biztonság, hanem a (gazdasági) hatalom, amely az előbbihez is szükséges. Mindez azt is jelenti, hogy a klasszikus realistákkal ellentétben a posztklasszikus realisták nemzetközi politikáról és hatalmi versenyről kialakított képe nem statikus, hanem dinamikus: az államok nem az önmagában vett dominancia, hanem a befolyás és érdekérvényesítés végett akarják növelni hatalmukat.⁹

A neorealizmuson belüli offenzív-defenzív viták nemcsak a realista iskola főbb irányzatainak átgondolásához, de egy alternatív irány kijelöléséhez is vezettek. Waltz világossá tette, hogy rendszerszintű elmélete nem tartalmaz az egységek sajátos magatartására vonatkozó fontos szempontokat, így az utóbbiak elemzésének feladata a külpolitikai elméletekre maradt.¹⁰ A neorealizmus „kiegészítésére” a neoklasszikus realizmus formájában érkezett kísérlet. A neoklasszikus realisták (köztük William Curti Wohlforth és Fareed Zakaria) egyfelől elfogadják, hogy egy állam külpolitikáját főleg a nemzetközi rendszerben elfoglalt pozíciója (különösen a materiális képességeivel társított hatalmának viszonylagos mértéke) határozza meg. Másfelől úgy vélik, hogy a rendszer szintjén az objektív hatalmi tényezők (független változók) az egyégek szintjén működő áttétek (köztes változók) torzító hatásának köszönhetően szubjektív módon jelentkezhetnek. Ilyen köztes változók lehetnek a döntéshozó vezetők percepciói és a vezetőket körülvevő államapparátusok természete: egy-egy hatalmi helyzet értékelését meghatározhatja a vezető tisztviselők meggyőződése, illetve e vezetők külpolitikai mozgásterét nagyban behatárolhatja saját kormányzatuk hajlandósága a kapcsolódó döntések meghozatalának és végrehajtásának támogatására.¹¹ Sőt, a neoklasszikus realizmus révén nemcsak tér-, de időbeli tényezők is beemelhetők a külpolitikai számításokba: a döntéshozók egy előre definiált geopolitikai környezetben, a rövid és hosszú távú következmények figyelembevételével tudják terveiket alakítani, ami mindkét esetben rugalmasan történik. Lényegében a különböző realista szerzők más-más köztes változókkal bővítették a neorealizmus elméletét, így az utóbbiak függvényében a neoklasszikus realizmus esz-

⁹ Uo. 445–446, 453, 461–462.

¹⁰ A defenzív realisták a megoldást a belpolitikai tényezők beemelésében vélték felfedezni, jóllehet ezzel megtagadták irányzatuk „strukturális” mivoltát, míg az offenzív realisták továbbra is a rendszerszintű faktorokban látták a nemzetközi politika törvényszerűségeit. Mearsheimer 2013, 83.

¹¹ Rose 1998, 146–152, 157–162.

köztára is változó lehet. Neoklasszikus realizmus alatt tehát nem egy egységes realista irányzatot, hanem különböző realista modelleket kell érteni.¹²

3. Az Egyesült Államok külpolitikájának realista vonásai

Az amerikai külpolitikához kapcsolódó mítosz, hogy liberális eszmékre alapított társadalma miatt az Egyesült Államoktól távol áll a realizmus logikája,¹³ és hogy a transzatlanti szövetség révén értékközösséget alkot Európával.¹⁴ Valójában az amerikai geopolitikai gondolkodás megköveteli, hogy egyetlen stratégiaileg fontos térség (kiváltképp Európa) se legyen ellenséges hatalom hegemoniájának színtere. Ez elvileg Kelet-Közép-Európára irányítaná Washington figyelmét, amit azonban a történelmi tapasztalat csak részben igazolt. Az alábbiakban e kérdések vizsgálatára kerül sor Donald J. Trump és Joseph R. Biden külpolitikájának ismertetésén keresztül.

3.1. Az elemzés szempontjai és módszere

Mivel az elemzés a közelmúlt amerikai külpolitikájának realista vonásait hivatott ismertetni, vizsgálati szempontjai a realizmus alaptételei mentén alkalmazandók. Ennek megfelelően az elemzés arra összpontosít, hogy a Trump- és Biden-adminisztráció külpolitikájában hogyan jelenik meg három tézis: a nemzetközi rendszer anarchiája, az állam (anarchia okán) önérdeket követő magatartása, valamint a biztonságot (a legfőbb állami érdeket) szolgáló hatalomnövelés logikája. Ahogy az elméleti alapok bemutatásakor kiemelésre került, e három tételt a realista irányzatok eltérő súlypontokkal társították. Ehhez igazodva az elemzés a Trump- és a Biden-adminisztráció nemzetközi rendszer jellegére, az amerikai érdekek érvényesítésére és az Egyesült Államok hatalmi pozíciójának erősítésére

¹² Foulon 2015, 636, 646, 651.

¹³ McCormick 2010, 22.

¹⁴ Robertson 2003, 1–5.

vonatkozó álláspontjában a klasszikus realizmussal, az offenzív/defenzív (neo)realizmussal és a posztklasszikus realizmussal társított súlypontokat keresi, nevezetesen: (1) a nemzetközi biztonsági környezettel szembeni pesszimista/optimista várakozást, (2) a hatalmi versenyről kialakított statikus/dinamikus képet és ennek tükrében a szövetségesekhez fűződő viszonyt, valamint (3) a kemény (katonai és gazdasági) hatalmi képességekkel társított rövid/hosszabb távú célkitűzések prioritási rendjét. E súlypontok azonosítására az Egyesült Államok 2017-es és 2022-es nemzeti biztonsági stratégiájában, vezető amerikai tisztviselők külpolitikai megnyilvánulásában, valamint a Trump- és a Biden-adminisztráció azon külpolitikai intézkedéseiben kerül sor, amelyek meghatározták a transzatlanti kapcsolatokat és Washington Kelet-Közép-Európához fűződő viszonyát. Az elemzés nem támaszkodik a neoklasszikus realizmus szempontjaira, mivel ez utóbbiak teljes köre túlságosan széles ahhoz, hogy alkalmazása jelen terjedelmi keretekbe férjen. Egy neoklasszikus realista köztes változó külön kutatásban történő vizsgálata azért is célszerű, mert összehasonlító elemzés mellett az amerikai külpolitikai döntéshozatal koherenciaelemzését is kínálhatja. E tekintetben az „államapparátusok természetét” érdemes kiemelni. Egyrészt az Egyesült Államokban (is) fontos szerepet játszik a külpolitikai döntéshozatalban egy értelmiségi elit, amely alapvetően az egyetemek és kutatóintézetek világában domináns liberális internacionalista gondolkodást követi. A Trump-adminisztráció külpolitikai mozgásterét megnehezítette az elnök viszonya a szövetségi bürokráciával, amelyet a „mélyállam” vagy „adminisztratív állam” kifejezéssel is szokás illetni. A Biden-adminisztráció hivatalba lépésétől sokan a „normalitást”, vagyis e külpolitikai értelmiségi elit visszatérését várták, ami részben megtörtént, hiszen a Bideni politika sokkal kevesebb belső, ideológiai természetű ellenállással szembesült. Másrészt az államapparátusok működésében gyakran nem ideológiai, hanem szabályzati és hatalmi dinamikák köszönnek vissza, ami egy prezidenciális rendszerben (is) felveti annak kérdését, hogy a kormányzat vezetője mennyire uralja magát a kormányzatot. Az elnök és a hivatalosan alá rendelt, ám valójában gyakran komoly autonómiát élvező szövetségi hivatalok közötti összhang eltérő volt a Trump- és a Biden-adminisztrációban. Ennek elemzésére alkalmas Graham T. Allison döntéshozatali modelljeinek kormányzati és bürokratikus változata: míg az előbbi az egyes szervezeti egységek sztenderd eljárásrendjeire és részérdekeire, az utóbbi a döntéshozatalban illetékes vezetők hie-

rarchiájára és politikai alkudozásaira fókuszál.¹⁵ Ezek rendre a stratégiai dokumentumokra hivatkozó szakpolitikai iránymutatásokból (és intézkedésekből), illetve vezető tisztviselők megnyilvánulásából (és szivárogtatásokból) ismerhetők meg. Bár e neoklasszikus vonatkozású vizsgálatra most nem kerül sor, az utóbbiakat mint publikusan elérhető primer forrásokat jelen elemzés is igénybe veszi a klasszikus, neorealista és posztklasszikus realista vonások kimutatása végett.

Végül külön megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok esetében a realista vonásokat a liberális internacionalizmussal társított gyakorlatok (közük a multilateralizmus vagy a demokratikus normák nemzetközi szorgalmazása) nem feltétlenül cáfolják. A realizmus a hatalmi képességek valós helyzetértékelésre épülő, önérdéorientált és racionális alkalmazásáról szól, ami az amerikai külpolitika számára a liberális nemzetközi rend és építőelemeinek védelmét írja elő, kiváltképp napjaink geopolitikai kihívásai között. Mindazonáltal az elemzés ezt csak részben érinti, mivel az Egyesült Államok külvilággal ápoltságában az idealista-realista szembenállás végső soron a külpolitikai hagyományok vitájáról szól, amiben a „liberális” és „realista” jelzők túlságosan absztrakt és hiányos leírást, illetve magyarázatot adnak a döntéshozók gondolkodásáról. Az amerikai külpolitika belső dilemmáinak elemzésére hasznosak lehetnek a Walter Russell Mead által bevezetett történeti (wilsoni, hamiltoni, jeffersoni és jacksoni) hagyományok. Egyrészt e tradíciók célok szempontjából szintén felvázolhatók az idealista-realista tengelyen, másrészt eszközök-módszereket illetően is elhelyezhetők egy skálán. E két metszet együttes mátrixa révén a Mead-féle tradíciók árnyaltabb képet festenek a külpolitikai döntéshozók motivációiról és eszköztáráról, valamint hazai társadalmi-politikai háttéréről.¹⁶ Az utóbbiak jelentősége látványosan élénkült az elmúlt években. A liberális nemzetközi rend gyakran hangoztatott válsága a centrum belső politikai, gazdasági és társadalmi gondjaiból is ered: a Trump-féle „*America First*” és „*Make America Great Again*” szlogenek létező problémákra adott válaszok voltak, amelyeket a Biden-féle „*foreign policy for the middle class*” is megfogalmazott, melynek során koncepcionális önellentmondásokba került (akár a nemzetközi intézményekhez, akár a szabadkereskedelelemhez fűződő viszony terén).

¹⁵ Allison 1969, 698–699, 707–708.

¹⁶ Hämmerle 2016, 4.

3.2. Geopolitikai fordulat és kontinuitás a biztonsági stratégiákban

A sokáig elterjedt nézet szerint George H. W. Bush után csak Barack H. Obama próbált realizmust vinni az amerikai külpolitikába: William J. Clinton a „szerepvállalás és bővítés” liberális internacionalista vonalát képviselte, George W. Bush pedig egy realista jegyeket is mutató „amerikai internacionalista” külpolitikát neokonzervatív kísérletezésre cserélt. Bár az utóbbi nem tartott sokáig, a republikánusokat évekig külpolitikai útkeresésbe taszította, miközben az Obama-adminisztráció egy gyakran „pragmatista” (néha „realista”) jelzőkkel illetett, valójában inkább liberális (és jeffersoni) külpolitikát folytatott. A 2016-os elnökválasztás törést hozott az amerikai külpolitikába. A közhiedelem szerint Donald J. Trump izolacionista útra vitte az Egyesült Államokat, ám a 2017 és 2021 közötti amerikai külpolitika kifejezetten aktív volt,¹⁷ a Trump-adminisztrációt érő kritikákat pedig főleg tabuk megdöntése, a szokatlan kivitelezés, valamint a kéretlen stílus váltotta ki. A törés másik jele a realista gondolatvilág egyes elemeinek nyílt megjelenítése volt. Az elnök nemzeti biztonsági főtanácsadója, Herbert Raymond McMaster és gazdasági főtanácsadója, Gary Cohn 2017 májusában arról írt, hogy „a világ nem egy globális közösség», hanem egy aréna, ahol nemzetek, nem kormányzati és gazdasági szereplők előny-szerzés végett versengenek”.¹⁸ A Trump-adminisztráció nemzeti biztonsági stratégiájának összeállításáért felelős Nadia Schadlow már a dokumentum megszövegezésének kezdeti stádiumában elárulta, hogy a korábbi amerikai külügyi stratégiákból hiányzott a világ különböző térségeiben zajló verseny mint az érintett szövetségesek biztonsági környezetének realitása.¹⁹ A trumpi külpolitika számára tehát a nemzetközi kapcsolatok világa anarchikus, ahol folyamatos a hatalomért zajló verseny.

Az Egyesült Államok 2017-es nemzeti biztonsági stratégiája mindezt megerősítette. A dokumentum osztotta a realisták hidegháború utáni liberális internacionalizmussal szemben megfogalmazott kritikáját: az amerikai külpolitikában élt egy hit, miszerint „a liberális-demokratikus bővítés és bevonás alapjaiban megváltoztatja a nemzetközi kapcsolatok

¹⁷ Posen 2018, 26.

¹⁸ McMaster–Cohn 2017.

¹⁹ Schadlow 2017.

természetét, és a verseny teret enged a békés együttműködésnek”, ám ez tévesnek bizonyult, mivel Washington kihívói (Peking és Moszkva) nem változtattak szándékaikon, amelyek továbbra is a hatalmi előnyszerzésre irányultak.²⁰ A Trump-adminisztráció tehát az offenzív (neo)realizmusra jellemző pesszimista világgépet vizionált (a „*Make America Great Again*” jelmondat is a kisiklott külpolitikai pályáról való leállást sürgette). Mi több, a stratégia kijelentette, hogy „a történelem egyik állandósága a hatalomért folytatott verseny”, amelyre egyszerre több régióban kerül sor a geopolitika logikája szerint:²¹ a „geopolitika” szó említése²² érdemi változás volt a korábbi stratégiákhoz képest. A hatalmi versenyben a Trump-adminisztráció elsődleges szereplőként a nemzetállamokat látta, külön figyelmet fordítva a nagyhatalmakra: a 2018-as nemzeti védelmi stratégia szerint a nemzetközi biztonságot leginkább veszélyeztető tényező „az államközi stratégiai versengés, nem a terrorizmus”.²³ A verseny több területen elindult, ám a Trump-adminisztráció a katonai szférára helyezte a fő hangsúlyt. A „béke erő által” mottót követve az amerikai katonai képességeket nemcsak az ország védelmében, az ellenfelek elrettentésében, hanem az érdekérvényesítésben is relevánsnak tekintette.²⁴ Gondolkodása az offenzív (neo)realizmus logikáját tükrözte, amikor a katonai képességek minél előbbi és akár a más képességek rovására történő erősítését prioritizálta. Miközben Trump elnök növelte a védelmi kiadásokat,²⁵ a diplomáciára fordított forrásokat csökkenteni próbálta, sikertelenül.²⁶ A trumpi külpolitika másik két súlypontja a kereskedelmi és energiaügyi kapcsolatokon volt. Egyrészt a Trump-adminisztráció szemében a nemzetközi kereskedelmi intézményeket kihívói kijátszották, így Washington már 2016-ban kereskedelmi háborúban állt,²⁷ ami Trump elnök hivatali idejében elsősorban

20 The White House 2017, 2–3, 27.

21 Uo. 26–27, 40.

22 Az Egyesült Államok 2017-es nemzeti biztonsági stratégiája összesen 7 alkalommal említette a kifejezést.

23 United States Department of Defense 2018, 1.

24 The White House 2017, 26–28.

25 A Trump-adminisztráció a 2017-es 606 milliárd dolláros szintről 2021-re 705 milliárd dollárra emelte a védelmi költségvetést, a 2011-es költségvetési korlátozások felső határának emelése mellett. United States Department of Defense 2023.

26 Trump elnök a külügyi büdzsét közel harmadával akarta csökkenteni (a 2017-es 60,21 milliárd dollárról 40,21 milliárd dollárra), ám ezt a kongresszus végül nem hagyta jóvá. Gill–Lawson–Morgenstern 2022, 2.

27 Ross–Navarro 2016.

Pekinggel szemben élesedett ki.²⁸ Másrészt Washington energiadominanciára törekedett, ami az észak-amerikai fosszilis energiaforrások (elsősorban palagázkészletek) kiaknázását és exportját, illetve az utóbbin keresztül az Egyesült Államok geopolitikai érdekeinek érvényesítését jelentette.²⁹ A Trump-adminisztráció ebben is az offenzív (neo)realista irányhoz igazodott, amennyiben az energiadominancia elérését célzó lépéseket a rövid távú (gazdasági) előnyök hosszabb távú (fenntarthatósági) érdekek rovására történő megvalósításának tekintjük. Mindemellett a Trump-adminisztráció külpolitikája abban az értelemben statikusnak mondható, hogy az Egyesült Államok helyzetét csak hatalmi relációkban értelmezte és így az amerikai hatalmat (a fentebb említett módon) maximalizálni akarta. Mindennek fényében az „*America First*” politikáját nem izolacionista, sokkal inkább hübrisztikus hajlamai miatt érték kritikák.

Joseph R. Biden politikai hátterét és stílusát illetően is különbözik republikánus elődjétől, így adminisztrációjától újabb látványos külpolitikai irányváltást várt a világ. 2022-es nemzeti biztonsági stratégiája szintén azonosította a geopolitikai verseny tényét,³⁰ ugyanakkor súlypontjaiban és megoldási javaslatában eltért a trumpi iránytól. Egyrészt külpolitikájában a geopolitikai verseny nem pusztán a nagyhatalmak közötti erőviszonyok változására utal: a verseny a demokrácia és az autokrácia mint a kormányzás alternatív modelljei között zajlik. Washington elsődleges kihívója Peking, mivel megvan a szándéka és „egyre inkább a gazdasági, diplomáciai, katonai és technológiai hatalma” arra, hogy saját illiberális nézeteire szabva átalakítsa a nemzetközi rendet. Ennek lehetőségét a Trump-adminisztráció is látta, a bideni gondolkodás azonban optimistább. A Biden-adminisztráció szerint a liberális demokráciával és az amerikai kormányzással ellentétben az alternatív modellek belső és külső problémái nehezebben orvosolhatók, a legtöbb ország pedig (politikai berendezkedéstől függetlenül) érdekelt egy szabályokon nyugvó (amerikai olvasatban

28 A Trump-adminisztráció 2017–2018-ban védővámokat vezetett be, amelyek közül a legtöbb a kínai import ellen irányult: 2019-ben 309,1 milliárd dollár értékű importot érintettek az amerikai intézkedések (ebből 277 milliárd dollár értéket tettek ki a kínai termékek), míg a válaszlépések 76,8 milliárd dollár értékben érintették az amerikai exportot (ebből 68,4 milliárd dollár értékű termék a Kínai Népköztársaságba ment). Williams et al. 2020, 15–17.

29 Perry–Zinke–Pruitt 2017.

30 Az Egyesült Államok 2022-es nemzeti biztonsági stratégiája összesen 18 alkalommal említette a kifejezést.

szabadabb és nyitottabb) nemzetközi rend fennállásában.³¹ Másrészt poszt-klasszikus realista gondolkodásra vall a bideni külpolitika azon optimiz-musa, miszerint a nemzetközi biztonsági környezet kedvezőtlen trendje ellenére saját mozgásterét nem korlátozta a konfliktusra való (katonai) felkészülésre, hanem kereste a politikai megoldásokat a liberális nemzetközi rend átszabására. Már a 2021-es nemzeti biztonsági stratégiai iránymutatás is világossá tette, hogy „rendszer hibái és egyenlőtlenségei nyilvánvalóvá váltak, és [...] a korábbi rendet nem lehet egyszerűen helyreállítani”, ami ugyanakkor egy lehetőséget is kínált a reformra.³² Biden elnök majdani nemzeti biztonsági főtanácsadója, Jake Sullivan már 2018-ban leírta, hogy hegemoniájának gyengülésével párhuzamosan az Egyesült Államok rugalmasabb és gyakorlatiasabb nemzetközi struktúrák létrejöttéhez járult hozzá.³³ Miközben Biden elnök újra beléptette az országot a párizsi klímamegállapodás és az Egészségügyi Világszervezet tagjai közé, a rendszerközi verseny jegyében külön demokráciacsúcs összehívását kezdeményezte,³⁴ amelyre kétszer is kifejezetten Washington elképzelése szerint kerültek kiküldésre a meghívók.

A Trump- és Biden-adminisztráció külpolitikája közötti kontinuitás sajátosságát az adta, hogy az utóbbi képes volt megragadni az előbbi nemzeti érdekérvényesítésre vonatkozó nézeteit. Jake Sullivan 2018-ban elismerte, hogy a liberális nemzetközi rend és az amerikai demokrácia állapotáért nemcsak a trumpizmus felelős, hanem a nyugati társadalmak azon valós problémája, hogy nem tudtak anyagilag részesedni a globalizáció minden előnyéből.³⁵ Nem sokkal főtanácsadói kinevezése előtt úgy fogalmazott: „Elértük azt a pontot, ahol a külpolitika [már] belpolitika, és a belpolitika [már] külpolitika.”³⁶ A 2022-es nemzeti biztonsági stratégia megerősítette, hogy a két szféra közti határt a Biden-adminisztráció lebontotta. Az amerikai politikai, társadalmi, gazdasági és technológiai megújulás prioritást élvez³⁷ Washington teendőinek listáján, mivel ennek hiányában a rend-

31 The White House 2022, 6–8, 18.

32 The White House 2021, 8.

33 Sullivan 2018, 12–14.

34 Biden 2020, 64–67.

35 Sullivan 2018, 12–14.

36 Duss–Wertheim 2023, 14.

37 Biden elnök leendő CIA-igazgatójaként William J. Burns, és leendő ENSZ-nagykövetekeként Linda Thomas–Greenfield 2020-ben írtak a külszolgálat személyügyi megújításának szükséges-

szerközi versenyt sem lehet megnyerni, de ez fordítva is igaz: a nemzetközi rend akkor erősíti a hazai társadalmat, ha az amerikai értékek és érdekek szerint változik. Biden elnök ezért külön ipari és innovációs stratégiát indított,³⁸ ami egyfelől hazai gazdasági-társadalmi programokban kezdett testet ölteni.³⁹ Másfelől Washington e kezdeményezéseket a nemzetközi rend reformjára is kiterjesztette, aminek fő példája a globális minimumadó felkarolása volt, de idetartozott a kereskedelmi láncok újrendezésére tett kísérlet, különösen a kritikus nyersanyagok és technológiák terén. Janet Yellen pénzügyminiszter ez utóbbi lépést összekötötte a rugalmasabb együttműködések gondolatával, amikor 2022-ben a baráti országokkal való kapcsolatok (*friend-shoring*) és „plurilaterális kereskedelmi megállapodások hálózatának” építéséről beszélt.⁴⁰ Mindez alapján a bideni külpolitika nem pusztán a gazdasági és technológiai adottságokkal is kalkuláló defenzív (neo)realizmus, hanem a posztklasszikus realizmus logikájáról tanúszkodott, hiszen e faktorokat kifejezetten előnyben részesítette. A Biden-adminisztráció tisztában van azzal, hogy nem mindenki osztja nézeteit, amelyek hivatalosan nem célozzák a geopolitikai verseny blokkosodásba való átfordulását.⁴¹ Mindazonáltal Jake Sullivan a nemzetközi rend megújítását már 2018-ban kizárólag amerikai vezetés alatt látta reálisnak: szerinte az Egyesült Államok az egyetlen ország, amely hatalma és elszántsága mellett hajlamos „a rövid távú előnyöket hosszú távú befolyásra cserélni [...] egy olyan nemzetközi rendben, ahol [...] az erősek elszenvedik, amit kell, a gyengék pedig megteszik, amit lehet.”⁴² A fentebb említett Thuküdidész-idézet e megfordítása jól tükrözte, hogy a Biden-adminisztráció

ségéről. Kiindulópontjuk szerint sem az amerikai hegemonia, sem az elszigetelődés nem járható, a diplomáciának pedig visszafogottabb és fegyelmezettebb úton kell haladnia, valamint „a hazai megújulás felgyorsításának és az amerikai középosztály megerősítésének elsődleges prioritását kell tükröznie”. Burns–Thomas–Greenfield 2020, 103.

38 The White House 2022, 11, 14.

39 A programok közül kiemelendő három. Egyrészt a 2021-es infrastruktúrabefektetésről és munkahelyekről szóló törvény öt évre közel 1,2 billió dolláros beruházással számolt a belföldi út-, vasút- és légtérforgalmi hálózat átfogó fejlesztésében. Másrészt a 2022-es CHIPS-törvény tíz évre közel 280 milliárd dollárral számolt a félvezetők, a mesterséges intelligencia, a nanotechnológia és a kapcsolódó kutatás-fejlesztés, illetve gyártókapacitás növelése terén. Harmadrészt a 2022-es inflációcsökkentésről szóló törvény az adósságcsökkentésre közel 300 milliárd dollár, a zöld átállásra pedig közel 370 milliárd dollár értékű befektetéssel számolt tíz évre.

40 United States Department of the Treasury 2022.

41 The White House 2022, 9.

42 Sullivan 2018, 19.

ráció nem a hatalmat öncélúan maximalizáló (statikus), hanem az érdekérvényesítést megújult keretek között biztosító (dinamikus) külpolitikát és hatalmi versenyt vizionált.

3.3. Közösség és vitatémák a transzatlanti kapcsolatokban

Közismert tézis, hogy a transzatlanti kapcsolatok politikai értelemben mélypontra jutottak a Trump-adminisztráció alatt, amiért főleg az amerikai elnök európai diplomáciai hagyományoktól merőben eltérő retorikája és gyakorlata a felelős. Donald J. Trump elnöksége *déjà vu* élmény volt Európában, mert bár nem volt neokonzervatív, a George W. Bush elnöksége alatt felmerült transzatlanti politikai helyzeteket és problémákat generált.⁴³ Ezt jól tükrözték az Egyesült Államok 2017-es nemzeti biztonsági stratégiája és az Európai Unió 2016-os globális stratégiája közötti különbségek, rávilágítva egy realista és egy liberális világkép kontrasztjára. Míg az amerikai dokumentum az „elvhű realizmus”, addig az európai az „elvhű pragmatizmus” mellett szólt.⁴⁴ Míg az előbbi egy „versengő világban”, addig az utóbbi egy „egyre több nézeteltérést generáló világban” látta az Egyesült Államokat, illetve Európát. Míg a trumpi külpolitika a kemény hatalmi képességekre épült,⁴⁵ addig az uniós stratégia kiemelt támasza továbbra is „az EU tartós vonzereje” (puha hatalma) volt.⁴⁶ A világnézeti különbségeket jól mutatta Trump elnök 2017-es varsói beszéde. Ez utóbbi jelentősége, hogy az elnök első komoly külföldi beszéde volt, amely egyúttal a „nyugati szövetség megszilárdításáról” szóló 2018-as Európa-stratégiájának⁴⁷ alapjául is szolgált. A beszéd mégis vita tárgyát képezte Európában. Egyrészt nem mindenkinek volt világos, hogy a Nyugat védelméről miért Varsóban, és nem Brüsszelben szólalt fel az amerikai elnök: kelet-közép-európai szem-

43 A párhuzam erejét jól jelzi, hogy miközben George W. Bush és Donald J. Trump két teljesen különböző személy, európai részről szinte pontosan ugyanazon panaszok jelentkeztek rájuk, nevezetesen: unilaterális megoldásokra való hajlam, kemény hatalomra támaszkodás, valamint ellenszenves személyes stílus. Daalder 2003, 148.

44 Európai Külügyi Szolgálat 2016, 6.

45 The White House 2017, 1–2, 25.

46 Európai Külügyi Szolgálat 2016, 7.

47 Mitchell, 2018.

pontból ez érthető, de a nyugat-európai megszokástól eltérő volt.⁴⁸ Másrészt noha a beszédben alapvetően biztonságpolitikai témák jöttek elő, külön problémaként került említésre a „kormányzati bürokrácia elburjánzása”, amit az EU felé tett célzasként lehetett értelmezni, kiváltképp a házigazda és Brüsszel közötti politikai viták tükrében.⁴⁹ Harmadrészt a beszéd a „Nyugat” kifejezést civilizációs értelemben használta, hangsúlyozva néhány nyugati értéket (például nemzeti szuverenitást és a vallásszabadságot), de nem mindet (például a demokratikus kormányzást és a sajtószabadságot), ami kiélezte a politikai-ideológiai nézetkülönbségeket a transzatlanti közösségben.⁵⁰

A Trump-adminisztráció alatt az amerikai–európai viták egy gócpontja a nemzeti szuverenitásra és a nemzetállami érdekekre helyezett eltérő hangsúly volt: amellet, hogy külpolitikájának centrumában az „*America First*” mottó által fémjelzett kendőzetlen érdekérvényesítés állt, Trump elnök a partnereket is inkább a nemzetállamokban, semmint nemzetközi szervezetekben látta. Konfrontatív retorikájával és intézkedéseivel belülről ingatta meg a transzatlanti szövetséget: az európai NATO-tagállamok alacsonyabb védelmi kiadásával szembeni amerikai kritikák korántsem voltak újak, azonban az elnök felvetette a szövetség elavultságának gondolatát, gerjesztve Párizs és Berlin igényét a Washingtonnal szembeni „stratégiai autonómiára”. A transzatlanti szövetség belső diszkrpanciája azért is volt érdekes, mert több magas rangú amerikai kül- és biztonságpolitikai tisztviselő és a kongresszus is hangsúlyozta az európai biztonság melletti elkötelezettséget, a kormányzati intézkedések pedig fokozták az Egyesült Államok európai jelenlétét.⁵¹ A Trump-adminisztráció főleg a perifériák biztosítására koncentrált, néhány kelet-közép-európai állam pedig jobb politikai, illetve védelmi kapcsolatot tudott vele kialakítani, ami hoz-

48 A kelet-közép-európai államok történelmi szempontból komoly szerepet játszottak a Nyugat védelmében, amiről azonban a nyugati közvélemény hajlamos megfeledkezni. E diszkrpanciára Oskar Halecki lengyel történész hívta fel a figyelmet *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története* című, 1952-ben megjelent könyvében.

49 Pawlak 2017.

50 Granieri 2017.

51 Az amerikai katonai jelenlét főleg az orosz agressziótól tartó kelet-közép-európai országokkal közös védelmi együttműködésekben (amerikai katonák rotációs telepítésében és közös gyakorlatokban, katonai infrastruktúrafejlesztésekben, valamint amerikai haditechnikai eszközök adásvételében) nyilvánult meg.

zájárult a szövetségesek megosztásának képéhez. Hasonló volt a helyzet az energiabiztonság terén: a Trump-adminisztráció igyekezett Európában népszerűsíteni az amerikai cseppfolyósított földgázt, miközben másodlagos szankciókkal is sújtotta az Északi Áramlat-2 projektet. Az utóbbi amerikai–német nézeteltérés tárgya volt, ahogy általában a transzatlanti gazdasági kapcsolat is: a külkereskedelmi deficit csökkentésétől vezérelve Trump elnök az Európai Uniót is az Egyesült Államok „ellenségének” tekintette, az európai országokat sem mentesítve a (nemzetbiztonsági okokra hivatkozva bevezetett) acél- és alumíniumvámok alól. Ez a trumpi külpolitika hatalmi viszonyokat önmagukban ábrázoló (más szempontokat mellőző) képéről tanúskodott, ami a klasszikus realizmusra jellemző. Ugyanakkor ez utóbbi irányzatot is csak részben követte, ugyanis a klasszikus realisták által középpontba helyezett közösségi morális elvárások (és ezáltal a politikai legitimáció) terén komoly deficitje volt Európában. Washington ugyan tett egy elvi kísérletet a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerség (TTIP) újraélesztésére, ám mivel a Trump-adminisztráció kiléptette az Egyesült Államokat a párizsi megállapodásból, ennek sikerére reális esély nem volt. Sőt, néhány jó kormányközi kapcsolattól eltekintve az európai szövetségeket feszélyezte Donald J. Trump elnöksége, mivel régi transzatlanti vitákat szokatlanul nyílt módon hozott elő. Sőt, a gazdasági-kereskedelmi vitákon túl a trumpi külpolitika gyakran az amerikai szemmel elégtelen európai védelmi kiadások problémáját idézte fel, ami (minden megalapozottságával együtt) egy szűkebb látókörű Európa-politikát jelentett, és a leginkább katonai képességekre hangsúlyt fektető neorealista mentalitásról árulkodott.

Joseph R. Biden elnöksége eleinte szintén *déjà vu* élményt adott Európának. A 2008-as amerikai elnökválasztás körül kialakuló európai „obamánia” jelenségéhez hasonlóan az Egyesült Államok nyugat-európai szövetségeseit optimizmus járta át, amiért 2021-ben egy, a külügyekben (kiváltképp a transzatlanti kapcsolatokban) tapasztalt politikus költözött a Fehér Házba. A Biden-adminisztráció e kedvező alapokat gesztusokkal kamatoztatta, így például a párizsi megállapodáshoz és az Egészségügyi Világszervezethez való újbóli csatlakozással Washington szemléltetni tudta multilateralizmus iránti elkötelezettségét. Biden elnök 2021 júniusában európai útra indult, melynek keretében szimbolikus lépéseket tett: meg-

kötötte az Új atlanti chartát,⁵² létrehozta a Transzatlanti Kereskedelmi és Technológiai Tanácsot az Egyesült Államok és az Európai Unió közötti (elsősorban a nemzetközi szabályozásokra irányuló) együttműködés előmozdítására, valamint hangsúlyozta a NATO kollektív védelme iránti amerikai elhivatottságot, és csak mindezt követően találkozott Vlagyimir Putyin orosz elnökkel,⁵³ vagyis republikánus elődjével szemben a transzatlanti összetartozás üzenetét fejezte ki.⁵⁴ Emellett Washington érdemi megállapodásokra jutott Brüsszellel: egyrészt 2021 nyarán a felek megegyeztek, hogy a Boeing és az Airbus cégek állami támogatása körüli vitájukban a Kereskedelmi Világszervezet által jóváhagyott kölcsönös büntetővámokat öt évre felfüggesztik, másrészt a Trump elnök által 2021 őszén bevezetett acél- és alumíniumvámokat (és az azokat megtorló európai vámokat) is részben feloldották.⁵⁵ Egyik ügy végére sem került pont, ám mindkét alkuban érezhető volt a bizakodás, hogy az Egyesült Államok és európai partnerei időt nyertek kereskedelmi vitáik végleges rendezésére, illetve lehetőséget kaptak a szabadpiaci elveket sértő kínai ipar elleni közös lépésre. A Bideni külpolitika elsajátította a klasszikus realizmus üzenetét, és nemcsak a retorika, hanem az érdemi együttműködés terén is törekedett a transzatlanti közösség morális és politikai támogatására.

Mindazonáltal a Pekinghez fűződő viszony érzékeny pont a transzatlanti kapcsolatokban. A Biden-adminisztráció hazai gazdasági programjai a kínai függést hivatottak csökkenteni, így például az inflációcsökkentésről szóló 2022-es törvény (IRA) egyik eleme az észak-amerikai akkumulátor- és elektromosgépjármű-gyártás támogatása. A 369 milliárd dolláros csomag megtagadná a pénzügyi támogatást a kínai (és európai) eredetű ásványokra épülő akkumulátoripartól és Amerikába csalná az elektromosgépjármű-gyártás európai szereplőit. Ennek megfelelően európai tisztviselők protekcionizmussal vádolták Washingtonot. Biden elnök 2022 végén

52 Az 1941-es Atlanti charta mintájára Washington és London megerősítették együttműködési szándékukat egy demokratikus értékek és klímabarát gazdaság számára kedvező, nyitott és szabályokra épülő világ elérése végett. The White House 2021b.

53 Biden 2021.

54 A Biden-adminisztráció is hozott olyan intézkedéseket, amik néhány európai szövetséges szemében trumpi jellegűek voltak, így például az amerikai katonák 2021. augusztusi kivonása Afganisztánból és a nukleáris tengeralattjárók fejlesztése kapcsán 2021 szeptemberében kötött ausztrál–brit–amerikai (AUKUS) megállapodás – mindkét esetben néhány európai szövetséges (főleg Párizs) hiányolta az előzetes konzultációt.

55 Fefer 2021, 1–2.

jelezte, hogy lesz megoldás a transzatlanti vitára⁵⁶ (vámháború helyett ezúttal támogatási versenyre), ami optimista feltételezés volt, mivel az IRA-t a kongresszus pártvonalak mentén fogadta el (mindkét házban csak demokraták szavazták meg, ők is kompromisszumok beiktatásával). Végső soron egy szabadkereskedelmi megállapodáshoz hasonló alku szükséges Washington és Brüsszel között, aminek az előkészítését a felek csak jóval később, 2023 márciusában jelentették be.⁵⁷ Így a realista nemzetállami önérdekkövetést a bideni külpolitika is gyakorolja, jóllehet elődjénél kevésbé konfrontatívan. Közben a bideni külpolitika is nyíltabb kiállást vár Pekinggel szemben, amit a NATO-ban részben elért,⁵⁸ ám az EU esetében ez nehezebb: míg az Európai Bizottság hajlamosabb követni az amerikai irányvonalat, addig az Európai Tanács megosztottabb e kérdésben.⁵⁹ A tagállamok problémája az európai–kínai gazdasági és kereskedelmi összefonódásban keresendő, noha francia részről Tajvan függetlenségének ügye felelevenítette a „stratégiai autonómia” iránti igényt is. A vízváltást az orosz–ukrán háborúba való kínai beavatkozás jelentheti: a kulcskérdés, hogy Peking szállít-e halálos fegyvereket Moszkvának, illetve erre Washington európai szövetségesei is hajlandóak-e szankciókkal válaszolni. A Biden-adminisztráció különbözik republikánus elődjétől, mivel egyrészt mellőzi a tranzakcionista szemléletet, vagyis az európaiak Kína-politikáit nem kapcsolná transzatlanti alkukhoz, másrészt bizakodóbb a Pekinggel szemben közös amerikai–európai álláspont kilátásait illetően. Ennek megalapozottsága vitatható,⁶⁰ jóllehet Washington reménye a kínai befolyás korlátozására irányuló tagállami intézkedésekre és az Ukrajna elleni orosz agresszió ügyében elért transzatlanti egységre építhet. Bár Washington szorgalmazza Kijev európai fegyver- és lőszerellátását, ami látványos vál-

56 Palmer 2022.

57 Az amerikai elnök bejelentését követő három hónapos csúszás az ügy súlyához képest optimista hozzáállást sugall, kiváltképp mivel pár héttel az előkészítés bejelentése után az amerikai pénzügyminisztérium már publikálta is iránymutatás-tervezetét az IRA alkalmazására vonatkozóan (amiben az EU említve sem volt). Baschuk 2023.

58 A NATO 2019-es londoni vezetői találkozójának nyilatkozata „lehetőségeket és kihívásokat” azonosított a Kínai Népköztársaság nemzetközi politikai tevékenységében, amit a NATO tagjainak közösen kell kezelniük. Ezzel szemben a NATO 2022-es madridi csúcstalálkozóján elfogadott stratégiai koncepció egyik újítása abban állt, hogy Peking bizonyos nemzetközi politikai fellépéseiben (többek közt a Moszkvával kialakított stratégiai partnerségében) a szabályokra épülő nemzetközi rend aláadását, illetve a NATO érdekeivel, biztonságával és értékeivel szembeni kihívást azonosított. North Atlantic Treaty Organization 2019, 2022, 5.

59 Lynch–Moens 2023.

60 Lynch et al. 2023.

tozást hozott az európai fegyverkezési gyakorlatban, a Pekinggel kapcsolatos amerikai erőfeszítések jól mutatják, hogy a Biden-adminisztráció számára a transzatlanti egység a szankciók terén fontos igazán. Így a bideni Európa-politika a defenzív (neo)realisták gondolkodására emlékeztet, amelyben a katonai szempontok mellett legalább annyira fontosak a gazdasági, kereskedelmi és technológiai szempontok.

3.4. Értékek és biztonság Kelet-Közép-Európában

Ahogy Washington Európa-politikájának lényege az Egyesült Államok érdekeit veszélyeztető regionális hegemon hatalom feltartóztatása, úgy Kelet-Közép-Európa is ebben a kontextusban játszik fontos szerepet az amerikai külpolitikában. Az euroatlanti integráció keleti térnyerésével és Washington más irányú (előbb közel-, majd távol-keleti) fókuszával Kelet-Közép-Európa geopolitikai értéke fokozatosan csökkent, amin az Ukrajna elleni 2014-es orosz agresszió változtatott. Bár az Obama-adminisztráció megkezdte Kijev támogatását, Moszkva szankcionálását és a keleti NATO-tagok védelmének megerősítését, figyelme továbbra is elsősorban az indiai–csendes-óceáni térségre összpontosult. Az érdemi fordulat Donald J. Trump elnöksége alatt következett be. Miközben a Trump-adminisztráció is Washington és Peking hatalmi versenyével kívánt foglalkozni, Európa-stratégiája jelentős mértékben Kelet-Közép-Európa rivális hatalmakkal szembeni politikai ellenálló képességének és katonai védelmének fokozásáról szólt.⁶¹ Az előbbi azért is volt érdekes vállalkozás, mert a vezetésnek úgy kellett kiállnia az amerikai külpolitika által hagyományosan támogatott liberális értékek mellett, hogy közben a konzervatívabb kelet-közép-európai kormányokkal is jó politikai viszonyra törekedett. Megközelítését az „elvhű szerepvállalás” kifejezéssel illette, aminek a lényege az volt, hogy bár az Egyesült Államok nem elégedett a liberális demokrácia kelet-közép-európai helyzetével, az érintett kormányok elszigetelése helyett a konstruktív dialógusra törekszik,⁶² különösen mivel ennek hiányában látta az illiberális modell és a hatalmi riválisok regionális térnyerésének okát. Ez azt is jelentette, hogy a Trump-adminisztráció tulaj-

⁶¹ Mitchell 2018.

⁶² Wemer 2019.

donképpen rangsorolta a kelet-közép-európai politikai és védelmi kérdéseket, melyek közül többnyire ez utóbbiak érvényesülésére összpontosított, ami érződött az Egyesült Államok kelet-közép-európai fegyvereladásaiban, offenzív (neo)realista logikát érvényesítve.

Az Egyesült Államok kelet-közép-európai katonai jelenlétének növelését elősegítette, hogy az Obama-adminisztráció hivatali idejének végére Európa viszontbiztosítása elrettentésbe váltott.⁶³ A Trump-adminisztráció tehát folytatta az elődje által előkészített biztonságpolitikai lépéseket, jóllehet néhány kérdésben így is vízvázasztót képezett. Egyrészt Donald J. Trump elnöksége alatt kezdett az Egyesült Államok fegyvert szállítani Ukrajnának (Javelin páncéltörő rakéták és mesterlövész puszkák adásával), amire Barack H. Obama a konfliktus eszkalációjától tartva nem vállalkozott. A trumpi külpolitikát ért kritikák cáfolatán túl ez azért volt érdekes fejlemény, mert előrevetítette azt a gondolkodást, miszerint Washington nem érdekelt az eszkalációban, viszont Moszkva számára egyre költségesebb akarja tenni a háborút.⁶⁴ A Trump-adminisztráció külpolitikai csapatának néhány tagja már évek óta az Egyesült Államok szövetségi hálózatának perifériáin lévő országok felfegyverzését javasolta: közülük kiemelendő A. Wess Mitchell és Jakub Grygiel, akik korábban a Kelet-Közép-Európával foglalkozó Center for European Policy Analysis kutatóintézet munkatársai voltak.⁶⁵ Másrészt a Trump-adminisztráció alatt lendült fel az orosz célpontok elleni amerikai szankciós gyakorlat, amelynek fő hajtóerejét a kongresszus adta (főleg a 2017-es CAATSA és a 2019-es PEESA törvénnyel).⁶⁶ Az amerikai gazdasági nyomás terén kiemelendők az Északi Áramlat-2 projektet ért másodlagos szankciók, amelyek európai uniós, illetve nyugat-európai kritikákat váltottak ki, mivel Washington közben cseppfolyósított földgázt is kínált Európának, kiváltképp a kelet-közép-eu-

63 Míg a 2014-es newporti NATO-csúcs a viszontbiztosításról, a 2016-os varsói NATO-csúcs már az elrettentésről szólt, illetve az Egyesült Államok kelet-közép-európai katonai jelenlétét finanszírozó „Európai Viszontbiztosítási Kezdeményezés” (ERI) is 2016 végére lett átnevezve „Európai Elrettentési Kezdeményezésre” (EDI), melyet a Trump-adminisztráció csaknem meg-négyszerezett költségvetési kerettel örökölt az Obama-adminisztrációtól.

64 Gordon 2017.

65 Grygiel–Mitchell 2016, 54–55, 2014, 41.

66 A kongresszus attól tartott, hogy Trump elnök érvényteleníti elődje orosz célpontok szankcionálásáról szóló rendeleteit, így azokat az Amerika ellenségeit szankciókkal sújtó 2017-es törvényben (CAATSA) kodifikálta. Hasonlóképp, az Európa energiabiztonságának védelméről szóló 2019-es törvény (PEESA) révén az amerikai kormány szankcionálhatja az európai energiabiztonságot fenyegető orosz gázvezeték-projektek résztvevőit.

rópai Három Tenger Kezdeményezés tagjainak. Mindez a trumpi retorikával (főleg Berlin kritizálásával) kiegészítve azt az érzetet kelthette, hogy az amerikai kormányzat az orosz célpontok szankcionálását cinikus módon az amerikai gazdasági érdekek érvényesítésére használta,⁶⁷ amiben a nyugat- és kelet-közép-európai államok politikai megosztottságára támaszkodhatott. Ezzel együtt a trumpi külpolitika hatalmi versenyről kialakított képe statikusnak mondható, hiszen a Kelet-Közép-Európába vezető földgázexport elvileg jól társult az amerikai energiadominancia gondolatához, gyakorlatilag érdemben mégsem érvényesülhetett, mivel azt a térség infrastrukturális adottságai nem tették lehetővé.

A Biden-adminisztráció Európa-politikája az egységre való törekvés jegyében fogant, így az Egyesült Államok javítani próbálta kapcsolatait az Európai Unióval (valamint a Trump-adminisztráció alatt magára haragított nagyobb európai tagállamokkal). A transzatlanti egység a demokratikus megújulás átfogó koncepciójába is illeszkedett, ami Kelet-Közép-Európában eleinte megfordította a trumpi megközelítést. Egyrészt a demokrata külpolitika szemében a bilaterális védelmi együttműködés nem előzte meg az amerikai politikai elvárásokat:⁶⁸ a Biden-adminisztráció Kelet-Közép-Európában is kiemelt helyen kezelte a liberális demokrácia támogatását, amin az Ukrajna elleni orosz invázió árnyékában megerősödő védelmi és elrettentési súlypont sem változtatott. Washington fokozta a demokratikus intézmények, a civil társadalom és a média anyagi támogatását, amire külön kelet-közép-európai program jött létre az amerikai külügyminisztériumhoz kapcsolódó Nemzetközi Fejlesztési Hivatalnál (USAID) 2022 decemberében.⁶⁹ E tekintetben a Biden-adminisztráció külpolitikai csapatában is kimutatható az amerikai *think-tank* világ egyes szereplőinek hatása: az európai és eurázsiai ügyekért felelős államtitkári posztot Karen E. Donfried foglalta el, aki korábban a kelet-közép-európai demokrácia amerikai támogatását szorgalmazó German Marshall Fund⁷⁰ kutatóintézet igazgatója volt, és már 2022 májusában emlékeztetett a térségbeli demokratikus intézmények és civil társadalom hangsúlyos amerikai támogatására.⁷¹ Az

⁶⁷ Nephew 2020.

⁶⁸ Dettmer 2020.

⁶⁹ United States Agency for International Development 2022.

⁷⁰ A German Marshall Fund vonatkozó munkájára példa: Bouchet–Forbrig 2021 és Bouchet 2023.

⁷¹ United States Embassy in Bulgaria 2022.

Ukrajna ellen 2022-ben indított orosz invázió tovább fokozta a Biden-adminisztráció Kelet-Közép-Európára irányuló figyelmét: Biden elnök egy éven belül kétszer ment Varsóba, ami általában szokatlanul erős érdeklődés jele, a 2023. februári útja alkalmával pedig Kijevbe is ellátogatott.

A politikai értékek és biztonsági érdekek dilemmája a Biden-adminisztrációnál is tetten érhető, legalábbis a lengyel–amerikai kapcsolatokban.⁷² Az orosz–ukrán háború eszkalációjával Varsó lett Washington fő partnere a térségben, bár eredetileg a kitüntetett szövetséges szerepe Berlint illette volna. Biden elnök még 2021-ben visszafordította Trump elnök azon döntését, hogy az Egyesült Államok 12 ezer fővel csökkentse németországi katonai jelenlétét, továbbá felmentette az Északi Áramlat-2 fő érdekgazdáját az amerikai szankciók alól az amerikai–német kapcsolatok javítása végett. Ám ahogy az amerikai hírszerzés számára egyre biztosabbnak tűnt Ukrajna orosz inváziója, Washington újra felvetette az Északi Áramlat-2 elleni szankciók lehetőségét, illetve az akkor még vonakodó Berlint is rávette az amerikai irány követésére.⁷³ Ez jól mutatja, hogy a bideni külpolitika a posztklasszikus realizmussal összhangban a hatalmi versenyt egy dinamikus jelenségnek tekinti, vagyis minden hatalmi képesség érvényesítése érdek- és helyzetfüggő. A Biden-adminisztráció rugalmasságát jelezte továbbá, hogy sajátosan értelmezte az elrettentés fogalmát: Washington úgy kalkulált, hogy a szankciókkal történő amerikai „elrettentés” az orosz invázió valószínűségét csak mérsékelni, nem pedig kiiktatni volt hivatott, továbbá hogy maga az invázió olyan szankciós intézkedéseket vont maga után, amelyek váratlan és nagy terhet jelentettek Moszkvának.⁷⁴ Ez utóbbi beigazolódott, különösen mivel a Nyugat példátlan számú és mélységű szankcióval sújtotta a kiemelt orosz politikai és üzleti személyeket, cégeket és szektorokat. Hasonló trend jellemzi Ukrajna fegyveres támogatását: Washington célja, hogy a fegyverekkel és iránymutatással ellátott ukrán erők révén annyira meggyengítse Moszkvát, hogy az ne tudjon újabb hasonló agresszióba kezdeni.⁷⁵ Kétpárti konszenzussal a háta mögött Biden

72 Vitatott, hogy a lengyel kormánnyal szembeni jogállamisági kritikát enyhíti-e az Ukrajna pénzügyi, humanitárius és fegyveres támogatására irányuló lengyel szerepvállalás. Egyesek szerint Varsó nem mentesül Washington szigora alól, mások szerint a geopolitikai realitások módosíthatják a politikai elvárásokat. Basu–Mucha 2022.

73 Liptak 2022.

74 Ward–Gedeon 2022.

75 Borger 2022.

elnök 2022-ben közel 67 milliárd dollár értékben adott Kijevnek biztonsági támogatást, mintegy felét a Pentagon készleteiből történő fegyverszállítások formájában.⁷⁶ Az amerikai stratégia tehát az orosz fél fokozatos kifárasztására épül, ugyanakkor végcélját tekintve korlátozott,⁷⁷ célkitűzéseiben pedig rugalmas, így egyszerre reaktív és tart addig, „ameddig csak kell”.⁷⁸

4. Konklúzió

Amennyiben lehet beszélni a realizmus visszatéréséről Washingtonban, akkor az a Trump-adminisztrációhoz lenne köthető. A trumpi „elvhű realizmus” egyfelől az amerikai liberális elvek, másfelől a realizmussal társított hatalom és nemzeti szuverenitás biztonságban játszott szerepének kiemelését jelentette.⁷⁹ Kritikusai szerint azonban a koncepció mögött nem volt koherens külpolitikai elképzelés, mivel Trump elnök kül- és biztonságpolitikai csapata két egymással ellentétes nézeteket valló táborra (*establishment* és nacionalista csoportra) oszlott. Mi több, a trumpi „elvhű realizmus” sajátos önellentmondásba került, ugyanis a koncepció lényege, hogy az Egyesült Államokat az értékei vezérlik, érdekei pedig fegyelmezik, ám ezzel a Trump-adminisztráció éppen a realista vonalat helyezte háttérbe.⁸⁰ Mindazonáltal voltak olyan elemzők is, akik a trumpi külpolitikában nemcsak felismerték a realista vonásokat, hanem külön irányzattal is társították azt: Donald J. Trump elnöksége alatt az Egyesült Államok nemzetközi biztonsági környezete, illetve az arra adott amerikai válasz leginkább az offenzív realizmus logikáját tükrözte.⁸¹ Valóban, a Trump-adminisztráció világképe, transzatlanti kapcsolata, valamint a közvetlenül Kelet-Közép-Európára irányuló intézkedései az offenzív realista gondolkodás jeleit mutatták. Trump elnök külpolitikájában a nemzetközi rendszer anarchikus struktúrájára (nagy hatalmak közötti, arénában zajló geopolitikai versenyre) és egy pesszimista forgatókönyvre (a kihívókkal társított veszély sürgős

76 Committee for a Responsible Federal Budget 2023.

77 Biden 2022.

78 The White House 2023.

79 The White House 2017, 55.

80 Ettinger 2020, 410–416.

81 Popescu 2019, 401–402.

természetére) helyezte a hangsúlyt. Mindeközben a klasszikus realizmus egyik fő üzenetét ignorálva a transzatlanti közösség etikai kereteit feszegette, ami politikai értelemben kontraproduktívnak bizonyult, kivéve Kelet-Közép-Európában, ahol a nemzeti szuverenitás és a katonai biztonság igényeit helyezte előtérbe.

A Biden-adminisztráció külpolitikájában is megfigyelhetők realista jegyek, jóllehet leírásukra a realizmus összetettebb irányzatai alkalmasabbnak bizonyulnak. A bideni megközelítés egyfelől kontinuitást (a nagyhatalmi verseny és a geopolitika realitásának megerősítését), másfelől az amerikai külpolitika liberális internacionalista alapvetéseihez való visszatérést hozta. Az árnyaltabb értelmezés szükségét jelzi, hogy e két vonal realizmushoz való viszonyát illetően már a Trump-adminisztráció alatt is akadémiai vita zajlott: egyes szakértők szerint az Egyesült Államok akkor tartja meg helyesen a realista iskola tanítását, ha külpolitikai aktivitását jelentős mértékben visszafogja, míg mások szerint ez éppúgy hiba lenne, mint ha az aktív trumpi külpolitika offenzív realista szemléletét követné.⁸² E vita különösen Ukrajna fokozódó amerikai katonai támogatása, illetve az orosz–ukrán háború nemzetközi politikai következményei kapcsán élénk.⁸³ A bideni külpolitikáról világképe, transzatlanti kapcsolatai, valamint a közvetlenül Kelet-Közép-Európára irányuló intézkedései alapján is elmondható, hogy realista vonásai az összetettebb, posztklasszikus irányzat logikáját tükrözik. A Biden-adminisztráció nem vitatja a geopolitikai verseny valóságát, ám ennek középpontjába a biztonságot helyezte (a nagyhatalmak közötti zéró összegű rivalizálás helyett alternatív politikai-gazdasági-társadalmi rendszerek szembenállását vizionálta), forgatókönyve pedig optimistább (a közvetlen katonai fenyegetés helyett a hosszú távú gazdasági képességek fejlesztésére fókuszál). Így a partnerekkel való együttműködés iránt is nagyobb a bizalma, ami a transzatlanti kapcsolatok hatékonyabb kihasználását jelenti. Dinamikusabb problématerképe Kelet-Közép-Európában is megmutatkozott, ahol egyrészt a védelmi együttműködés mellett saját politikai-ideológiai értékvilágának érvényesülését éppúgy fontosnak tekinti, miközben szankciós politikájában, valamint Ukrajna katonai támogatásában egy hosszabb távra szóló, rugalmas megközelítést alkalmaz.

⁸² Brands–Feaver 2017, 17–18.

⁸³ Mankoff 2023.

Irodalom

- Allison, Graham T. 1969: Conceptual Models and the Cuban Missile Crisis. *The American Political Science Review*, Vol. 63, Nr. 3, 689–718.
- Baschuk, Bryce 2023: US Treasury Rolls Out Guidelines for Electric Car Subsidies. *Bloomberg*, április 3. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Basu, Zachary – Mucha, Sarah 2022: Biden's unlikely embrace of Poland. *Axios*, március 25. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Berns, Laurence 1994: Thomas Hobbes. In Strauss, Leo – Cropsey, Joseph: *A politikai filozófia története I.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 542–575.
- Biden, Joe 2021: Joe Biden: My trip to Europe is about America rallying the world's democracies. *The Washington Post*, június 5. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Biden, Joseph R. Jr. 2020: Why America Must Lead Again. Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump. *Foreign Affairs*, Vol. 99, No. 2, 64–76.
- Biden, Joseph R. Jr. 2022: President Biden: What America Will and Will Not Do in Ukraine. *The New York Times*, május 31. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Borger, Julian 2022: Pentagon chief's Russia remarks show shift in US's declared aims in Ukraine. *The Guardian*, április 25. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Bouchet, Nicolas 2023: Did the War Undercut the Summit for Democracy in Central and Eastern Europe? *German Marshall Fund*, március 24. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Bouchet, Nicolas – Forbrig, Joerg 2021: What's Next for U.S. Democracy Support in Central and Eastern Europe? *German Marshall Fund*, december 7. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Brands, Hal – Feaver, Peter 2017: Saving Realism from the So-Called Realists. *Commentary*, Vol. 144, No. 2, 15–22.
- Brooks, Stephen G. 1997: Dueling Realisms. *International Organization*, Vol. 51, Nr. 3, 445–477.
- Burns, William J. – Thomas-Greenfield, Linda 2020: The Transformation of Diplomacy. *Foreign Affairs*, Vol. 99, No. 6, 100–111.
- Committee for a Responsible Federal Budget 2023: Congress Approved \$113 Billion of Aid to Ukraine in 2022. *Committee for a Responsible Federal Budget*, január 5. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Daalder, Ivo H. 2003: The End of Atlanticism. *Survival*, Vol. 45, No. 2, 147–166.
- Dettmer, Jamie 2020: Why Biden Win Would Pose Problem for Central Europe's Populist Leaders. *Voice of America*, október 1. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Duss, Matthew – Wertheim, Stephen 2023: A Better Biden Doctrine. *New Republic*, Vol. 254, No. 1/2, 14–15.
- Ettinger, Aaron 2020: Principled realism and populist sovereignty in Trump's foreign policy. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 33, No. 3, 410–431.
- Európai Külügyi Szolgálat 2016: *Közös jövőkép, közös fellépés: Erősebb Európa. Globális stratégia az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozóan.* Luxemburg, Az Európai Unió Kiadóhivatala.
- Fefer, Rachel F. 2021: What's in the New U.S.-EU Steel and Aluminum Deal? *Congressional Research Service*, november 12. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Foulon, Michiel 2015: Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities. *International Studies Review*, Vol. 17, Nr. 4, 635–661.
- Gill, Cory R. – Lawson, Marian L. – Morgenstern, Emily M. 2022: Department of State, Foreign Operations, and Department of State, Foreign Operations, and Appropriations. *Congressional Research Service*, június 27. (Letöltve: 2023. március 26.)

- Gordon, Michael R. 2017: Jim Mattis, in Ukraine, Says U.S. Is Thinking of Sending Weapons. *The New York Times*, augusztus 24. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Granieri, Ronald J. 2017: Whose West is Best? *Foreign Policy Research Institute*, július 10. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Grygiel, Jakub – Mitchell, A. Wess 2014: Limited War Is Back. *National Interest*, No. 133, 37–44.
- Grygiel, Jakub – Mitchell, A. Wess 2016: Pressure on the Peripheries. *The American Interest*, Summer (May/June), 48–55.
- Hämmerle, Katharina 2016: The Role of US Presidents in US Foreign Policy – A Conversation with Walter Russell Mead. *Österreichisches Institut für Internationale Politik*, február 23. (Letöltve: 2023. június 27.)
- Lebow, Richard Ned 2013: Classical Realism. In Dunne, Tim – Kurki, Milja – Smith, Steve (szerk.): *International Relations Theories. Discipline and Diversity*. Third Edition. Oxford, Oxford University Press, 59–76.
- Liptak, Kevin 2022: Nord Stream 2 pipeline proves to be a sticking point in Biden and new German chancellor's show of unity. *CNN*, február 7. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Lynch, Suzanne et al. 2023: The U.S. wants Europe to stand up to China. Europe says: Not so fast. *Politico*, 2023. március 8. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Lynch, Suzanne – Moens, Barbara 2023: Biden splits EU's top ranks over China. *Politico*, március 13. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Machiavelli, Niccolò 1987: *A fejedelem*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Mankoff, Jeffrey 2023: The Realist Case for Ukraine. *Foreign Policy Research Institute*, január 25. (Letöltve: 2023. március 27.)
- McCormick, James M. 2010: *American Foreign Policy and Process*. Fifth Edition. Wadsworth, Wadsworth Cengage Learning.
- McMaster, H. R. – Cohn, Gary 2017: America First Doesn't Mean America Alone. *The Wall Street Journal*, május 30. (Letöltve: 2019. február 25.)
- Mearsheimer, John J. 2013: Structural Realism. In Dunne, Tim – Kurki, Milja – Smith, Steve (szerk.): *International Relations Theories. Discipline and Diversity*. Third Edition. Oxford, Oxford University Press, 77–93.
- Mingst, Karen A. 2003: *Essentials of International Relations*. Second Edition. New York, W.W. Norton & Company.
- Mitchell, A. Wess 2018: A nyugati szövetség megszilárdítása. *Az USA Nagykövetsége Magyarországon*, június 5. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Nephew, Richard 2020: Evaluating the Trump Administration's Approach to Sanctions. Case: Russia. *Center on Global Energy Policy*, február 13. (Letöltve: 2023. március 27.)
- North Atlantic Treaty Organization 2019: *London Declaration*, december 4. (Letöltve: 2023. március 27.)
- North Atlantic Treaty Organization 2022: *NATO 2022 Strategic Concept*. Madrid.
- Palmer, Doug 2022: Biden 'confident' U.S. can address EU concerns about IRA subsidies. *Politico*, december 1. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Pawlak, Justyna 2017: Unease in Brussels over Trump's Poland visit. *Reuters*, június 29. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Perry, Rick – Zinke, Ryan – Pruitt, Scott 2017: U.S. energy dominance is achievable. *The Washington Times*, június 26. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Popescu, Ionut 2019: American Grand Strategy and the Rise of Offensive Realism. *Political Science Quarterly*, Vol. 134, No. 3, 375–405.
- Posen, Barry R. 2018: The Rise of Illiberal Hegemony. *Foreign Affairs*, Vol. 97, No. 2, 20–27.

- Robertson, Lord 2003: NATO and the Transatlantic Community: 'The Continuous Creation'. *Journal of Transatlantic Studies*, Vol. 1, No. 1, 1–7.
- Rose, Gideon 1998: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, Vol. 52, Nr. 1, 144–172.
- Ross, Wilbur – Navarro, Peter 2016: The Trump Trade Doctrine: A Path to Growth & Budget Balance. *RealClearPolicy*, október 17. (Letöltve: 2023. március 26.)
- Schadlow, Nadia 2017: Welcome to the Competition. *War on the Rocks*, január 26. (Letöltve: 2019. február 25.)
- Sullivan, Jake 2018: The World After Trump. How the System Can Endure. *Foreign Affairs*, Vol. 97, No. 2, 10–19.
- The White House 2017: *National Security Strategy of the United States of America*. Washington, D.C.
- The White House 2021a: *Interim National Security Strategic Guidance*. Washington, D.C.
- The White House 2021b: *The New Atlantic Charter*, június 10. (Letöltve: 2023. március 26.)
- The White House 2022: *National Security Strategy*. Washington, D.C.
- The White House 2023: Remarks by President Biden and President Zelensky of Ukraine in Joint Statement. *The White House*, február 20. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Thuküdidész 1988: A peloponnészoszi háború (A méloszi dialógus V 84–116). In Ritoók, Zsigmond (szerk.): *Görög történetírók*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 209–392.
- United States Agency for International Development 2022: USAID Announces Central Europe Program. *USAID*, december 12. (Letöltve: 2023. március 27.)
- United States Department of Defense 2018: *Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Sharpening the American Military's Competitive Edge*. Washington, D.C.
- United States Department of Defense 2023: *Fiscal Year 2024 Budget Request*. Március. (Letöltve: 2023. március 26.)
- United States Department of the Treasury 2022: Remarks by Secretary of the Treasury Janet L. Yellen on Way Forward for the Global Economy. *United States Department of the Treasury*, április 13. (Letöltve: 2023. március 27.)
- United States Embassy in Bulgaria 2022: Assistant Secretary Donfried's Remarks at Gala Reception at American University of Bulgaria Thursday, May 19, 2022. *U.S. Embassy in Bulgaria*, május 19. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Waltz, Kenneth N. 2006: A világpolitika anarchikus struktúrája. In Póti, László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 113–140.
- Ward, Alexander – Gedeon, Joseph 2022: What Biden Means by „Sanctions Never Deter”. *Politico*, március 24. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Wemer, David A. 2019: The United States is back in Central Europe, state department official says. *Atlantic Council*, július 17. (Letöltve: 2023. március 27.)
- Williams, Brock R. et al. 2020: Trump Administration Tariff Actions: Frequently Asked Questions. *Congressional Research Service*, december 15. (Letöltve: 2023. március 26.)

ROMSICS GERGELY

A külpolitikai realizmus és a liberális nacionalizmus összefonódó hagyományai a késő dualizmus Magyarorszáján

Entangled traditions of Realpolitik and liberal nationalism in Hungary towards the end of the dualist era

Absztrakt

Az első világháborút megelőző időszak magyar külpolitikai gondolkodásának történetére viszonylag kisebb számú kutatás irányult. Ennek legalább részben abban keresendő a magyarázata, hogy a korszakkal foglalkozó történészek előbbi rovására is gyakran az Osztrák–Magyar Monarchia versengő nacionalizmusainak feltárására koncentráltak. Jelen tanulmány ennek az alulkutatott területnek a jobb megértéséhez kíván hozzájárulni, bemutatva, hogy a 19. századi liberális nacionalizmus és az annak hívei által korábban elítélt reálpolitikai hagyomány hogyan olvadt össze a századforduló idejére. Az így keletkezett értelmezési keret a politikai-közéleti fősodor számára gyorsan meghatározóvá vált, s újra legitimmé tette a hatalmi politika eszközeinek alkalmazását a kortársak szemében. A realista rendszerszemléletet (fenyegetettség, biztonságihiány) ez a megközelítés úgy volt képes összhangba hozni a liberális örökséggel, hogy a nemzetek közötti konfliktusokban univerzális civilizációs értékű versengést látott. Ez a nemzetközi konfliktusokat naturalizáló szinkretikus perspektíva megkönnyítette a társadalmi (s különösen annak elitcsoportjait érintő) mobilizációt a háborút megelőző, egyre feszültebb időszakban, majd a rendszerszintű háború kitörését követő években egyaránt.

Kulcsszavak: reálpolitika, Tisza István, Concha Győző, liberális nacionalizmus, magyar birodalmi gondolat

Abstract

The history of foreign policy thinking in pre-World War I Hungary represents an under-researched area, due at least in part to the historiographical focus on the history of competing nationalisms in the Austro-Hungarian Empire. The paper attempts to contribute to a better understanding of this segment of intellectual history by demonstrating how legacies of 19th century liberal nationalism and those of the once spurned Realpolitik tradition were synthesised into a foreign policy perspective that dominated the political mainstream around and after the turn of the century. This outlook legitimised power politics with reference to realist ontology and a language of civilizational progress achieved through the competition of nations. An out-

look that naturalised conflict, this hybrid discourse of foreign policy and diplomacy lent itself to mobilising society, especially elite groups, as tensions in Europe mounted and in 1914, when systemic war broke out.

Keywords: Realpolitik, István Tisza, Győző Concha, liberal nationalism, Hungarian imperial idea

A külpolitikai gondolkodás 19. századi hagyományai Magyarországon

A történeti Magyarország felbomlása az azt megelőző évtizedekre vonatkozó kutatásokat természetesen módon máig nagyban befolyásolja. 1918 és 1920 között olyan válság és átalakulás bontakozott ki, amelynek gyökereit rekonstruálni a történetírás számára szinte első pillanatban kiemelt feladattá vált – s ez a helyzet máig sem változott. Azt is szinte elkerülhetetlen fejleménynek tarthatjuk, hogy a válaszokat kereső kutatók leginkább az ún. nemzetiségi kérdésre koncentráltak, azaz arra kerestek választ, hogy a Magyarországon élő, anyaállammal rendelkező, vagy új állam létrehozására törekvő nemzeti elitek milyen folyamatok hatására döntöttek az országból való kiszakadás mellett, s ezen döntéseik miért járhattak a történelemből jól ismert következményekkel.

A nemzetiségi kérdés története azonban éppen kétségtelen súlya miatt nehezítette, nehezíti a tág értelemben vett eszmetörténet és *intellectual history* egyéb részterületeinek értelmezését. A gyakran diplomáciatörténeti vonatkozásokkal is bíró kutatásokban szó esik külpolitikáról, sőt, még egyes csoportok, szereplők külpolitika-felfogásairól is, ám fókuszuk miatt ez utóbbiak rendszerező feltárása máig elmaradt. Ezért kevesebbet tudunk arról, hogy a nemzetközi rendszerről milyen elképzelések éltek a magyarországi elitek egyes, időnként versengő csoportjainak gondolkodásában, és milyen, a kívánatos (osztrák–)magyar stratégiára vonatkozó következtetéseket vontak le a világpolitikával kapcsolatos általánosabb – axiomatikus – feltételezéseikből. Annak ellenére így van ez, hogy – s ezt a következő oldalak feladata bizonyítani – a korszak meghatározó értelmiségei és politikusai egyaránt igyekeztek a nemzetközi politikát átfogó keretben is értelmezni: egyik lábukkal a magyar politikai hagyomány, a másikkal a korszak európai gondolkodásának talaján álltak. Egyszerre foglalkoztatták őket a magyar glóbusz problémái és azok az általános dilemmák, ame-

lyeknek a Kárpát- és a tágabb Duna-medencei folyamatokra gyakorolt hatását egy pillanatil sem feledték.

A dualizmus utolsó éveiben már megszilárdult és intézményesült főáramú külpolitikai gondolkodás gyökerei a reformkori s a szabadságharc utáni, a vereséggel számot vető és utóbb a kiegyezést legitimáló hagyományokig nyúltak vissza. A Habsburgok államának diplomáciája a 18. és 19. században a külpolitikai realizmus mintapéldájának számított Európa-szerete, melynek egyik legnagyobb hatású „kodifikátora” a kontinens vezető értelmiségije között számon tartott Friedrich von Gentz, Clemens von Metternich herceg egykori titkára volt. E befolyásos férfiak gondolkodásában a kontinens stabilitásának kulcsa a mindenkori nagyhatalmak klubszerű, bizalmon és közös normákon alapuló együttműködése volt, amelynek legfontosabb mechanizmusát a terjeszkedő, túlhatalomra törő államokkal szemben létrejövő eseti nagykoalíciók képezték.¹ Ez a diplomácián alapuló „nemzetközi társadalom” a mindig biztonságihiányos, az önző államok által veszélyessé tett nemzetközi rendszert – Metternich és a reálpolitika más nagyjai szerint – bizonyos mértékig kiszámíthatóvá és békésebbé alakíthatta, amikor a nagyhatalmak többsége képesnek bizonyult alkukat kötni egymással.² A kollektív biztonság e korai (és igen óvatos) alakváltozata a veszélyek világaként tematizált nemzetközi politika legjobb esetben is részleges és periodikusan háborúba torkolló kiegyensúlyozását határozta meg elérhető maximumként, s a 19. század első felében bizalmatlanul viszonyult a nemzeti gondolathoz és a liberalizmushoz egyaránt, mivel ezek – legalábbis e reálpolitikai hagyomány szerint – abszolút igazságokra és normákra hivatkozva aláásták a rugalmasságon, egymás igazságának elfogadásán alapuló diplomáciai kultúrát.³

A reálpolitikai hagyomány fő tanai a modern magyar nacionalizmus érdekeivel és világvégével egyaránt ellentétben álltak, mégis, a vastörvényként működő hatalmi egyensúly gondolata Széchenyitől Deákon át Kosuthig számtalan szellemi kapillárison keresztül szívódott fel a magyar

1 Gentz 1836, 189–389, kül. 375–378. Vö. Murray 1980, 525–526.

2 Korai feldolgozásához lásd az utóbb nácivá lett és hőst is alaposan átértelmező Heinrich von Srbik tanulmányát: Srbik 1936, 109–126. Kortárs értelmezéséhez lásd Sofka 1998, kül. 123–126. Sofka Metternich „nagy Szövetségét” állandó, jogi dimenzióval is bíró strukturaként is azonosítja, ezzel azonban szembehelyezkedik a klasszikus Metternich-kutatás álláspontjával.

3 Ennek kifejtése már Gentz első tudományos biográfiájában megtalálható: Sweet 1941, 187–203.

politikai osztály gondolkodásába.⁴ Talán legkiemelkedőbb kordokumentuma Deák Ferenc sógorához írt 1842-es levele, amely nemcsak Magyarország európai helyének bizonytalanságát tárta fel kiemelkedő éleslátással, de a reálpolitika továbbra is működő törvényszerűségére emlékeztetett a nemzetek ébredésének korában.⁵ Kemény Zsigmond a reformkor Deák Ferenc és id. Andrássy Gyula gondolkodásában is tovább élő örökséget egészen Gentz munkásságáig vezetett vissza: eszerint az erős Magyarország a Habsburgok birodalmában utóbbi európai küldetésének – a Kelet megszerzésének – záloga, s a két fél megegyezése mindkettő jövőjének kulcsa, mivel az európai egyensúly rendszerében csak e feladat ellátása révén maradhatnak meg hasznos ellensúlynak a német és az orosz hegemonia ambícióival szemben.⁶

Ez a reálpolitikai örökség 1849 után Kemény Zsigmond híres összegzésében nyerte el kanonikus formáját. Kemény a *Forradalom után* című munkája első fejezetében leszögezte: „S a' ki ösmeri az alliantziák óriási befolyását a' statuséltre, megmondhatja, miként egy ország' kormányzási rendszere sőt világtörténeti hivatása is gyakran határozottat el [...] külösszeköttetések által.” A *Primat der Aussenpolitik* rankei tételéből⁷ vonta le következtetését, amely szerint „[e]bből következik, hogy európai és birodalmi szempontok nélkül többé semmi irányt kitűzni, hitelre emelni 's fentartani nem lehet.” Magyarország egy európai funkciót ellátó államalakulat részeként saját sorsának jobbra fordulását is csak akkor várhatta, ha az európai hatalmi egyensúly szempontjából hasznos tényezőként tudja magát elfogadtatni.⁸

A gentzi–metternichi hagyomány Magyarországon tehát jól ismert volt, a hatalmi egyensúly politikájának nyelvét már a reformkori magyar nemesség műveltebb része is rutinosan használta a nemzetközi politika ér-

4 Ennek nyomai megtalálhatóak már a *Magyar Hírmondó*ban a 18. század végén: Tudósítások, *Magyar Hírmondó*, 13. köt., 2. sz. (1798. jan. 5.), 26–30, ahol Gentz egy korai tanulmányából részletet is közölt a szerkesztő, utóbb pedig Széchenyi naplójában (Széchenyi 1978, 212). A „fontolva haladók” különösen elkötelezettek voltak a reálpolitikai hagyomány mellett, s a nemzeti elv hangsúlyozását Metternichhez hasonlóan veszélyesnek vélték. Ehhez lásd Dessewffy 1841; [Lipthay Sándor] nn: „Iránynézetek”. *Nemzeti Ujság*, 1847. ápr. 11.

5 Különösen híres, 1842-es hosszú levelében: Deák Ferenc, Levél Oszterhuber Józsefhez, 1842. november 10–16. Közli: Molnár 2001, 341. Kontextualizálásához lásd Sándor 1979, 280–281; Gángó 2003, 488–490.

6 Kemény Zsigmond: Széchenyi István. Közli: Csengeri 1851, 333–512, kül. 509.

7 A maxima történetéhez lásd Bracher 1963.

8 Kemény 1850, 4–5.

telmezésében, s ebben a tekintetben a század második fele sem hozott változást. E klasszikus realista hagyományra tett hivatkozások mellett ugyanakkor a reformkor időszakában megkezdődött a liberalizmus és a nacionalizmus külpolitika-felfogásainak recepciója is, amelyek többszörösen megkérdőjelezték a régi diplomáciai bölcsesség érvényességét. Elsőként Gergely András hívta fel a figyelmet, hogy a „középső” Fichte – tehát a felvilágosodás feltétlen kozmopolitizmusát maga mögött hagyó, az univerzális etika és a partikuláris (nemzeti) politikai közösség szintézisére törekvő filozófus – által felvetett gondolat, amely szerint az egyedi közösség értékét az univerzális erkölcs elősegítéséhez tett hozzájárulása szabja meg, már Széchenyi gondolkodására nagy hatással volt.⁹ Ez az eszme utóbb a reformkor egészére meghatározó hatást gyakorolt, és az olasz vagy lengyel példához hasonlóan a magyar liberális nacionalizmus alapvető tételévé vált. A mindenkori magyar elit számára az elképzelés egyszerre fejezte ki, hogy a magyar politika mércéje a fejlettként elismert és mintaként elfogadott „nyugot” által vallott értékek (szabadság, civilizáció stb.), amelyeket követve azonban a magyar nemzetnek önépítésre is törekednie kell. Ebbe pedig egyfajta balkáni „civilizációs küldetés” kétségtelenül birodalmias felhangú elgondolása is beleillett, amely utóbb nemcsak Széchenyi írásában, de a Batthyány-kormány gondolkodásában is kitapintható volt.¹⁰

A magyar liberális nacionalizmus birodalmias dimenziója megfért a nemzet túlélésére vonatkozó, a veszélyeket és aggodalmakat számba vevő párhuzamos, realista eszmefuttatásokkal, amelyek bizonyos szempontból ugyanazon érme másik oldalát jelentették. A nemzetek „versenyfutásában” a siker a birodalmias befolyáskiterjesztés, a kudarc az elgyengülés, a mások általi befolyásolás állapotainak felelt meg. Valódi dilemmává sokkal inkább az a praktikus kérdés nőtt ki magát, hogy a modern nemzeti fejlődés birodalmias jegyeket sem nélkülöző útján a magyarságnak egyedül, más térségbeli nemzetek szövetségének élén vagy esetleg az osztrák–magyar közös államiság hagyományát megőrizve célravezető megindulnia. A negyvenes évektől kezdve, a szabadságharc időszakát és az ez által meghatáro-

⁹ Gergely 1972, 72–74.

¹⁰ A kortárs munkák közül a civilizációs diskurzusra példa: Gorove 1842, kül. Bevezetés, majd 1–4, 70–71. Vö. Vermes 2012, 108; Szabad 1977, 54. Batthyány Lajos nézeteihez és utóbbi kormányának európai látómezejéhez lásd Batthyány Lajos válaszfelirati beszéde, 1847. dec. 7. Közli: Molnár 2007, 699–700; Erdődy 1988, 15, 30–32. Részletesebben: Deák 1999. Alakulásához lásd Urbán 1986, 317; Hajnal 1987, 32–33.

zott emigrációs gondolkodást leszámítva a többségi választ erre a kérdésre a német–magyar kiegyezés különböző forgatókönyvei jelentették, amelyek hívei sokáig Kossuthot is maguk között tudhatták. Ezek ugyanakkor különböztek is egymástól: e külpolitikai tradíció a nemzetek közötti (dinasztiaellenes) szövetség gondolatától a magyar súlypontú birodalom eszméjéig elképzelések széles spektrumát ölelte fel.¹¹ Csak 1849 tapasztalatai nyomán szilárdult meg a regionális, kismemzeti szövetségeket, konföderációkat előtérbe helyező kossuthi–mazzinista alternatíva, és előzött ki a magyar külpolitikai gondolkodás birodalmias-realista és konföderációs-emancipatorikus irányzatai közötti ellentét.

A dunai nemzetek szövetségét a Habsburgok birodalmába való integráció útjával szembeállító, fokról fokra kialakuló törésvonal nem befolyásolta a magyar külpolitikai gondolkodás egy további, a reformkorig, illetve annak előzményeiig visszavezethető elemét. Napóleon vereségétől kezdve az Orosz Birodalom számított az európai egyensúlyt leginkább fenyegető, expanzív nagyhatalomnak, s ettől nem függetlenül az európai közvélemény különböző liberális szegmensei a húszas évektől kezdve – önmagukat „nyugatiként” meghatározva – az „északi” autokráciával szemben definiálták a kontinens alkotmányos identitását. A magyar külpolitikai gondolkodás korán átvette a ruszofób brit és francia pamfletek toposzait, s utóbb elegyítette ezeket az ún. keleti kérdés regionális, balkáni dimenziójával.¹² Az Oszmán Birodalom hanyatlásával ugyanis időről időre az európai érdeklődés homlokterébe került a balkáni kis nemzetek sorsa, amelyek befolyásolása az orosz diplomácia fontos célkitűzései közé tartozott. Pozsonyból és Pest-Budáról, de akár Erdélyből szemlélve a keleti kérdés az északitól elválaszthatatlan maradt: Magyarország számára az orosz–pánszláv befolyás terjedésének megakadályozása szinte „előírta” az aktív balkáni politikát. A Wesselényi és mások által „éjszaki kolosszusnak” nevezett, feltörrekvő nagyhatalom ellensúlyozása, s az ebből következő balkáni aktivizmus a magyar külpolitikai hagyomány legfontosabb összetartó erejének bizonyult a 19. század derekán és második felében.¹³ Az emigráns Kossuth és

11 Erre példa Kossuthtól az „Erdély és Unió” valamint a „Vámszövetségi kilátások” 1842-ből. Közli: Kossuth 1906, 55, 395–400.

12 Klasszikus példájához lásd Kölcsey Ferencnek a lengyel kérdés kapcsán elmondott országgyűlési beszédét (1833. nov. 20.) Közli: Kölcsey, 1960, 2. köt., 102–104. Lásd még Szabad 1977, 20; Dénes 1989, 46–47; Völgyesi 2002, 44.

13 Wesselényi 1992 [1843], 48–53, 120–121.

a közös külügyminiszter Andrassy egyformán őrizte ezt a hagyományt, s ennyiben híveik, követőik maguk is a reformkori örökség talapzatára helyezkedtek. Elvi vita a magyar reformkor örökösei között arról alakult ki, hogy milyen mértékben szükséges „hagyományos” módon, nagyhatalmi befolyás révén kialakítani az együttműködést a balkáni nemzetekkel, vagy ellenkezőleg, az egyenlők összefogásának lényegét tekintve birodalomellenes, konföderatív programjával fellépni a térségben. Utóbbi opció, amelyet legismertebben Kossuth tervei fejtettek ki, mindvégig kisebbségben – sokszor törpe kisebbségben – volt a dualizmus évtizedei során, ám a mindenkori politikai balszélén a korszak egésze során fennmaradt.

A századforduló utáni külpolitikai realizmus vonásai Magyarországon

A 19. és 20. század fordulóján a dualizmus politikai elitjében a *status quo*-párti, azaz a dinasztiaival való együttműködés révén megszerezhető nemzetközi befolyás maximalizálására törekvő különböző rokon irányzatok domináltak. A kossuthi alternatíva egyre inkább megfakult, amelyet szimbolikusan a boszniai válság idején a függetlenségi képviselők a delegációk vitájában kifejtett annexiópárti pálfordulása pecsételt meg: a Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos fia által vezetett függetlenségi képviselők többségükben a dinasztia birodalmi keretein belüli érdekérvényesítés mellett álltak ki 1907–1908-ban, a balkáni nemzetek szabad fejlődéshez való jogának látványos megtagadása árán.¹⁴

Ez a kendőzetlenebbül megmutatkozó imperializmus, a nemzet érdekeinek hatalmi eszközökkel más nemzetek rovására történő képviselésének elve a korszakban jelentkező újabb, jobboldali és radikális nacionalista eszmék révén nyert további igazolást, amelyek a *Cél* folyóiratban vegyitiztán, a *Budapesti Hírlap* és az *Alkotmány*, majd az *Uj Nemzedék* hasábjain más nézetekkel vegyesen egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak az új évszázadban. Az elsősorban német gyökerű nacionalista hagyomány a régi realista logika mentén értelmezte a nemzetközi politikát, azonban az államok helyére a nemzeteket állította, s ezeknek esszenciális, a történelmen kívülről származó célokat tulajdonított. Ez azért volt kopernikuszi fordulat

¹⁴ Diószegi 1984a, kül. 240–246.

a realista hagyományon belül, mert a konfliktusos, de a diplomácia által temperált nemzetközi rendszer képét felcserélte egy olyan vízióval, amelyben nemzetek saját örök érdekeiket követve többé-kevésbé feloldhatatlan konfliktusban állnak. A népek harca által meghatározott rendszer képze- te már Kossuthnál felbukkant, s Wesselényi *Szózatában* nyerte el korai paradigmatis megfogalmazását, ahol azonban a népek konfliktusa még meghaladandó rosszként tételeződött. Az új század első évtizedében egy- re többen hajlottak e nemzetek közötti konfliktusok meghaladhatatlan- ságát, szükségszerűségét elfogadni – sőt, a *Célt* kiadó Szemere Miklóshoz hasonló radikálisok a világpolitika konfliktusosságát ünneplő írások so- rában igazolták az imperializmusok és a kontinensre kiterjedő fegyverke- zési verseny jogosságát és kívánatosságát.¹⁵

Ahogy a vilmosi Német Birodalomban, a 19. század végére Magyaror- szágon is kialakult a régi, államcentrikus konzervatív hagyomány és a nemzeti elvből kiinduló teóriák szintézise. A világháborút megelőző két évtizedben a magyar tudományosságban ezt legnagyobb tekintéllyel Con- cha Győző konzervatív alkotmányjogász és politikatudós képviselte, míg a politikusok között Tisza István miniszterelnök testesítette meg ezt az újabb és vérmesebb jobboldali irányzatok és a baloldali ellenzék által egy- aránt elégtelennek vélt álláspontot. Mindketten egyszerre tekintették a nemzetet egy magasabb etika hordozójának és az állami cselekvés mögött meghúzódó közösségnek, s fogadták el, hogy a külpolitikai cselekvés el- sősorban az állam érdekeinek biztosítását célozza, amelynek alfája és ómegája a nemzetközi rendszerben való óvatos, de ügyes fellépés, annak a hatalmi egyensúly törvényszerűségein alapuló dinamikája.

Tőkéczk László helyesen hívta fel a figyelmet arra, hogy már Tisza első ismert külpolitikai tárgyú levele tükrözte a reálpolitikai hagyomány ismeretét. A tizenötödik életévét még éppen csak betöltött leendő miniszter- elnök a politikai elit közhelyeinek szintjén, de azt a nyelvet már „folyéko- nyan beszélve” szögezte le, hogy „a nemzetközi kérdéseknél nem lehet mindig a jogi igazság álláspontját elfogadni, hanem azt is kell tekinteni, hogy mi lehet, s nemcsak azt, mi jogos.”¹⁶ Ezt a meggyőződését Tisza ké- sőbbi élete során még számos alkalommal hangoztatta, így a rendszerező

15 Ottmann 1977, 147–150.

16 Tőkéczk 2000, 96; Gróf Tisza István első politikai levele Lovassy Ferenchez, 1876. május 21. Közli: Tőkéczk 2003, 389–396.

politikai gondolkodásának talán legfontosabb bizonyítékát jelentő *Sadowatól Sedanig* című hosszabb lélegzetű traktátusban.¹⁷

Ez utóbbi munka azért is kiemelkedő jelentőségű, mert a miniszterelnök ebben az 1912-es, a Magyar Tudományos Akadémián felolvasott előadásban számot vetett a nacionalizmusoknak az európai diplomáciai kultúrát felkavaró következményeivel is. Világképében tehát – és ennyiben Tisza is a liberális nacionalisták örökségét elegyítette a realisták rendszerfelfogásával – a nemzeti eszme által új irányba, új célok szolgálatába állított államok bizonytalan, anarchikus rendszerében kell a túlélés módjait megtalálni, amely így egyértelműen nehezebbé vált. Egyes nemzetek ugyanis számukra fontos területeket (a dinasztikus hagyomány hideg adok-kapok logikájával ellentétben) feltétlenül biztosítani szeretnének maguk számára, s így ezek a „bonyodalom és a háború folytonos alkalmát nyújtják és veszedelme elé állítják az emberiséget.” Tisza számára világos volt: ez nemcsak a német–francia viszonyt terheli meg, de különösen a Magyar Királyság és a Balkán-államok helyzetét bonyolítja. A fennmaradás jogát vindikálva éppen ezért sietett leszögezni, hogy egy adott állam saját területeit minden körülmények között jogosan védheti, akár fegyverek erejével is.¹⁸

A praxis embere és a konzervatívvá merevedő óliberális nézeteket képviselő tudós, Concha Győző messzemenően egyező nézeteket vallott, még ha utóbbi a korszakban Magyarországon igen nagy hatású porosz–német államtani iskola nyelvezetébe ágyazva is fejtette ki a világbéke lehetetlenségére vonatkozó nézeteit. A nemzetközi politika fokozatosan békésebbé váló természetét az absztrakt elvekből kiindulva, a civilizáció és különösen a nemzetközi jog fejlődéséből levezető népszerű jogtudományos érveléssel szembefordulva Concha a háború periodikus visszatérésének elkerülhetlensége mellett állt ki, már a századfordulón hangsúlyozva az egyes nemzeti egyéniségek vetélkedéséből következő veszélyek leküzdhetetlenségét.¹⁹ Ahogy Tisza, úgy Concha is olyan világot képzelt el, amelyben az évszázadok viharaiban meggyengült Magyarország, a magyar nemzet politikai osztályának erőskezű vezetésével, a történelem nagy folyamatait ismerve és figyelembe véve haladhat előre egyre erősebb állam építése révén. Mint előbbi megfogalmazta, „a mohácsi vész óta Magyarország ere-

17 Sadowatól Sedanig. Közli: Tisza 1923–1933, I. köt., 57.

18 Uo. 45, 57, 86.

19 Egresi 2009, 79–80. Lásd Concha 1907, I. köt., 69–71.

je, szemben azon többi nagyhatalmak erejével, akikkel érdekkollízióba juthatunk, nem elég erős arra, hogy tartós szövetséges társ nélkül megélhessünk, érdekeinket kellő módon megvédhessük”, s így a magyar érdekek távlati érvényesülése megkövetelheti és meg is követeli a kompromisszum-készséget a Habsburgok állama jelentette biztonságnövekmény és nemzetközi politikai cselekvőképesség – a nagyhatalmi státusz – megőrzése érdekében.²⁰

Gondolkodásukat a kortársakétól megkülönbözteti a nemzeti elv destruktív potenciáljára vonatkozó reflexiók gyakorisága, ám egyéb tekintetben ők maguk sem ütöttek el a századelő árnyalatokban gazdag, főbb kérdésekben azonban hasonló módon gondolkodó „főáramától”, amely az előző évszázad fentebb röviden már bemutatott téziseit továbbra is irányadónak tekintette. Tisza fontos eszmei szövetségese, Réz Mihály ebben a szellemben fejtette ki 1911-ben nézeteit, amelyek a régi magyar liberális hagyomány alakváltozását és konzervatív átalakulását igazolták. Külpolitikai szempontból kiemelkedett ezek közül a versengő nemzetek által kényszerített birodalmi „kényszerházasság” elfogadása, amelyet Réz a magyar érdekérvényesítés előfeltételeként és kulcsaként mutatott be.²¹ A Réz kolozsvári hívei közé számító Kristóf György a Tisza Istvánt támogató legfontosabb értelmiségi fórum, a *Magyar Figyelő* hasábjain erre a hagyományra támaszkodva fogalmazta újra (már a háború előestéjén!) az osztrák–magyar államalakulat európai szükségességének jól ismert realista tételét, amely szerint „a Duna középvölgye mintegy *neutrale terrenum* a germanizmus és szlavizmus között”, s ez nem változhat meg a kontinentális egyensúly megbomlása nélkül. Kristóf ebben egyszerre látott garanciát a magyarság számára, hiszen nagyhatalmi léte európai érdeké emelkedett ebben a keretben, s lehetőséget – e státuszuk köszönhetően – saját érdekei hatékony érvényesítésére.²² Az alternatívát jelentő, különböző dunai konföderációs terveket ez a gondolkodás lényegében az Erdélyről való lemondással tekintette azonosnak, s elterjedtségét a magyar jobboldali gondolkodásban mi sem mutatja jobban, mint hogy ez az érv egyaránt

²⁰ Tökéczki 2000, 95. Lásd Kun 1930–1937, II. köt., 703; Concha 1907, I. köt., 646–648.

²¹ Réz 1907, 114, 124–126.

²² Kristóf 1914, 176–177.

megtalálható a sok más kérdésben diametrálisan eltérő nézeteket valló ifj. Andrássy Gyula és Réz Mihály munkáiban.²³

A nemzetközi politikáról való gondolkodás hazai hagyományaiból az is következett, hogy míg a háború láncreakciószerű kiszélesedése 1914-ben ugyan sokkolhatta a kortársakat, a háború tényét önmagában nem tekintették, tekinthették a nemzetközi politika általános szabályszerűségeivel ellentétes anomáliának. Berzeviczy Albert egyetértően jegyezte fel, hogy Tisza egy parlamenti beszédében 1914 júliusában maga is kifejtette erre vonatkozó nézeteit, hangsúlyozva az önvédelem, a terület és a társadalom megvédelmezésének politikai kötelességét az állam vezetői részéről. Ez pedig annak a sajátos felelősségetikának az alapja, amely a világ tökéletlenségére hivatkozva igazolja a politikai vezető által hozott immorális (emberéleteket stb. követelő) döntések jogosságát és szükségességét.²⁴ Tisza bizalmas helyzetben is azonos álláspontot képviselt: Burián István közös külügyminiszternek írott levelében, az oroszokkal szembeni hagyományos magyar ellenszenvtől magát függetleníteni tudó, ízig-vérig k. u. k. stratégiává vált bürokratóval fennálló számos kétségtelen vita dacára messzemenően egyetértett a nemzetközi politika *általános* törvényszerűségéről valott nézetekkel, így a háborúra való felkészülés és adott esetben a háború vállalásának elkerülhetetlenségével is.²⁵

A világháború kitörését követő időszak a fentebb bemutatott gondolkodásmód szilárdságát, intézményesültségét bizonyítja. Az első háborús évek normatív állásfoglalásai, amelyek a reálpolitikai hagyományra és érvrendszerre utalva értelmezték a konfliktus kirobbanását, nagyjában-egészében ezt a gondolatot visszhangozták. A Monarchia Szerbiával szembeni fellépése, ennek szükségessége és jogossága az államok – és különösen a nagyhatalmak – érdekeinek jogos védelmében felhasználható eszközök az erőszak alkalmazását is magába foglalták. Erre hivatkozva és a szinte a teljes magyar politikai osztály véleményét összefoglalva szögezte le Andrássy Gyula 1914 végén, hogy végső soron a nagyhatalmi önfenntartás joga és politikai kötelessége volt az a tényező, amely egyszerre kijelölte és igazolta a kettős birodalom politikáját.²⁶ Talán meglepőbb, hogy a katolikus

23 Andrássy 1896, 39–40; Réz 1918, 108–109.

24 Berzeviczy 2014, 40–41. (1914. július 15.)

25 Tisza István levele Burián Istvánhoz, 1914. július. 10. MREZSL 44. fond: Tisza István iratai, 8–23/96.

26 Andrássy, Gyula: Die Ursachen des Krieges. *Pester Lloyd*, 1914. dec. 13., 3.

és a református egyházak értelmiségi képviselői ekkoriban szintén a fegyveres konfliktusok elkerülhetetlenségét, ciklikus visszatérését emelték ki.²⁷ Angyal Dávid markánsan katolikus szempontú okfejtésével párhuzamosan Lencz Géza, a debreceni Hittudományi Akadémia későbbi rektora szintén hangsúlyozta a világpolitika tökéletlenségét és ebből fakadó konfliktusosságát. Mint háborút igazoló előadásában kifejtette, „folytonos hullámvászon képezi [...] az emberiség életét; az uralomra jutott visszaél hatalmával s az emberiség előhaladása új eszmék diadalra jutását, velük együtt új vezetőket követel. A népek eme versenye kizárja, hogy valaha a háború végleg megszűnjék.”²⁸

A maga érdekeit őrző és ezen megfontolásból a kettős birodalommal szemben lojális Magyarország külpolitikai alapvetésének, egyben a világháborús helytállás gondolatának gyökerei tehát a 19. századi reálpolitikai hagyomány hazai alakváltozataiig nyúltak vissza. Ez a tradíció egyszerre magyarázta a nemzetközi politikát és igazolta a magyar hatalmi-birodalmi ambíciókat. Az *establishment* „baloldala”, így korábban Jókai Mór, utóbb Apponyi Albert és a nemzetközi jog egyes professzorai ugyan megengedőbbek voltak a világpolitika apránkénti megváltoztathatóságával szemben, de ezt a kisebbséget leszámítva a dualizmus utolsó éveinek politikai vezető rétegei elfogadták ezt az alapvetően szkeptikus rendszerértelmezést. A világháború okait ennek megfelelően már 1914–15-ben a nemzetközi rendszert destabilizáló mélyebb jelenségekben, elsősorban a vezető hatalmak vetélkedésében és a hatalmi politikának a nemzetiségi elvvel végbement összekapcsolódásában látták, megelőlegezve ezzel a modern nemzetközi politikatudománynak az első világháborúra vonatkozó számos megfigyelését.²⁹

27 Angyal 1914, 30–41.

28 Lencz 1916, 14–15.

29 Vermes 2001, 250.

A reálpolitikai hagyomány furcsa „társutasa”: a liberális nacionalizmus átalakuló öröksége

Az 1914 előtti és 1914-es magyar külpolitikai gondolkodás továbbra is fennálló sajátosságát jelentette, hogy a hatalomra, versengésre és háborúkra vonatkozó reflexiók szoros szimbiózisban léteztek a liberális nacionalizmus eszmei örökségével. Ennek alaptézise az a népszerű gondolat volt, amely a nemzetállamot eleve erkölcsileg értékes entitásként határozta meg, s ezzel áthidalta a keresztény és a liberális-humanista hagyományokban egyaránt létező univerzalizmus s a földrajzi határok által felszabdalt Európa politikai valóságában visszatükröződő partikularizmus közötti szakadékot. Mint a korszak egy katolikus jogtudósa – utóbb az 1919-es béke delegációt Versailles-ba is elkísérő Krisztics Sándor – megfogalmazta, „az emberiség csak értékes államok rendje lehet”.³⁰ A kijelentésnek a német reálpolitikai hagyományban azonosítható gyökereit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy lényegében Heinrich von Treitschke egyik híres maximájának parafrázisáról van szó.³¹ Thallóczy Lajos az előző évszázadon és a magyar nemzet ébredésének korszakain átívelő hagyomány végpontján pozicionálta magát, amikor a Történelmi Társulat elnökeként 1915-ben a nagy előd Horváth Mihály szellemét idézte meg ritka történetfilozófiai szintéziseinek egyikében. Thallóczy kiemelte, hogy sem ő, sem a Kossuth-tal 1868-ban végleg szakító Horváth nem a nemzet liberális gondolatát tagadta, hanem épp annak jobb megvalósulását kereste a magyar befolyás kiterjesztésének politikájában. A nemzet ugyanis szerintük is „eszköz az egy magasabb célra, mely a haladásban, a tökéletesülésben, az emberiség eszménye felé való közeledésben bontakozik ki”, ám a tökéletesedés saját önzésének kiteljesítését is magában foglalja. Ennek során ugyanis a nemzetek „a haladást egyéniségük sajátosságos zománczában tüntet[etik] fel s az elsőbbségért versenyre kel[nek] a nemzetcsalád többi tagjaival”.³²

Ez a versengés a magyar külpolitikát a Balkán, de akár a tágabb Kelet felé is orientálhatta, olyan területek felé tehát, ahol lehetséges volt egy feltörekvő, ám gyenge (társ-)nagyhatalom számára az érdekek érvényesítése. A világháborút megelőző egy-másfél évtizedben a magyar naciona-

30 Krisztics 1914, 11.

31 „Weil es ein historisches Gebot ist, daß die Menschheit Staaten, schöne und gute Staaten bilde.” Treitschke 1919 [1861], 21. Lásd általánosságban még Metz 1982, 275–280.

32 Thallóczy 1915, 4.

lizmus növekvő magabiztosságát is tükrözve jelentkeztek egyre növekvő számban a nemzeti feladatokat ezen geopolitikai vektorok mentén továbbgondoló állásfoglalások. Csaplár-Degovics Krisztián előbbi hagyomány, tehát a balkáni vektor koloniális diskurzusait, Ablonczy Balázs az eurázsiai dimenzióra vonatkozó reflexiókat tárta fel az elmúlt években. Elemzésük egyaránt azt mutatja, hogy a magyar befolyás kiterjesztése egyszerre tételeződött a magyarság politikai, civilizációs érettségét bizonyító eredményként, s olyan előnyszerzőként, amely egy civilizált nemzetnek „kijár”.³³ Nézeteltérés inkább abban volt tapasztalható, hogy a birodalmias befolyásszerzés folyamatát az egyes szerzők mennyire kívánták beágyazni a liberális nacionalizmus emancipációs hagyományába, a kis nemzeteknek is kijáró szabadság gondolatát is kiemelve. Andrássy Gyula például sokszor hangsúlyozta a balkáni politikai hiányosságait, az ottani nemzeteket elidegenítő politika veszélyeit. Az annexiót is „kétélű fegyverként” írta le, amely „anélkül, tulajdonképpen megerősítene, egy ellenséggel többet csinál”.³⁴ Amennyire nyilvános állásfoglalásaiból kiolvasható, ő valóban szintézisre törekedett a 48-as hagyományok és a párhuzamos birodalmi projektjeiket hajszoló nemzetek által benépesített kortárs külpolitikai imaginárius között. Felszabadítás és magyar birodalmiság szorosan összetartoztak ebben a gondolkodásban, amely éppen ezért nem is került valódi összeütközésbe az egyszerűbb nyelven, néha már-már lapidárisan birodalmat igénylők felszólalásaival.³⁵ A „népek kiméletet nem ismerő bős versenyében” a fiatal Tisza szerint is csak az erősödés, a terjeszkedés jelenthetett garanciát a fennmaradásra, míg „a megállás végleges katasztrófát jelent[ett]”.³⁶ Tisza a magyar befolyásszerzés birodalmias diplomáciai ambícióit utóbb sem tagadta meg. A soknemzetiségű állam további etnikai dilemmákkal való megterhelése és ez által történő szándékolatlan meggyengítése ellen valóban sokszor szót emelt, ám, mint egy-egy vonatkozá-

33 A turanizmust is megfestő civilizációs, a liberális nacionalizmus örökségét hordozó beszédmódra példa Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1914-ből. „Mi talán a magyarság szellemi vezetése alatt, ázsiai fajrokonaink révén fogunk az új emberi kultúra – az ősi emberi kultúra jegyében – új tömlőibe régi bort szüretelni.” Idézi: Ablonczy 2016, 73. Praktikus példához, a boszniai kérdés és az ottani magyar civilizációs-fejlesztési feladatok kontextusában lásd Csaplár 2022, 95–97, 167–171.

34 Andrássy 1914. (Lásd különösen a december 9-i felszólalást.); ifj. Andrássy Gyula: Barátságos viszonyt a Balkán államokkal. *Magyar Hírlap*, 1912. november 6., 1–2.

35 Szalai 2003, 109.

36 Kun 1930–1937, IV. köt., 142, 303, 573.

sát alább is tárgyalni fogjuk, az osztrák–magyar és ezen belül a magyar befolyásszerzés déli és délkeleti irányait maga is ismételten vizsgálta.

Széchenyi az emberiségnek nemzetet örökül adni kívánó elképzelései a századelőnek a haladásban és a nemzeti önzésben egyszerre hívő korszakában jelentősen átalakultak tehát. Mint Márki Sándor leszögezte, a nemzetek önmegvalósítása, javulása a háborút is magában foglalhatja, s a háború kezdetén még kolozsvári hallgatóságát nyugtatva fejtette ki reményeit, melyek szerint „nemzetünk a háború tüzéből megtisztulva, megerősödve s a további küzdelemre nagy erkölcsi tőkével gazdagodva fog kikerülni”. A gondolatból nem a kincstári optimizmus a releváns mozzanat – sokkal inkább az a lendület, amellyel Márki kijelenti, hogy a jelen háború után a nemzetek versengése éppúgy folytatódni fog, ahogy előtte történt. A Természettudományi Társaság előtt pedig Ilosvay Lajos fejtette ki megfigyeléseit, melyek szerint „nagy háborúk után a tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, igazságszolgáltatás, technikai alkotás terén hatalmas föllendülés mutatkozott”.³⁷

Bár a kor közgondolkodásában szinte mindenütt megfigyelhető volt a nemzetek elkerülhetetlen versengésének hangsúlyozása, a szociáldarwinizmus konzervatív-nacionalista recepciójában ez a gondolat különösen radikális megfogalmazást kapott. Ez a Tisza egyes híveitől a kor legradikálisabb jobboldali fórumáig (a *Cél* folyóirat köre) terjedő vonulat nemcsak a német államtan Leo Frobeniushoz hasonló jobbhegeliánus képviselőire hagyatkozott, de a szociáldarwinizmus olyan szószólói is hatottak rá, mint Sebald Rudolf Steinmetz, akinek a háború filozófiájáról írott könyve a politikai kollektívum, a nemzet nevében végrehajtott erőszakot nemcsak legitímálta, de egyenesen dicsőítette.³⁸ Steinmetz tézise, mely szerint a háborúról való lemondás a nemzet halálának kezdete, lényegében visszatért Méhelý Lajos *A háború biológiája* című radikális állásfoglalásában éppúgy, mint a kollektív életösztönt az uralom igényével összekötő, s azt minden politika alapjává megtevő Réz Mihály írásaiban.³⁹ Utóbbi egyfelől leszögezte, hogy „a politikai faktorok törekvései’ felett nem a szabadság, hanem az élet törvénye dominál”; erről a törvényről az emberi társadalmak vonatkozásában azt emelte ki, hogy ezek „változhatatlanul háborús, hódító” cé-

³⁷ Márki 1915, 31–33; Ilosvay 1915, 32.

³⁸ Steinmetz 1907, kül. 177–180.

³⁹ Méhelý 1915, 11–15; Réz 1907, 95–97.

lokat követnek.⁴⁰ Réz nemzetiségi kérdésben mutatott intrazigenciája, s Méhelj szélsőjobboldali nézetei, a magyar protofasizmus születésében betöltött fontos szerepe egyaránt ismertek. Ezért is fontos kiemelni, hogy a világpolitikát népek/fajok többé-kevésbé előre kódolt harcaként értelmező elméletek legkésőbb a háború kitörését követően végleg „mainstreamelődtek”, azaz a kortársak által mérsékeltnek tartott szöszölök és fórumok révén szélesebb körben disszeminálódtak. 1915-ben már Márki Sándor szögezte le, kolozsvári kollégája logikáját ismételve, hogy „a természetes kiválogatódás, melynek elvét Darwin éppen egy nagy háború, a német-francia hadjárat után állította fel, a népek közt a mostan folyó háború alakjában megy végbe, s Darwin természeti törvénye szerint mindig az a nép győz, amelyikben nagyobb a hazaszeretet, több a hűség, engedelmesség, az egymás iránt való szeretet és az önzetlenség.”⁴¹ A radikális nacionalisták a háború előtt kidolgozták a harc idején jól felhasználható gondolatok lényegét tekintve szociáldarwinista ihletésű tárát, amelyet aztán a háború által kiélezett közbeszédben a dualizmus *establishment*je is egyre inkább terjesztett.

Méhelj és Réz tudományos köntösbe csomagolt gondolatmeneteinek vulgárisabb, egyben jobban kihegyezett párhuzamát Szemere Miklós párhuzamos publicisztikai tevékenységében találjuk meg. A háború lehetőségének szükségszerű fennállásáról írt gondolatai 1904-ben akár Concha munkáiból is származhattak volna, de a *sacro egoismo* és a turáni szolidaritás nevében fogalmazott akciótervei egyértelműen megkülönböztetik a régi, állagörző konzervatizmus borongó képviselőjétől. Szemere már 1910–11-ben leszögezte: ahogy a szlávok célja a kettős monarchia szétverése, a magyarság célja ennek megmentése kell hogy legyen, s a törökök ebben a szlávellenes harcban a magyarok természetes, „faji” szövetségesei.⁴² Mint a rá jellemző hatásvadász, de hatékony stílusban összefoglalta, „a külpolitika nem lovagjáték”, s ha a magyar társadalom el kívánja kerülni, hogy „minket aprítsanak fel, meg kell barátkozunk azzal az eszmével, hogy mi vegyük műtét alá őket”.

Méhelj, Réz, Szemere, de a náluk mérsékeltőbb, a *Magyar Figyelő*, s nem a *Cél* lapjain publikáló „második vonalas”, Tisza-párti értelmiség jelentős

40 Réz 1923, 156, 165.

41 Márki 1915, 31–32.

42 Szemere 1904, 19–20; 1910, 87–88; 1911, 97–98.

része is a birodalmias külpolitikai ambíciók és még inkább a soknemzetiségű ország homogenizálására vonatkozó elképzelések legitimálására törekedve hirdette az erre vonatkozó terveket természetesként beállító, a nemzeti expanziót és elnyomást normalizáló szociáldarwinista gondolatokat. Utóbbiak esetében már jól kimutatható volt a liberális örökség hatása is. Amikor a kiegyezéspárti Beksics Gusztáv és a függetlenségi Hoitsy Pál a századfordulón egyaránt megfogalmazták a magyar birodalmias külpolitika alapvetéseit, elemzéseikben a hatalom gyakorlásának képessége, a politikai tehetség és erő, továbbá a hatalom felhasználását legitimáló civilizációs előny együttesen indokolták és igazolták a remélt magyar terjeszkedést a Balkánon és egyebütt.⁴³ Bár az egyes szerzők pártállása könnyen megállapítható volt például az önálló magyar hadsereg kérdésében elfoglalt álláspontjuk révén, sem külpolitikai világképük, sem a magyar állam előtt álló lehetőségek megítélésében nem mutatkozott jelentős különbség a Tisza-párti és a függetlenségi olvasat között.⁴⁴ Ebben a vitában is inkább a pesszimista, liberális-konzervatív meggyőződésű kisebbség képviselte az ellenpontot: Riedl Frigyes Hoitsy könyvének kritikájában Tisza István és Concha Győző székesziszéhez hasonló logikát követve elsősorban az állami keretek szilárdságának megőrzésére buzdított, s a nemzetközi politikát kiismerhetetlen folyamatok világaként jellemezte, amelyről tudható ugyan, hogy a hatalmi egyensúly határozza meg, azt azonban lehetetlen megjövendölni, hogy ez utóbbi hogyan fog közép- és hosszú távon alakulni.⁴⁵

Birodalmias külpolitika és reálpolitikai hagyomány a világháború előestéjén és kitörésekor

A Balkán-háborúk idején, 1908–1909-ben és 1912–1913-ban a magyar birodalmias külpolitika pártokon átívelő jellege újfent megmutatkozott, ahogy a nemzetiségi mozgalmak birodalmakat szétfeszítő ereje is.⁴⁶ A ma-

43 Hoitsy 1903, 46, 64; Beksics 1905, 145–152. Elemzésükhöz lásd Bertényi 2007, 41–43; Romicsics 2002, 14–20.

44 Példa erre Hoitsy 1903, 74.

45 Riedl 1903, 154–158.

46 Egry 2017, 55.

gyar elitek csak igen szűk, elosztrákosodottnak vagy nemzetietlennek tarott szegmense, így Kristóffy József vagy Burián István vállalkozott volna a kettős monarchia reformjával választ adni a nacionalizmusok jelentette kihívásra.⁴⁷ A nagyhorvát és a kettős monarchia szerkezetét egyéb módon megváltoztató elképzelések ellen nem pusztán Tisza István tiltakozott, de a második balkáni háború lezárása miatt kirobbant viták során a közösügyi delegációban a függetlenségi Nagy Ferenc is lándzsát tört az államjogi keretek megőrzésének szükségessége mellett.⁴⁸ Hasonló megállapításokra jutott a magyar parlament beszédeit áttekintő Szabó Dániel is, aki az első világháborús balkáni ambíciókat feldolgozó úttörő munkája során utóbbi gyökereit vizsgálva állapította meg a magyar képviselők pártoktól lényegében független ragaszkodását a dualizmushoz – hiszen annak reális alternatívája nem a függetlenségi pártok által kívánt perszonálunió, hanem egy elkerülhetetlenül a központosítás felé elmozduló föderális vagy trialista birodalom volt.⁴⁹

A monarchia szerkezetét illetően elfoglalt, merev állagőrző álláspont azonban – hasonlóan pártokon átívelő módon – az informális magyar birodalomépítés balkáni programjával is összekapcsolódott. Az utóbb Szerbia kormányzójává avanszáló Thallóczy Lajos ekkor dolgozta ki *A Balkán félszigeten beállott változásokkal szemben Magyarország részéről követendő eljárás kulturális és gazdaság politikai téren* címet viselő memorandumát, amely a nemzeti önvédelem és a birodalmi terjeszkedés azonosságát hirdetve tulajdonképpen Kállay Béni és Grünwald Béla programjához tért vissza.⁵⁰ Még nyomatékosabban tárgyalta a belső és a külső „birodalmi” projektek összefüggését Bethlen István, akinek a belső kolonizációt a külső erődemonstrációval összekötő politikája a magyar hegemonia törekvéseire irányt érzékenyebb erdélyi elitek ekkor alakuló egyesületének, az Erdélyi Szövetségnek a programján is világos nyomot hagyott.⁵¹ Ez egyfelől a haderőreform melletti elitkoalíció kiszélesítését jelentette, másfelől a balkáni helyfoglalás politikáját is megerősítette, amely egyszerre szolgálta volna a közös birodalom életképességének demonstrációját, a magyar ha-

47 Diószegi 1984b, 305–307.

48 Közös ügyek 1913, 41–45. (1913. dec. 9.)

49 Szabó 1976, 15.

50 Dán 2000, 239–240; Demeter 2018, 43–44; Makkai 2013, 136.

51 Bethlen 1913. Idézi: Romsics 2019, 100–102. Lásd még Erdélyi Szövetség 1914. Legalaposabban feldolgozza: Falusi 2020, 61–65.

talmi politika elsődleges terepén történő befolyásszerzést és Oroszország visszaszorítását – ekként pedig általánosságban megfelelt a liberális nacionalizmus különböző pártokba tömörült örököseinek.⁵² Valódi alternatívával a korszak vezető politikusai közül szinte csak Károlyi Mihály kísérletezett, akinek tervezett szentpétervári – az orosz külpolitika céljai ismeretében nehezen is értelmezhető – látogatását szinte a teljes közvélemény elutasította.⁵³ Kétségtelen, hogy a francia szövetségnek a függetlenségi táborban akadtak támogatói, míg a brit orientáció pártokon átnyúlóan szerzett magának híveket, ám ezen irányokba a német szövetségtől és a német–osztrák összefogástól tartó, abban Magyarország érdekei háttérbe szorulásának esélyét (is) megpillantó politikusok sem bizonyultak képesnek elindulni.⁵⁴

A balkáni magyar misszió és kettős – Oroszországgal és a térség nemzeteivel szembeni – önvédelem általános elfogadottságnak örvendő programja tehát a gyakorlati megfontolások síkján a német–osztrák szövetség felmondását zárta ki, míg elméleti dimenziójában sikeresen ötvözte a reálpolitikai hagyományt és a magyar liberális nacionalizmus birodalmias változatát. Ebből kétszeresen is következett a háborúval való számvetés szükségessége: egyfelől a reálpolitika ismerői a háborút az anarchikus nemzetközi rendszert folyamatosan kísértő eshetőségként kezelték, másfelől az orosz birodalom ambíciói állandó háborús fenyegetésként tétéleződtek a magyar külpolitikai gondolkodás horizontján, lényegében az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverése óta.

A tehát a lehetőségek sorából korábban sem kizárt, a feszültségek kiéleződésével pedig sokak által egyre valószínűbbnek tartott eljövendő háború természetét a külpolitikára reflektáló értelmiségiek és politikusok

52 Hajdu 1978, 104–106; Szalai 2003, 49; Andrássy 1914 (az 1913. dec. 9-én és 17-én elhangzott beszédeiben). Előzetesen és óvatosabban megfogalmazva részben hasonló gondolatokat: ifj. Andrássy Gyula: *Monarchiánk és az entente hatalmak. Magyar Hírlap*, 1913. okt. 28., 3.

53 Dolmányos 1963, 170–171, 188–190.

54 Vermes 2001, 299; Tökécski 2000, 223–224. A korabeli hangokhoz a munkapárt és a függetlenségek oldaláról lásd Deme 1913, 42. Deme szerint „az európai concertet a fajszereteten felépülő nemzeti nagyság érzésétől, tehát a pánszlávizmustól és pángermanizmustól fanatizált orosz és német nemzet fogja megzavarni.” Függetlenségi nézőpontból lásd a *Budapesti Hírlap* vezércikkét az algecirasi válság kapcsán (1906. ápr. 4., 1.) amely szerint a közös külpolitika ön-sorsrontásával szakítva ideje a Monarchiának megtérnie régi orientációjához: „rég menekülnie kellett volna a rajta fölhízni akaró barátoktól, hogy szövetkezzék azokkal, akik Anglia vezérlete alatt fönttartják az európai egyensúlyt, visszaszorítják a Középtengertől a Németbirodalmat is, Oroszországot is s ezek ellenében, mint védőfalat és kiegyenlítő súlyt megőrzik nagy hatalomnak Ausztriát.”

egyaránt az eddig leírt kereteket követve igyekeztek megragadni – azaz a modern nemzetek fejlődésével és az erőegyensúly időtlen elvével egyszerre számot vetve. Nem csak a vérmes nézeteit a századforduló óta egyre nagyobb elszántsággal hangoztató Szemere Miklós vélte a háború kitörésének pillanatában, hogy az új konfliktus „a legelkeseredettebb küzdelme az összes nemzeteknek, az összes népeknek, úgy mint hajdan a népvándorlás idején” volt.⁵⁵ Ez a gondolat már 1912–13-ban megjelent, pártállástól függetlenül a dualizmus *establishment*jének különböző szintjein. A nemzetiségi többségű városban (Titel) iskolaigazgató Deme Károlytól a munkapárti képviselő Cséry Lajoson át a politikai hatalom és a politikáról való gondolkodás csúcsain helyet foglaló ifjabb Andrassy Gyula grófig bezárólag a „mérsékelték” között is teret nyert a meggyőződés, amely szerint elsősorban a német és az orosz nemzet „fiatal”, feltörekvő imperalizmusa és az angol világhatalom féltékeny pozícióőrzése következtében elkeseredett, kompromisszumokkal nehezen feloldható háborús konfliktus közeleg.⁵⁶ A gondolatot a tapasztalatok utóbb igazolták, így Cholnoky Jenő a földrajztudomány perspektívájából, a nemzetiségi kérdésre koncentráló Ajtay József (utóbb a TEVÉL alapítója, a fajvédő mozgalom résztvevője), s a könyvkiadó-képviselő Révai Mór azonos nézetet képviselt az első háborús években Thallóczy Lajossal vagy éppen Hegedüs Lóránttal, a Gyáriparosok Országos Szövetségének volt vezérigazgatójával. Ők egytől egyig megerősítették az eleve elterjedtet nézetet, amely szerint a kitört konfliktus etnikai-faji kollektivitások mélyen átélt ambícióinak és helykeresésének eredménye, amelyek megváltoztatták a nagyhatalmi politika természetét. A konferenciaasztal mellett megtárgyalt kompromisszumos, „kongresszusi” békék korszaka lezárult, s ebben a felismerésben a külpolitikai gondolkodás fősodrához tartozó szerzők egyként osztoztak.⁵⁷

A magyar külpolitikai gondolkodás a háború megváltozott természetét a modern diplomáciatörténet és a nemzetközi politikatudomány meglátásaihoz hasonlóan értékelte. Cséry Lajos különösen pontosan fogalmazta meg a reálpolitikai hagyományból átvett és alkalmazott felismerések szűkségszerű következményeit, amikor egyéb megfigyelések mellett a megme-

55 Szemere 1914, 127–128.

56 Andrassy az expozeról. *Magyar Hírlap*, 1912. nov. 7., 4; utóbb: Andrassy 1916, 173–210; Deme 1913, 11, 32–33; Cséry 1913, 3, 27.

57 Thallóczy 1915, 24, 35; Hegedüs 1916, 5; Cholnoky 1915, 100–101; Andrassy 1915, 9; Révai 1917, 212.

revedett szövetségi tömbök veszélyeire figyelmeztetett. Kiemelte az egyes hatalmak képességét, hogy szövetségeseiket magukkal rántsák a háborúba (ezt nevezi a modern politikatudomány a *chainganging* jelenségének), a tömegtársadalmak belpolitikai volatilitásából következő kockázatokat, s azt is, hogy a zéró összegűvé alakult világpolitikában (mivel két tömb figyeli egymást féltékenyen) „egy darab Albániért” is kitörhet a háború.⁵⁸ De a politika kulisszái mögött erre reflektált és ennek a helyzetnek a kényszereit ismerte el Teleszky János pénzügyminiszter is Berchtold gróf közös külügyminiszternek írt 1913-as magánlevelében, kifejtve: a Monarchia immár nem engedheti meg magának, hogy gyenge szövetségeseit ne támogassa, mivel akkor azok Párizs vagy Pétervár felé fordulnának.⁵⁹

A fenti megfigyelésekből szinte következett, hogy a jövődöntő, majd utóbb meginduló háború tétjével a magyar külpolitikai gondolkodás itt tárgyalt főáramának képviselői korán számot vetettek – számvetésük súlyát ugyanakkor gyakran nem átérezve. Ezek az értékelések továbbra is egymáshoz közelítették önvédelem és hódítás fogalompárjának részeit, tehát azt a meggyőződést erősítették, mely szerint Magyarország számára sorsdöntő konfliktus bontakozik ki a kontinensen. A magyar „imperialistákról” írt tanulmányában Robin Okey is erre hívja fel a figyelmet Burián és Thallóczy kapcsán, akik egyszerre látták a balkáni, az első háborúval meginduló átalakulás kockázatait, s kívánták mégis a magyar birodalmi projekt lehetőség szerint folytatását.⁶⁰ De talán legtanulságosabb a szerb háború eshetőségét mérlegelő, 1913-as minisztertanácsi vitasorozat, ahol a konfliktus lehetőségét és az ebből következő esélyek jelentőségét Tisza István is elfogadta, s inkább csak a szerinte kontraproduktív területszerző akcióktól zárkózott el. Külpolitikai programja már ekkor egy Bulgáriára támaszkodó informális magyar imperializmus körül kezdett kijegecesedni. Az, hogy egy ilyen nem territoriális expanziót Tisza, akárcsak hívei és ellenfelei közül sokan önvédelmi jellegűnek vélték, éppen azt tanúsítja, hogy gondolkodásuk alkalmazkodott a nacionalizmus korszakának logikájához, amely immár nem a kontinentális stabilitás kollektív intézményeitől várta a saját ország és hatalom biztonságának garantálását, hanem az önerő

58 Cséry 1913, 27.

59 Teleszky levele Berchtold grófnak, 1913. aug. 30. OSZK KT 37. f. Teleszky János hagyatéka, 31. sz.

60 Okey 2002, 249–256.

demonstrációjának képességétől és a szövetségesek hatalmától.⁶¹ Ezért is mondhatjuk ki: a magyar realizmus, mint a külpolitikai gondolkodás akkori főárama, egyszerre érzekelve a nacionalizmusok jelentőségét és feltöltődve annak eszmei tartalmaival, jelentős mértékben különbözött Gentz és Metternich eredeti, „klasszikus” iskolájától.

Így már a háború első időszakában összefonódva jelentkezett hódítás és önvédelem gondolata. Céltalan vállalkozás lenne kísérletet tenni annak eldöntésére, hogy előbbi vagy utóbbi volt-e „fontosabb” az elitcsoportok gondolkodásában, a két elképzelés ugyanis messze nem minden esetben állt egymással ellentmondásban. Ebben a szellemben szólt Tisza is már 1910-ben vigadói beszédében egy mélyebb, mérsékelt és szinte önvédelmi jellegű imperializmusról, majd utóbb a közös minisztertanács ülésén, 1913 októberében elfogadta a háború kockázatának gyors növekedését, s a katonai képességek ezért szükségessé vált fejlesztését.⁶² Szemere Miklós 1914 nyárutóján egyetlen lélegzettel vetette papírra, hogy „a háború a létünkért folyik”, s eközben arra gondolt, hogy „Szerbiát és Oroszországot fel kell osztani.”⁶³ A közgondolkodásnak ez az iránya a háború kitörésével csak még inkább megerősödött. Bár a kortársak a történelmi királyság fennmaradását és egységét fenyegető számos olyan veszélyforrást azonosítottak, melyek a nemzetközi folyamatok átalakulása miatt váltak egyre inkább valóssá, ez a felismerés a fentebb bemutatott logika szerint számukra éppen az ambíciók annál elkötelezettebb követését írta elő.⁶⁴ Noha a kortársak elsősorban Ausztria széthullását tartották valószínűnek (ahogy már 1848-ban is), Magyarország megcsonkításának lehetőségét is valós fenyegetésként értékelték, s jobbára az erő politikájába vetették bizalmukat.⁶⁵

61 Szabó 1976, 13. A közös minisztertanács jegyzőkönyvéhez lásd Bittner–Uebersperger 1930, VII. köt., 401–402 (1913. okt. 3.)

62 Kun 1930–1937, IV. köt., 108–109 (1910. feb. 19.)

63 Szemere 1914.

64 Thallóczy 1915, 24. A közös minisztertanács jegyzőkönyvéhez lásd Bittner–Uebersperger 1930, VI. köt., 325–335. (1913. máj. 2.); Szabó 1976, 130; Demeter 2018, 26–45.

65 Tökéczki 2000, 108–109; Révai 1917, 212; Deme 1913, 70.

Konklúziók

A 19. és 20. század fordulójára több más európai államhoz hasonlóan Magyarországon is kisebbségbe került a régivágású realista doktrína, akár csak a jelen dolgozatban nem tárgyalt mazzinista–kossuthi liberális nacionalizmus külpolitikai öröksége. Utóbbiak képviselői a baloldalon, az *establishment* perifériáján vagy azon kívül helyezkedtek el (Justh Gyulára, Jászi Oszkára gondolhatunk itt). A reálpolitikai ortodoxia képviselői érzékenyebb helyzetben találták magukat: Tisza István, Concha Győző korántsem elragadtatva, sokkal inkább a változás kockázataival számot vetve igyekeztek külpolitikai világképüket az immár rendszerformáló erővé vált nacionalizmusok jelentette átalakulásnak megfelelően kiigazítani. A nacionalizmusok olyan „többletet”, új elemet képeztek a rendszerben, amely a régi egyensúly-politikát fokról fokra ellehetetlenítette, s ezt a régi reálpolitika hívei valóban kockázati tényezőnek tekintették. Aggályaikban olyan, a liberális örökség egyes elemeihez ragaszkodó vagy erősebb szupranacionális-birodalmias szimpátiájú személyekkel osztoztak, mint Berzeviczy Albert vagy Burián István.

Minden politikai hatalom és társadalmi megbecsülés dacára nem ezek a személyek és nem az ő világképük határozta meg elsősorban a külpolitikai gondolkodás valódi mainstreamjét. Sokkal inkább mondható dominánsnak az a nacionalista és a reálpolitikai hagyományok szintézisének eredményeként kialakult külpolitika-felfogás Magyarországon, amely a nemzetközi rendszert immár alapvetően nemzeti (s nem hatalmi-dinasztikus) államok vetélkedésének színtereként értelmezte. Ez az értelmezés az egykori liberális nemzeti hagyományból szinte csak azt a tézist örizte meg, amely a nemzet önépítését univerzális értékkel ruházta fel, az emberi haladást segítő fejleményként határozva meg azt. A nemzetközi rendszert azonban alapvetően konfliktusosként, tehát a realista örökség szellemében definiálta. Mégsem beszélhetünk a realizmus bölcsességének megőrződéséről, átmentéséről: a reálpolitikai hagyomány előző generációi által hangsúlyozott hit, amely szerint koalíciókon és kongresszusokon alapuló, a rendszer stabilitását szolgáló politikák központi jelentőségűek a nemzetközi életben, a századfordulóra egyértelműen megkopott, sőt, szinte ki is veszett ezen újabb „nemzeti realisták” gondolkodásából.

Mint fentebb bemutatni igyekeztünk, a külpolitikai gondolkodás ezen új, szinkretikus főárama fel nem számolta, ám mégiscsak szűkítette a hat-

vanhetes és negyvennyolcas táborok közti szakadékok. A nemzetek versenyében helytálló Magyarország céljairól, a lehetséges befolyásszerzés, expanzió irányáról hasonlóan gondolkodtak az elit amúgy vitázó szegmensei, még ha abban nem is értettek egyet, hogy a saját birodalmias külpolitikájának megvalósítására erőt gyűjtő nemzet a dinasztiaiával pontosan milyen viszonyban vágjon neki e próbálkozásnak.

A legfontosabb fejlemény, különösen a történész visszatekintő-értelmező nézőpontjából, ugyanakkor egyértelműen az új világképbe kódolt konfliktológia kialakulása és elterjedése volt a 20. század első éveiben. A versengő nemzetek közötti eseti konfliktusok természetesként való elfogadása nem különbözött jelentősen a klasszikus realisták rendszerképében is eleve „kódolt” háborús veszély gondolatától. Amikor azonban a nacionalizmus és realizmus századfordulós örökösei a nemzetközi rendszer feszültségeinek kiélesedésével, a külpolitika blokkosodásával találták szembe magukat, sokkal kevésbé működtek bennük a rendszer stabilitását legfőbb értéként meghatározó klasszikus realista reflexek, s immár erősebben hatott a hatalomra törő nemzetek szent önzése által legitimált célok között elkerülhetetlen összeütközés gondolata. Ezért a többség a nagyobb hatalmi tömbök megszilárdulását és az ezek közötti konfliktusok miatt vélhetően közelgő háború gondolatát is elfogadta. A klasszikus reálpolitikai örökség fő praktikus tézise tehát „kiveszett” a magyar realista hagyománynak a nacionalizmus ideológiájával egyre inkább átítatott fősodrából. Ebben a fejleményben pedig a magyar külpolitikai gondolkodás olyan jellegzetességét kell látnunk, amely történeti érdekessége mellett azért is jelentős, mert – mint azt fentebb is igazolni igyekeztünk – alighanem hozzájárult a háború kitörésére és az első időszak eseményeire adott elitválaszok, a társadalomban befolyásos csoportok reakcióinak háborúpártiságához.

Irodalom

Levéltári források

- MREZSL: Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára
44. fond: Tisza István iratai
OSZK KT Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára
37. fond: Teleszky János hagyatéka

Napilapok

Budapesti Hírlap

Magyar Hírlap

Magyar Hírmondó

Nemzeti Ujság

Pester Lloyd

Könyvek, tanulmányok

- Ablonczy, Balázs 2016: *Keletre magyar: A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa.
- Ajtay, József: 1914: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Pesti Könyvnyomda.
- Andrássy, Gyula, ifj. 1896: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Budapest, Franklin.
- Andrássy, Graf Julius [Gyula, ifj. gróf] 1914: *Drei Reden über auswärtige Politik: Gehalten in der ungarischen Delegation am 21. Nov., 9. Dez. und 17. Dez. 1913*. Budapest, Európa.
- Andrássy, Gyula, ifj. gróf 1915: *A háború okai. 1914. dec. 12.* Budapest, Könyvkereskedő r.-t.
- Andrássy, Gyula, ifj. gróf 1916: *A világháború problémái*. Budapest, Élet.
- Angyal, Dávid 1914: *A világháború okai*. Budapest, Franklin.
- Beksics, Gusztáv 1905: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője*. Budapest, Franklin.
- Bertényi, Iván, ifj. 2007: A „magyar birodalmi gondolatról” az I. világháború előtt. *Kommentár*, 2. évf., 4. sz., 40–56.
- Berzeviczy, Albert 2014: „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”: *Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914–1920)*. Szerk.: Gali Máté. Kolozsvár, Komp-Ress – Korunk Baráti Társaság.
- Bethlen, István, gróf 1913: Felszólalása, Magyar Társadalomtudományi Egyesület: Értekezlet a nemzetiségi kérdéssről. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf., 4. sz., 312–317.
- Bittner, Ludwig – Hans Uebersperger (szerk.) 1930: *Österreich-Ungarns Außenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914: Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern*. I–VII. Bécs–Lipce, Öst. Bundesverlag.
- Bracher, Karl Dietrich 1963: Kritische Betrachtungen über den Primat der Außenpolitik. In Ritter, Gerhard A. – Zieburg, Gilbert (szerk.): *Faktoren der politischen Entscheidung: Festgabe für Ernst Fraenkel zum 65. Geburtstag*. Berlin, De Gruyter, 115–148.
- Cholnoky, Jenő 1915: A világháború színtere. *Budapesti Szemle*, 161. k., 457. sz., 98–120.
- Concha, Győző 1907: *Politika*. I–II. Budapest, Grill Károly.
- Csaplár-Degovics, Krisztián 2022: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”: *Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914)*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet.
- Csengeri, Antal (szerk.) 1851: *Magyar szónokok és státusférjak*. Budapest, Heckenast.
- Cséry, Lajos 1913: *Magyarország a világháborúban*. Budapest, Nyugat.
- Dán, Károly 2000: Kállay Béni és a magyar imperializmus: Egy bátoratlan kísérlet maradványai. *Aetas*, 15. évf., 1–2. sz., 220–248.
- Deák, Ágnes 1999: Együttműködés vagy konkurencia: Az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847–1848-ban. *Aetas*, 14. évf., 1–2. sz., 43–61.
- Deme, Károly 1913: *Magyarország helyzete és az európai népek harca*. Kolozsvár, Gámán örökösei.
- Demeter, Gábor 2018: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig: A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai*. Szófia–Budapest, Institut za Istoricheski Izsledvane, BAN – MTA BTK Történettudományi Intézet.
- Dénes, Iván Zoltán 1989: *Közüggé emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Budapest, Akadémiai.

- Dessewffy, Aurél 1841: Külpolitika és hazafiság viszonyai. In uő.: *XY.Z. könyv*. Budapest, Trattner-Károlyi, 85–92.
- Diószegi, István 1984a: A magyar ellenzéki pártok és a közös külpolitika. In uő.: *A magyar külpolitika útjai: Tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 219–266.
- Diószegi, István 1984b: A délszláv kérdés és a Monarchia reformjának lehetőségei In uő.: *A magyar külpolitika útjai: Tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 288–310.
- Dolmányos, István 1963: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út”: Az orosz–magyar szövetség gondolata 1914-ben. *Történelmi Szemle*, 6. évf., 2. sz., 167–194.
- Egresi, Katalin 2009: Concha Győző konzervatív állameszméje. *Jog, Állam, Politika*, 1. évf., 1. sz., 77–101.
- Egry, Gábor 2017: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok: Nemzet, állam, birodalom az első világháború idején. In Egry, Gábor – Kaba, Eszter (szerk.): *1916 – A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*. Budapest, Napvilág, 49–74.
- Erdélyi, Szövetség 1914: *Az Erdélyi Szövetség alakuló ülésének iratai, 1913. dec. 7.* Kolozsvár, Lyceum.
- Erdődy, Gábor 1988: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. Budapest, Akadémiai.
- Falusi, Norbert 2020: *Két nemzet határán: Erdélyi magyar nemzetépítők az európai változásban (1900–1925)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion.
- Gángó, Gábor 2003: Deák Ferenc politikai elvei és eszményei. *Kisebbségkutatás*, 12. évf., 3. sz., 486–514.
- Gentz, Friedrich von 1836: Über den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die Französische Revolution. In uő.: *Gesammelte Werke II*. Stuttgart–Lipcse, Rieger, 189–389.
- Gergely, András 1972: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, Akadémiai.
- Gorove, István 1842: *Nemzetiség: Jelenünk szempontjából*. Pest, Heckenast.
- Hajdu, Tibor 1978: *Károlyi Mihály: Politikai Életrajz*. Budapest, Kossuth.
- Hajnal, István 1987: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, Gondolat.
- Hegedűs, Lóránt 1915: *A pénz filozófiája a háborúban*. Budapest, Magyar Figyelő.
- Hegedűs, Lóránt 1916: *A magyarság jövője a háború után: Politikai tanulmány*. Budapest, Franklin.
- Hoitsy, Pál 1903: *Nagy-Magyarország: A magyar történet jövő századai*. Budapest, Wodianer.
- Ilosvay, Lajos 1915: *Háború és természet*. Budapest, Athenaeum.
- Kemény, Zsigmond 1850: *Forradalom után*. Budapest, Heckenast.
- Kossuth, Ferenc (szerk.): 1906: *Kossuth Lajos összes munkái: Iratai*. XII. Budapest, Athenaeum.
- Kölcsey, Ferenc 1960: *Összes művei*. I–III. S.a.r. Szauder Józsefné – Szauder József. Budapest, Szépirodalmi.
- Közös ügyek 1913: *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság naplója és irományai*. Budapest, Pesti Könyvnyomda.
- Kristóf, György 1914: Kemény Zsigmond a keleti kérdéstről. *Magyar Figyelő*, 4. évf., 3. köt., 175–184.
- Krisztics, Sándor 1914: *Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjaiból*. Budapest, Grill.
- Kun, József (szerk.) 1930–1937: *Tisza István képviselőházi beszédei*. I–IV. Budapest, Budapesti Hírlap – Magyar Tudományos Akadémia.
- Lencz, Géza 1916: *A Háború etikai megítélése: 1915. november 21. debreceni előadás*. Debreczen, Csáthy.
- Makkai, Béla 2013: Bosznia-Hercegovina mint magyar kivándorlási, avagy expanziós célterület. *Pro Minoritate*, 22. évf., 1. sz., 135–146.

- Márki, Sándor 1915: *Háborús beszédek. Doctoravatásokon mondta...* Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája.
- Méhely, Lajos 1915: *A háború biológiája.* Budapest, Pesti Lloyd.
- Metz, Karl H. 1982: The politics of conflict – Heinrich von Treitschke and the idea of Realpolitik. *History of Political Thought*, 3. évf., 2. sz., 269–284.
- Molnár, András (szerk.) 2001: *Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek.* Budapest, Osiris.
- Molnár, András (szerk.) 2007: *Viam meam persequor: Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökséig. Politikai életrajz, 1807–1848. Beszédek, levelek, írások, 1824–1848.* Budapest, Osiris.
- Murray, Forsyth 1980: The Old European States-System: Gentz versus Hauterive. *The Historical Journal*, 23. évf., 3. sz., 521–538.
- Ottmann, Henning 1977: *Hegel im Spiegel der Interpretationen.* Berlin, De Gruyter.
- Révai, Mór 1917: *A magyarság ügye külföldön.* Budapest, Révai.
- Réz, Mihály 1907: *Nemzeti politika.* Budapest, Pallas.
- Réz, Mihály 1911: A magyar szabadelvűség. *Magyar Figyelő*, 1. évf., 1. sz., 113–126.
- Réz, Mihály 1918: *Külpolitikai tanulmányok.* Budapest, Franklin.
- Réz, Mihály 1923: *A történelmi realizmus rendszere.* Budapest, Stúdium.
- Riedl, Frigyes 1903: Magyar imperialisták. *Budapesti Szemle*, 114. köt., 316. sz., 154–158.
- Robin, Okey 2002: A trio of Hungarian Balkanists: Béni Kállay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism. *Slavonic and East European Review*, 80. évf., 2. sz., 234–266.
- Romsics, Ignác 2002: *A magyar birodalmi gondolat: Elhangzott 2002. február 21-én.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Romsics, Ignác 2019: *Bethlen István: Politikai életrajz.* Budapest, Helikon.
- Sándor, Pál 1979: Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből). *Történelmi Szemle*, 22. évf., 2. sz., 262–282.
- Sofka, James R. 1998: Metternich's Theory of European Order: A Political Agenda for "Perpetual Peace". *The Review of Politics*, 60. évf., 1. sz., 115–149.
- Srbik, Heinrich von 1925: Metternich's Plan der Neuordnung Europas, 1814–15. *Mitteilungen des Instituts für österreichischen Geschichtsforschung*, 40. évf., 1. sz., 109–126.
- Steinmetz, Rudolf 1907: *Die Philosophie des Krieges.* Lipcse, Johann Ambrosius Barth.
- Sweet, Paul R. 1941: *Friedrich von Gentz: Defender of the Old Order.* Madison, The University of Wisconsin Press.
- Szabad, György 1977: *Kossuth politikai pályája: Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest, Kossuth.
- Szabó, Dániel 1976: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében 1915–1918.* Budapest, Akadémiai.
- Szalai, Miklós 2003: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- Széchenyi, István 1978: *Napló.* S.a.r. Vészits Ferencné – Kenessey Béla. Budapest, Gondolat.
- Szemere, Miklós 1904: Civilista és politika: Röpirat, július. In Barbul, Jenő (szerk.): *Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai 1903–1918.* Budapest, Hornyánszky, 14–25.
- Szemere, Miklós 1910: Külügyi politika. *Cél*, 1. évf., 4. sz., 86–90.
- Szemere, Miklós 1911: Török testvérek, előzzük meg a szlávokat. *Cél*, 2. évf., 9. sz., 94–98.
- Szemere, Miklós 1914: A jövő. *Cél*, 5. évf., 8. sz., 127–128.
- Thallóczy, Lajos 1915: *1814–1914.* Budapest, Franklin.

- Tisza, István, gróf, 1923–1933: *Összes munkái*. I–VI. Budapest, Franklin – Magyar Tudományos Akadémia.
- Tőkéczkai, László 2000: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest, Kairosz.
- Tőkéczkai, László (szerk.) 2003: *Tisza István: Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, Osiris.
- Treitschke, Heinrich 1919 [1861]: *Die Freiheit*. Lipcse, Insel.
- Urbán, Aladár 1986: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, Magvető.
- Vermes, Gábor 2001: *Tisza István*. Budapest, Osiris. 2. kiadás.
- Völgyesi, Orsolya 2002: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején: A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár.
- Wesselényi, Miklós, báró 1992 [1843]: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Budapest, Európa.

AZAR GAT

Háború, nacionalizmus, a békés 19. század és az első világháború okai^{1, 2}

*War, nationalism, the peaceful 19th century,
and the causes of World War I*

Absztrakt

Szokás azt feltételezni, hogy a háborúk gyakorisága azért csökkent az elmúlt két évszázadban, mert azok túlságosan halálossá, pusztítóvá és költségessé váltak. Ez a hipotézis azonban aligha tartható, hiszen a népességhez és gazdagsághoz viszonyítva a háborúk nem váltak halálosabbá és költségesebbé, mint korábban a történelemben. Összehasonlító szemszögből a 19. század háborúi, 1815 és 1914 között, az európai történelem legbékésebb periódusában valójában különösen enyhék voltak. Nem annyira a háború vált költségesebbé, ahogyan azt sokan gondolják, hanem valójában a béke lett kifizetődőbb. De ha ez igaz, akkor vajon miért fordultak elő az elmúlt két évszázadban továbbra is háborúk, még ha a korábbiaknál jóval ritkábban is? Először is, az etnikai és nacionalista feszültségek gyakran felülírták az új gazdasági realitások logikáját – ami magyarázatul szolgál 1815 és 1945 között a legtöbb európai háborúra – és teszik ezt manapság továbbra is, különösen a világ kevésbé fejlett részein. Ezenkívül a nacionalizmus lényeges tényezője a késő 19. és kora 20. században a szabadkereskedelemtől a nemzeti gazdaságokhoz való visszatérésnek, ahogyan az új ipari nagyhatalmak, mint az Egyesült Államok, Németország, Japán és Franciaország, protekcionista gazdaságpolitikába kezdtek.

Kulcsszavak: nemzet, nép, nacionalizmus, háború, kereskedelem, béke, birodalom, szecesszió

1 Jelen szöveg a 2022. október 11–12-én a Nemzeti Közszerológati Egyetemen rendezett *Warring for the Nation* című kétnapos konferencián elhangzott nyitóelőadás jegyzetelt változata. Kétségtelen aktualitása mellett azért is döntöttünk az előadás lefordítása és közreadása mellett, mert Azar Gatnak, bár a kortárs angolón nacionalizmus tanulmányok és hadtörténeti diskurzus kiemelkedő, innovatív szereplője, mindeddig egyetlen munkája sem jelent meg magyarul, ráadásul a hazai tudományosságban még a nevével is alig találkozhatunk. A szerző 2013-as *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism* című monográfiájában kifejtett nacionalizmus-konceptió historiográfiai jelentőségét Lajtai L. László mutatta be a hazai közönségnek: Lajtai 2015.

2 Fordította: Nagy Ágoston. A fordítást az eredetivel egybevetette: Lajtai L. László.

Abstract

There is a tendency to assume that wars have declined in frequency during the past two centuries because they have become too lethal, destructive, and expensive. However, this hypothesis barely holds because relative to population and wealth wars have *not* become more lethal and costly than earlier in history. The wars of the 19th century, from 1815 to 1914 – the most peaceful century in European history – were in fact particularly light, in comparative terms. Rather than war becoming more costly, as is widely believed, it is in fact peace that has been growing more profitable. But, if so, why have wars continued to occur during the past two centuries, albeit at a much lower frequency? In the first place, ethnic and nationalist tensions often overrode the logic of the new economic realities, accounting for most wars in Europe between 1815 and 1945, as they continue to do today, especially in the less developed parts of the globe. Moreover, nationalism was a major contributing factor in the retreat from free trade into national economies during the late 19th and early 20th centuries, as the new industrial great powers – the US, Germany, Japan, and France – resumed protectionism.

Keywords: nation, people, nationalism, war, trade, peace, empire, secession

Nincsenek kétségeim afelől, hogy többet tudnak nálam mind a nacionalizmusról, mind a háborúról a kelet-közép-európai régiót illetően. Nézőpontom ezért szélesebb, a térségben lezajlott 19. századi fejleményeket egy tágabb európai és globális kontextusban kívánja elhelyezni.

A háborúval és békével kezdem. Az Ukrajnában jelenleg zajló háború ellenére az úgynevezett „hosszú béke” időszakában élünk, 1945 óta ugyanis a nagyhatalmak között nem zajlott háború. Látszólag nem kell zseninek lenni ahhoz, hogy rájöjjünk ennek az okára: ezt széles körben a nukleáris faktornak tulajdonítják, amely kétségtelenül döntő tényező. Mindazonáltal a háborúk csökkenése, túlnyomóan a fejlett világban, igencsak markáns volt már a nukleáris korszak előtt is. A 19. század folyamán, 1815 és 1914 között, amelyről régóta tudott, hogy addig az európai történelem legbékésebb időszaka volt, az iparosodott országok közötti háborúk gyakorisága a *harmadára* csökkent a korábbi évszázadokhoz képest, ami példa nélküli változás. Összehasonlítva a 18. századi előzményekkel: Ausztria és Poroszország-Németország – egyik sem volt demokrácia – az 1815-öt követő évszázadban harmad-negyedannyit harcolt, mint korábban.

Valóban, az 1945 utáni „hosszú békét” – amely 77 éve, a mai napig tart – a valaha volt *második* és *harmadik* leghosszabb béke előzte meg. Az 1871-től 1914-ig tartó időszakban a nagyhatalmak között a béke összesen 43, míg 1815 és 1854 között 39 évig tartott. Ez idáig tehát a modern nagyhatalmi rendszer három leghosszabb békeperiódusa közül mindegyik 1815

után következett be, mindegyik hosszabb volt, mint a megelőző, ráadásul az első kettőre a nukleáris korszak *előtt* került sor. 1815 előtt ebben a rendszerben nincs példa hasonlóan hosszú békeperiódusra. Világos, hogy a mérsékelt háborúskodás 1815 óta tartó *egész* időszaka szorul magyarázatra, miközben számot kell adni a trendtől való kirívó eltérésekről is: a két világháború kétségkívül szembeszökő kivételességéről.

Szokás azt feltételezni, hogy a háborúk gyakorisága azért csökkent az elmúlt két évszázadban, mert azok túlságosan halálossá, pusztítóvá és költségessé váltak. Ez a hipotézis azonban aligha tartható, hiszen a *népességhez és gazdagsághoz viszonyítva* a háborúk *nem* váltak halálosabbá és költségesebbé, mint korábban a történelemben. Összehasonlító szemszögből a 19. század háborúi, 1815 és 1914 között, az európai történelem legbékésebb periódusában valójában különösen enyhék voltak. Poroszország meglehetősen alacsony költséggel, rövid és döntő hadjáratokkal nyerte meg a német egységért vívott háborúkat, és mint Németország ismét nem harcolt 43 évig. Az is igaz, hogy a világháborúk, különösen a második, az áldozatok számát tekintve bizonyosan a tartomány felső skáláján helyezkednek el. Mégis, szemben a széles körben bevett feltevésekkel, ezek is messze voltak attól, hogy a történelemben kivételesnek számítsanak. Inkább a *viszonylagos* áldozatokat, a háborúk általános mortalitási rátáját kell számításba vennünk, mint a világháborúkban részt vevő államok összesített veszteségeit.

Példának okáért a peloponnészoszi háború, az Athén és Spárta közötti görög világháború (i. e. 431–403) során Athén megközelítőleg a lakossága negyedét-harmadát elveszítette, arányaiban többet, mint amennyit Németország a két világháborúban *összesen*. A második pun háború első három évében, Hannibál Róma és Karthágó közötti háborújában (i. e. 218–216) Róma mintegy ötvenezer 17 és 46 éves kor közötti férfi polgárát veszítette el abból az összesen kétszázezerből, aki ehhez a korosztályhoz tartozott. Ez három év alatt durván negyede volt a hadköteles korúaknak, ami hasonló kategóriába esik, mint a második világháborús orosz veszteségek. Egy utolsó példa: a harmincéves háború (1618–1648) során Németország lakosságának az ötödét-harmadát veszítette el, ami arányaiban ismételtén, így is, úgy is magasabb az első és második világháborús *összesített* német veszteségeknél.

Az sem igaz, hogy a háborúk az elmúlt két évszázad során gazdaságilag költségesebbé váltak volna, mint korábban a történelemben, megint csak

az általános gazdagsághoz viszonyítva. A háború mindig komoly gazdasági erőfeszítéssel járt és az állami kiadások legeslegdrágább tétele volt. Például, a 16. és 17. századi Spanyolország és a 18. századi Franciaország egyaránt romba dőlt gazdaságilag a háborúktól és megrázó erejű hadi adósságoktól, amelyek a francia esetben a forradalom előidézői lettek. Továbbá az éhhalál a modernség előtti háborúkban széles körben elterjedt volt, ahogyan azt manapság Jemenben és Afrika egyes térségeiben láthatjuk.

Tehát, ha a háborúk nem lettek halálosabbak, pusztítóbbak és drágábbak, mi akkor a háborúskodás hanyatlásának az oka? Épp a 19. század közepén, az első „hosszú béke” során vették észre olyan gondolkodók, mint Saint-Simon, Auguste Comte és John Stuart Mill – akik eléggé gyorsak voltak ahhoz, hogy feljegyezzék a változást –, hogy annak oka az ipari-kereskedelmi forradalom eljövetele, az emberi társadalom legmélyrehatóbb átalakulása a mezőgazdaság néhány tízezer évvel ezelőtt, a neolitikumban történt meghonosodása óta. Először is, adott volt az egy főre eső vagyron robbanásszerű növekedése, körülbelül a korábbi 30-50-szeresére a forradalom kezdetétől a jelenünkig. A modernitás előtti társadalmakat gyötrő csapda, amely Thomas Malthus 1799-es elhíresült leírása szerint abban állt, hogy a gazdagság növekedését felszívja a mind több gyermek és éhes száj, megszűnt. A gazdagság többé már nem alapvetően véges mennyiséget és zéró összegű játékot jelent, amikor az egyetlen kérdés az, hogyan oszlik meg, illetve amikor az erő a tortából való részesedés megszerzésének fő eszközeként szolgál. A torta folytonosan növekszik, a gazdagság pedig elsődlegesen gazdasági növekedésből és hazai befektetésekből származik, amitől a háború okozta figyelemelterelés mind pazarlóbbnak hat.

Másodszor, a gazdaságon belül a kereskedelem jelentősége egészen új dimenziókat nyitott meg, épp az ipari növekedés új folyamata miatt. A kereskedelem nagyobb szabadsága az ipari korban azon egyszerű oknál fogva is egyre vonzóbbá vált, hogy a gyorsan növekvő és diverzifikálódó termelés legnagyobb részének a célja immár inkább a piacon való értékesítés lett, nem pedig a paraszti termelők általi közvetlen fogyasztás. Az iparosodás során a fejlett hatalmak külkereskedelme kétszer gyorsabban növekedett, mint gyorsan növekvő GDP-jük, ezáltal a 20. század kezdetén az export és import nagyjából a GDP felére nőtt Nagy-Britanniában és Franciaországban, több mint egyharmadára Németországban, illetve körülbelül egyharmadára Olaszországban és Japánban. Következésképpen a gazdasá-

gok nem voltak többé önellátók, a szakosodás, a méretek és a csere révén mindinkább összekapcsolódtak egymással. Ahogyan Mill, Norman Angel és John Maynard Keynes a maga idejében látta, az idegenbeli pusztítás potenciálisan gazdasági visszaesést idézett elő az egész rendszerben és hátrányos volt az állam saját jólétére nézve.

Ennélfogva, minél magasabb lett a versengő gazdasági együttműködésből fakadó hozam, annál célszerűtlenebbé és kevésbé vonzóvá váltak az összeütközések. Nem annyira a háború vált költségesebbé, ahogyan azt sokan gondolják, hanem valójában a *béke* lett kifizetődőbb.

De ha ez igaz, akkor vajon miért fordultak elő az elmúlt két évszázadban továbbra is háborúk, még ha a korábbiaknál jóval ritkábban is? Csakugyan, hogyan magyarázhatjuk a két világháborút, mint a trendtől való jelentős eltérést? Először is, az etnikai és nacionalista feszültségek gyakran felülírták az új gazdasági realitások logikáját – ami magyarázatul szolgál 1815 és 1945 között a legtöbb európai háborúra – és teszik ezt manapság továbbra is, különösen a világ kevésbé fejlett részein.

Ezenkívül a nacionalizmus lényeges tényezője a késő 19. és kora 20. században a szabadkereskedelemtől a nemzeti gazdaságokhoz való visszatérésnek, ahogyan az új ipari nagyhatalmak, mint az Egyesült Államok, Németország, Japán és Franciaország protekcionista gazdaságpolitikába kezdtek. 1883-tól ez az imperializmus visszatéréséhez vezetett, mivel a növekvő protekcionizmus azt jelentette, hogy a kialakuló világgazdaságnak inkább megosztottá, mint nyitottá kellett válnia, mivel az összes birodalmi felségterület mindenki más előtt bezárult. A hólabda-effektusból az következett, hogy minden hatalom igyekezett magához ragadni azt, amit tudott és ameddig lehetett.

Innentől számítva a nagyhatalmak között növekvő feszültségek az első világháború előtt az imperialista versengéssel társultak. A változás az 1930-as években teljesedett be a nagy gazdasági világválsággal, amint az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország magas vámok kivetésével gyakorlatilag lezárta a területét és birodalmát az import előtt. A területileg korlátozott Németország és Japán számára annak szüksége, hogy a birodalmi *élettér*be vagy a Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezetébe törjenek előre, különösen sürgősnek tűnt.

Most térjünk vissza a 19. századi Európához, illetve a nacionalizmusnak a konfliktusok és háborúk kiobbantásában játszott szerepéhez. Melyek voltak a nagyhatalmak háborúi, amelyek mindenfelé megbolygatták a 19.

század viszonylagos békéjét? A krími háború (1854–56) kivételével ezek az 1859-es, Olaszország egyesítéséhez vezető háború és a német egyesítéshez kapcsolódó háborúk voltak (1864, 1866, 1870–71). Miközben e nagyobb háborúk egy sor indítékot felvonultattak, minden egyéb felett a nemzeti egység, függetlenség és önrendelkezés jelentette a legmélyebb és leggyűlékonyabb indítóokukat.

Valóban, ugyanez igaz volt általában véve Európa-szerte a katonai konfliktusokra. Az erőszakos összeütközések gócpontjait az ismétlődő nemzeti felkelések képezték: a megszállt és felosztott Lengyelország, a széttöredezett és idegenek által uralt Itália, az egység nélküli Németország, a jövőző Belgium területei, melyeket rövid időre Hollandiához kapcsoltak, az elnyomott Írország, a megszállt Elzász-Lotaringia, amely megakadályozta a francia–német megbékélést, a Habsburgok által bekebelezett Magyarország és az oszmán uralom alatt lévő Balkán.

Közismert, hogy a nacionalizmus ereje az egyik fő okát jelentette a marxi jövődölések kudarcának. A nemzeti jelenség mélyebb természetének megragadására való képtelenség valóban széles körben jellemzi az univerzalista szocialistákat és a liberálisokat. Az elmúlt fél évszázad során az úgynevezett „modernisták” a nemzeti jelenség tanulmányozása során nyilvánították, hogy a nemzeti identitás és a nacionalizmus teljességgel modern „invenció”, amely nem létezett a modernség előtt. Azt állították, hogy a nemesség kozmopolita irányultságú volt, míg a parasztság tömegei nem rendelkeztek a falujuk vagy tartományuk határain túlmutató identitástudattal; és a társadalmi válaszfalak, érdekkonfliktusok valójában eleve kizártak bármilyen közös nemzeti identitástudatot. Mindazonáltal, ahogyan a *Nemzetek: A politikai etnicitás és a nacionalizmus hosszú története és mély gyökerei* (*Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, Cambridge, 2013) című könyvemben érveltem, ez egy mélyen elhibázott koncepció volt, melyet olyan teoretikusok alkotnak meg, akik nem tanulmányozták a modernitás előtti társadalmakat.

Ahogyan azt a könyvem bemutatja, Kelet-Közép-Európában majdnem minden modern államalkotó társadalom kezdetei a különböző etnikai identitások államisággá történt politikai megszilárdulásában gyökereznek, amely folyamat a népvándorlás korát követően, a középkorban zajlott le. E helyütt nincs tér arra, hogy időben egészen a középkorig visszamenjünk, így a kora újkorral kezdjük, amikor az egész régió három, több etnikumból és nemzetből álló birodalom között volt felosztva, amelyek bekebelezték

az összes régi nemzetet. Ezek az Oszmán, a Habsburg és a Cári Birodalmak voltak, amelyek uralma a 19. századig, sőt egészen 1918-ig tartott.

Az oszmán hódítás Délkelet-Európában arra kényszerítette a régió korábban független államait, mindenekelőtt a Magyar Királyságot, illetve annak széleit és határvidékét Horvátországban és Felső-Magyarországon, hogy a megcsonkult államalakulatnak a Habsburgok szárnyai alatt keresen védelmet. A Német-római Birodalom, amelynek legtöbb német területe lényegében független fejedelemségekké vált, ennél fogva egy alapvetően német államból a több etnikumú és nemzetből álló közép-kelet-európai Habsburg Birodalommá alakult át, amely még a Szent Római Birodalom 1806-os formális feloszlását követően is ebben a formában létezett tovább.

A Habsburg Birodalom összetartó ereje különbözött más, többetnikumú és több nemzetből álló birodalmakétól. A birodalmak fő támasza rendszerint egy uralkodó birodalmi nép vagy etnikai csoport, az úgynevezett államalkotó nép (*Staatsvolk*). Ez vagy számosságát tekintve domináns, vagy katonailag magasabb rendű, bizonyos esetekben mindkettő. A Habsburg Birodalomban Ausztria német magterületei és ezek periferiája nem igazán felelt meg ezeknek a feltételeknek. Önmagukban nem tették volna lehetővé a Habsburgoknak, hogy megszerezzék és megtartsák új délkelet-európai területeiket, amennyiben az oszmán terjeszkedés nem jelentett volna nagyobb veszedelemet ezekre a keresztény országokra. Ily módon a Habsburg Birodalom egy védekező erőként jött létre. Délkelet-Európa népei a kisebb rosszként döntöttek mellette.

E feltételek mellett a Habsburg Birodalommal szembeni beállítódás nagyon ellentmondásos volt, különösen a magyarok körében, akik fölött immár a Habsburg uralkodó viselte Szent István koronáját. Ahogyan a 17. század során elmélyült a Habsburg abszolutizmus, a magyar mágnások neheztelni kezdtek a magyar alkotmányt, szokásokat és privilégiumokat kirívóan semmibe vevő királyra. A katolikus Habsburgok és a döntően protestáns Magyarország közötti felekezeti konfliktusok szerepet játszottak a Habsburgok ellen időről időre fellángoló felkelések kitörésében, amelyek a 17. század során a parasztságot is maguk mögött tudták. De ismételten: a nemzeti érzés volt az, amellyel az egymást követő felkelések nemesi vezetői a Habsburgok ellen fegyverbe hívtak. Bocskai István, az 1604-es felkelés vezetője a parasztokhoz mint a fő potenciális katonaforráshoz fordult segítségül. Ahogyan manifesztuma fogalmaz: „[A]z kíván-

tatnék minden nemzete és hazája szerető embertül, hogy tehetsége szerint hazája mellett feltámadván közönséges ellenségünkre sietne [...]” A csatlakozó felfegyverzett parasztcsoportok (*hajdúk*) kapitányai hasonló kiáltványokat bocsátottak ki: „[A]z mi Országunknak s ides Hazánknek [...] megh oltalmazására kötöttünk hitvel erre magunkat s hogi edgüt ilnink s halnánk [...] meg.”³ Az ezeket hivatkozó történész arra következtet, hogy „a kor, vagy legalábbis a szerzők felfogása szerint létezett egy közös haza a főurak, a nemesség, a városlakók és a *hajdúk* számára, akik ugyanazon nemzet tagjai voltak”.⁴

Ez nagy jelentőségű, mert Magyarországon, ahogyan Lengyelországban is, a nemesség páratlan hatalommal rendelkezett, és számos kutató vallja, hogy tagjaik a nemzetet kizárólagosan saját felségterületüknek tekintették.

Gondoljunk csak arra a kiáltványra, amelyet később a század folyamán (1673) Petrőczy István, a nemesi ellenzéki kör vezére bocsátott ki. Ennek mélyen érzelmi hangnemével bármely 19. századi nacionalista is készséggel azonosulni tudott volna: „De siralmas és könyvezhetendő szemmel nézhetem édes Hazámnak és Nemzetemnek utolsó veszedelemre lehanyatlott szomorú estvését [...]. Oh Magyar Ország! Magyar Ország! [...] Ha azért édes Nemzetem, Kedves Vérem és Tagom valami Magyar Érzékenségnek árnyéka, és Magyar vérnek leg kissebb csöpöcskéje akadoz, [...] ébregyél föl, és szeressed Felebarátodat.”⁵

Amint mindenütt igaznak bizonyult, hogy a nemzetet érintő szükség-helyzetben az elitek nem haboztak a tömegek nemzeti érzéseihez fordulni és felkorbácsolni azokat, még akkor sem, ha a társadalmi-gazdasági érdekeik különböznek, illetve a nemesek látszólagos hajlandósága a parasztság ügyének felkarolására, alig élte túl a szükség elmúltát.

3 Makkai 1982, 283. [A magyar idézet forrása: *Bocskai István kiáltványa a megyékhez* (Gönc, 1604. december 1.) In Benda 1955, 73–74, 73. – a ford.]

4 Makkai 1982, 283. [A magyar idézet forrása: *Hajdúkapitányok* 1604. okt. 14-i hitlevele Bocskai István részére. In Nagy 1961, 381. Makkai a hangsúlyosabb keresztény elemeket elhagyva, erősen megcsonkítva idézte angolra fordítva az eredeti forrást. Az eredetiben a hajdúkapitányok mindenekelőtt a kereszténység és az „egy igaz hit”, azaz a kálvinizmus megoltalmazására tettek hitet, s ajánlották fel Bocskainak életüket és halálukat. – a ford.] A Magyarország szorult helyzetét következtében bevetett parasztcsoportokra egy korai példa: Held 1982.

5 Idézi: Benczédi 1986, 430. [A magyar idézet forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 125 Esterházy Pál nádor iratai, no. 9609. Petrőczy István kiáltványa, Brassó, 1673. január 1. – a ford.]

Ily módon, ahogyan a 17. század végétől fogva az oszmán fenyegetés csökkent, és a Magyar Királyság területeit felszabadították, a magyarok elégedetlensége növekedett. Amikor II. Rákóczi Ferenc függetlenségi háborút vezetett a Habsburgok ellen (1703–11), ő is „minden igaz haza szerető Országunk régi diczőséges szabadságát Ohaytó Egyhazi és Vilagi, Nemes és Nemtelen, Fegyver Viselő és Othon lakos, egy szóval minden rendű igaz Magyarokat” megszólítva kívánt „Istentől minden jokat”.⁶ A magyar nemesség komoly aggályai ellenére felszabadította a felkeléshez csatlakozó jobbágyokat a feudális kötöttségek alól. Ennek eredménye a kora újkor egyik legnagyobb népi gerillaháborúja lett. A felkelés kifejezett nemzeti jellegét fokozta, hogy a Magyar Királyság szerb, horvát, német és román népessége kimaradt belőle.⁷

A felkelés végül kudarcba fulladt, és Magyarországot a kényszer és kooperáció kombinációjával sikerült a birodalmon belül tartani. A birodalmon belüli állása folyamatos nyomás alatt fokozatosan egyenlővé vált a német alkotóelemmel. Az osztrák örökösödési háború (1740–45) során Mária Terézia királynő a magyar országgyűléshez fordult, és a magyar nemesség, felkarolva az ügyét, megmentette a koronáját. Attól fogva fokozódott a magyar nemesség bécsi udvarba való integrációja. A zsákmány felosztása révén a német földesurak uralták a cseh és különféle egyéb szláv vidékeket, míg a magyarok Felső-Magyarországot, Erdélyt és Horvátországot.

A 19. század a széles körű polgári nacionalizmust, liberalizmust és 1848–49 bukott forradalmát hozta el, amelyet Kossuth Lajos vezetett Metternich nacionalizmus- és liberalizmusellenes reakciója ellen. A jobbágy-ságot azonban végleg eltörölték és a magyart a magyar korona minden országának egyedüli hivatalos nyelveként ismerték el. A Habsburg Birodalom átszervezése 1867-ben Ausztria–Magyarország duális monarchiájává a végső lépés volt abban a folyamatban, amely jóval az úgynevezett „nacionalizmusok kora” előtt kezdődött.

A dolgok a kora újkorban sem mentek másképpen a másik, nemesek (*Herren*) vezette országban, Lengyelországban sem. A népi ellenállás a 17. század közepén a svédekkel szemben, majd a korai 18. század során is megmutatkozott. Itt is – egy olyan országban, amely a parasztokat minden másíknál durvábban vetette alá – fejtörést okozott a király és a nemesség

6 Várkonyi 1982, az idézet: 373. [A magyar idézet forrása: Esze 1954, 314–315. – a ford.]

7 Várkonyi 1982, 51.

számára az, hogyan viszonyuljanak a népi megmozdulásokhoz, melyekkel kapcsolatban nem engedhették meg maguknak, hogy elveszítsék hozzájárulásukat az idegen támadókkal szembeni ellenállásban. A változás e tekintetben mindazonáltal itt is csak 1794-ben következett be, amikor Tadeusz Kościuszko néptömegek támogatta nemzeti felkelést vezetett azért, hogy a felosztott Lengyelországot új életre keltse. Az amerikai és francia forradalmakkal beköszöntött új kor szellemében proklamációt bocsátott ki, amely a parasztoknak szabadságot és polgári jogokat ígért.

Széles körben bevett a cseh korona tartományaiban kibontakozó 15. századi huszita mozgalom nemzeti jellegéről alkotott elképzelés. Habár a központban a vallási kérdés állt, a mozgalom majdnem kizárólagosan cseh jellegű volt, a cseh nemességet, a városi és vidéki lakosságot egyaránt felölelte, míg ellenségei túlnyomórészt a nem csehek közül kerültek ki.⁸

A lázadók proklamációjukban és diplomáciai levelezésükben sorozatosan használták a cseh *gens* és *natio*, illetve a *lingua* fogalmait. Cseh- és Morvaország kontextusában a *lingua* félreérthetetlenül a csehekre utalt, szemben az országok német lakosságával. Ez az etnikaiként értett nemzetiséget jelentette. Egy történész némileg meglepődve írta, hogy ez a „meglehetősen zavarba ejtően modern dolog – *vagy amivel kapcsolatban megszoktuk [...], hogy modernként gondoljunk rá* – a nyomtatás segítségével nélkülözhetetlenül zajlott”.⁹

A huszita felkelés valóban egyszerre volt cseh és társadalmilag is inkluzív, tökéletesen megfelelve a nemzet modern definíciójának. A cseh értelmiség kezdte, a cseh nemesség, polgárság és városi tömegek vitték tovább, végül mozgósította a cseh vidék paraszti lakosságát is. A huszita háborúk legfontosabb aspektusát valószínűleg a cseh parasztságból kiállított tömeghadseregek jelentették. Jan Žižka alatt a huszita seregek megdöbbentették Európát azzal, hogy sorozatos győzelmet arattak a birodalmi lovagi hadak felett, majd büntető rajtaütéseikkel mélyen a szomszédos országok területére hatolva szélesítették tovább a háborút. A cseh tömegeket egyáltalán nem lehetett politikailag passzívnak tekinteni.

A huszita lázadást végül elfojtották, de az autonóm cseh intézményeket és a cseh nyelv elsőbbségét a rendek tanácskozásain, a bíróságokon és a kultúrában általánosan garantálták. A cseh nacionalizmust és függet-

⁸ Egy különösen minimalista nézethez lásd: Šmahel 1998.

⁹ Sayer 1998, 41. Az én kiemelésem.

lenséget csak a harmincéves háború kezdetét jelentő fehérhegyi csata (1620) véres utóhatásainak eredményeképp sikerült megtörni. Tekintettel erre a történeti pályagörbére, a modernista Ernest Gellner súlyosan tévedett, amikor a modernitás előtti Cseh- és Morvaországot lényegileg nem nemzeti jellegűnek mutatta be. Az igazság az, hogy a cseh korona országai kifejezetten nemzetiek voltak már *mielőtt* a 17–18. században elvesztették nemzeti függetlenségüket és nemzeti identitásuk nagy részét.

Ez esetben is a 19. század hozta el a cseh nacionalizmus fokozatos újjászületését az eladdig jelentős mértékben elnémetesített városi értelmiség és polgárság által. Mégis, ahogyan Tom Nairn Gellnerről szóló kritikájában írta: „A cseh nacionalizmus kétségtelenül »Prágában készült«, habár az etnikai jellegzetességei Cseh- és Morvaországból, illetve a Szudéta-vidékről származtak, és [...] nem ex nihilo alkotás volt [...]. És a múlt, amely itt elsősorban számított [...] a paraszti lété volt.” Valóban, a parasztság cseh nyelvű volt, és 1848-ban a jobbágyság alól is felszabadították.

Az oszmánok elleni szerb népi felkelések aligha a 19. században kezdődtek. Az 1594-es bánáti felkelés során egy népdal szavaival élve: „Az egész vidék fellázadt, hatszáz falu kelt fel.”¹⁰ A felkelést leverték, ahogy minden hasonló kísérletet egészen a 18. század végéig, amikor az oszmánok hatalma hanyatlásnak indult. Az egyházi befolyással együtt központi szerepet játszottak az énekmondók rendkívül népszerű hazafias dalai (*peszme*) – *ahogyan a modernitás előtti társadalmakban mindenütt* – abban, hogy ösztönözzék a tömeges paraszti mozgósítást és megszilárdítsák a nemzeti „elképzelt közösségeket” e döntően írástudatlan társadalomban.¹¹

Amint a 19. század felé közeledünk, a modernizáció még épp csak érintette Kelet-Közép-Európa nagy részét. Éppenséggel a három közül a legkevésbé modernnel, az Oszmán Birodalommal kell kezdenünk. Gellner jól ismerte fel, hogy a görög függetlenségi háború (1821–33) és más balkáni népek háborúi jelentették a fő kihívást tézisére nézve, amely a nacionalizmus megszületését az iparosodás következményeként magyarázta.¹² Nyugati eszméktől vezérelt értelmiségiek kicsiny magja könyvekben és röpiratokban szállt síkra a nemzeti ügy mellett, ám a görög társadalom alapjában véve rendkívül tradicionalista és teljesen preindusztriális jellegű

¹⁰ Vinaver 1953, 17.

¹¹ Castellan 1992, 233; Glenny 1999, 11.

¹² Gellner 1997, 41–42.

volt. A felkelés paraszti banditák (*kleftek, armatolok, kapik*) helyi csoportjaira támaszkodott és az írástudatlan tömegek papság által feltüzelt lelkes önkéntességén múlt.¹³ Azért bizonyult sikeresnek a korábbi görög lázadásokkal szemben, mert az oszmánok hatalmas jelentős mértékben hanyatlásnak indult. A brit, francia és orosz intervenció végül eldöntötte a kérdést.

Nem volt más a helyzet a Balkánon másutt sem. Gellner arra a következtetésre jutott, hogy „nem pusztán a görögökre, de más balkáni nacionalizmusokra is úgy tekinthetünk, hogy azok lényegi problémát jelentenek az elméletalkotás számára, hiszen a Balkán elmaradottnak számított az iparosítás és a modernitás standardjai szerint”.¹⁴ Amikor 1804 és 1815 között az oszmánellenes szerb küzdelmek újrateküdtek, ismét paraszti tömegeket olvasztottak magukba, amelyeknek az új forradalmi kor szellemében a feudális rend és a jobbágyság alóli felszabadulást ígérték (ez csak 1835-ben következett be).

Mindezzel egyáltalán nem akarom kétségbe vonni azt a modernizációval szárba szökő forradalmi változást, amely a 19. század folyamán a tömegtársadalmak kibontakozásával mélyrehatóan befolyásolta a nemzet jelenségét.

A paraszti sokaság jellemzően a premodern társadalmak 85–95 százalékát tette ki. Hátrányukra azonban tehetetlenül szét voltak szóródva vidéken, mint – Marx szavaival élve – krumplik a zsákban, ezért kevésbé voltak képesek az érdekeik érvényesítésére. Az iparosodás magával hozta a vidék városba áramlását. A középosztály, a nemzeti ügy előőrse erőteljesen felduzzadt. Sőt, mi több, ahogyan a lakosság a városokba koncentráldott, egyúttal a hatalmi centrumok közelébe csoportosult, és így nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni a jelenlétét. Bármikor elbarikádozhatták ugyanis a főváros fő közlekedési ütőereit vagy az uralkodói palotához vonulhattak. Így a továbbiakban bármely rezsimnek „populárisnak” kellett lennie, abban az értelemben, hogy a legitimitását a tömeges beleegyezés egyik vagy másik formájából nyerte. És a népakarat, ha egyszer kimondták, összetéveszthetetlenül nacionalista.

Párhuzamosan a városokba vándorlással, a vasút terjedése a másik irányba hatott, kapcsolatot teremtve a vidéki lakossággal, amely korábban

13 Dakin 1973, például: 59; Frazee 1969, 19, 40, 45. skk.

14 Gellner 1997, 41.

alig hagyta el a szülőfaluját a szélesebb világ kedvéért. A kiterjedt iskola-rendszer kiépülését és a kötelező katonai szolgálatot joggal tartják a nemzeti szocializáció és a nemzeti ethosz főbb ágenseinek. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy mindkét intézménynek csak a nemzetállamokban volt ilyen hatása, és a több etnikumból és nemzetből álló birodalmakban, amelyek Közép-Kelet-Európát jellemezték, az ellenkezőjét fejtették ki. A növekvő alfabetizáció a tömegsajtó felemelkedéséhez vezetett, amely valóban majdnem kivétel nélkül nacionalista volt. Az elektromos távíró birodalom-szerte alkalmas volt az információk valós idejű közvetítésére, még olyan országokban is, amelyek lemaradoztak az urbanizációban. Mindez hosszú távú hatásokkal járt a tömegek integrációjára és politizációjára nézve.

Eltűntek a szorosan összetartó, kisléptékű falusi közösségek. Ahogyan a közösség (*Gemeinschaft*) utat engedett a társadalomnak (*Gesellschaft*), a közbülső – tartományi – fókuszai az elsődleges identitásnak vagy meggyengültek, vagy egészen eltűntek. Így a nemzet vált az önazonosság elsődleges tárgyává. Mindezen túlmenően az új nagyvárosokban etnikailag változatos népszerűség sereglett össze, ami újfajta etnikai feszültségekhez vezetett.

Az 1870-es években további két nemzetállam, Románia és Bulgária nyerte el függetlenségét az Oszmán Birodalomtól. Az orosz katonai intervenció ebben kulcsszerepet játszott. Ahogyan az is, hogy Nagy-Britannia tartózkodott a hosszú ideig követett korábbi politikájától, amely arra irányult, hogy az orosz expanzióval szembeni védőbástyaként megakadályozza az Oszmán Birodalom szétesését, amire hatással volt a közvéleményben a nemzeti önrendelkezés iránt újonnan megjelent szimpátia.¹⁵

Az Orosz Birodalom ötvözte egymással az erőteljes kényszert és az elitekkel való kooperációt annak érdekében, hogy a különféle etnikumokat és népeket az uralma alatt tartsa. Az ismétlődő lengyel felkeléseket 1794–95-ben, 1830–31-ben, illetve 1863–64-ben elfojtották, az ukrán és a belarusz nyelv nyilvános használatának tiltása fokozódott, és az eloroszosító politikát ott gyakorolták, ahol csak tudták.¹⁶ Mindez a birodalmat a „népek börtönéneként” tette hírhedtté. A nemzeti törekvéseknek egészen addig nem volt esélyük testet ölteni, amíg az első világháború meg nem törte

¹⁵ Shannon 1975.

¹⁶ Roshwald 2001, 22–23, a három keleti birodalom kiváló összehasonlító áttekintéséhez lásd a 2–3. fejezetet. Miller 2003.

a birodalom gerincét és lehetővé nem tette a börtön néhány lakójának – Finnországnak, a balti államoknak és Lengyelországnak – a szökést. Mások, kiváltképpen Ukrajna és a kaukázusi népek, szintén megpróbálták ugyan, de elbuktak, ahogyan a szovjet uralom a súlyos erőszakon keresztül megszilárdult.

A 19. század folyamán aztán a Habsburg Birodalom megtapasztalta az iparosodást, az urbanizációt, a közlekedési és hírközlési hálózatok kiépülését, valamint az írni-olvasni tudás terjedését. Ez növelte a tömegek befolyását a politikai részvételre és felerősítette a nacionalizmust a birodalom népei és etnikumai között. Az 1867-es kiegyezés, amelynek értelmében a birodalom irányítását felosztották a német és a magyar elem között, s mely a Habsburg Birodalmat Ausztria–Magyarországgá alakította, nem tudott sokáig dacolni az árral. Az általános férfi választójog 1907-es bevezetésével az osztrák birodalomfélben (de Magyarországon nem) a parlament etno-nemzeti alapon vált megosztottá. És még a szocialisták is eszerint szakadtak több pártra.¹⁷ Annak ellenére, hogy az idős Habsburg uralkodó és a birodalmi hagyomány iránt maradt még némi szimpátia, a demokratizáció rögtön kimutatta, hogy a népakarat törvénytörően nacionalista.

A legtöbb nacionalista mozgalom abból indult ki, hogy a birodalmi keretek között inkább autonómiára és egyenlőségre, semmint teljes függetlenségre törekedtek. Ez volt például a csehek követelése is Tomaš Masaryk vezetése alatt. A teljes függetlenség igénye jogilag árulással ért volna fel, kezdetben valószerűtlennek tűnt és minden bizonnyal masszív erőszakkal találta volna szemben magát. Ráadásul úgy vélték, hogy a birodalmi keretek jobb megoldást jelentenek azokra a nyilvánvaló bonyodalmakra, amelyeket egy etnikai enklávékba zárt etnikai enklávékból felépülő multietnikus birodalom felosztása eredményezett volna. Ezért azt feltételezték, hogy a birodalom átalakulhat a nemzetiségek olyan demokratikus föderációjává, amelyek mindegyike saját nyelvi, kulturális és oktatási autonómiával rendelkezik. Ez volt a szociáldemokrata Otto Bauer programja is, melyet *A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia* (1907) című művében fejtett ki. Hogy mennyire voltak életképesek ezek az elképzelések, nyitott kérdés maradt, ahogyan az első világháború megadta a birodalomnak a kegyelemdőfést és lehetővé tette, hogy a különféle nemzetiségek deklarálják a független államaikat, tele a saját nemzeti kisebbségeik problémájával.

¹⁷ Roshwald 2001, 18.

A közép-kelet-európai birodalmak szétesésének majdnem általános érvényű folyamata megcáfolja azt az úgynevezett instrumentalista tézist, amely szerint a tömegek elitek általi manipulációja idézi elő a nacionalizmust. Habár a manipuláció és a nemzetépítés minden főbb eszköze – iskolák, általános hadkötelezettség és a média – felett szoros irányítást gyakorolt a birodalmi állam, egyetlen *birodalmi* nemzet sem jött létre még évszázados birodalmi uralmat követően sem. Ezzel szemben a legcsekélyebb repedés a birodalmi elnyomás falán elegendő volt a nacionalista felángolás és a politikai szecesszionizmus kiváltásához, annak ellenére is, hogy a nemzeti mozgalmak vezetői nem voltak birtokában az államhatalom fentebb felsorolt eszközeinek. Egyszerűen szólva: a vezetők csak azt képesek manipulálni, ami *manipulálható*. Építhetnek és építenek is olyan érzésekre, amelyekről tudják, hogy eléggé erősek az általuk vezetettek körében, nevezetesen a nemzeti érzésre.

Az új imperializmussal együtt, amely maga is a nemzeti protekcionizmus és a nemzeti gazdaságok globális térhódításának következménye, az etno-nemzeti dezintegráció nyomása az Oszmán és a Habsburg Birodalomban az instabilitás és a nagyhatalmak közötti feszültség legmélyebb forrásává vált Európában. Túlságosan is kézenfekvő volt, hogy ez a pattanásig feszült helyzet végül Szarajevóban, azzal a végzetes lövéssel vezetett robbanáshoz.

Irodalom

- Benczédi, L. 1986: Hungarian National Consciousness as Reflected in the Anti-Habsburg and Anti-Ottoman Struggles of the Late Seventeenth Century. *Harvard Ukrainian Studies*, 10 (3–4), 424–437.
- Benda, K. 1955: *A Bocskai-szabadságharc*. Művelt Nép.
- Castellan, G. 1992: *History of the Balkans. From Mohammed the Conqueror to Stalin*. East European Monographs.
- Dakin, D. 1973: *The Greek Struggle for Independence 1821–1833*. Batsford.
- Esze, T. 1954: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. *Századok*, 88(2–3), 285–316
- Frazer, Ch. 1969: *The Orthodox Church and Independent Greece 1821–1852*. Cambridge University Press.
- Gellner, E. 1997: *Nationalism*. New York University Press.
- Glenny, M. 1999: *The Balkans 1804–1999*. Granta.
- Held, J. 1982: Peasants in Arms, 1437–1438 & 1456. In Bak, J. – Király, B. (eds.): *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Columbia University Press, 81–101.

- Lajtai, L. 2015: A porcelánbolti elefánt színrevitele. *Azar Gat: Nations. The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013. (Társszerző: Alexander Jakobson.) *Korall*, (62), 224–236.
- Makkai, L. 1982: István Bocskai Insurrectionary Army. In Bak, J. – Király, B. (eds.): *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Columbia University Press, 275–296.
- Miller, A. 2003: *The Ukrainian Question. The Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century*. Central European University Press.
- Nagy, L. 1961: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Akadémiai Kiadó.
- Roshwald, A. 2001: *Ethnic Nationalism & the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923*. Routledge.
- Sayer, D. 1998: *The Coasts of Bohemia. A Czech History*. Princeton University Press.
- Shannon, R. 1975: *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*. Harvester.
- Šmahel, F. 1998: The Hussite Movement. An Anomaly of European History? In Teich, M. (ed.): *Bohemia in History*. Cambridge University Press, 79–97.
- Várkonyi, Á. 1982: Rákóczi's War of Independence and the Peasantry. In Bak, J. – Király, B. (eds.): *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Columbia University Press, 369–391.
- Винавер, В. (Vinaver, V.) 1953: Прве устаничке борбе против Турака (*Prve usztanicske borbe protyiv Turaka*). Просвета (Proszveta).

JEREB BOTOND

*Mitől realista a realista?
A politikai realizmus politikaelméleti
fogalmának dilemmái*

What makes a realist a realist?

The dilemmas of the political theoretical concept of political realism

Absztrakt

A dolgozat a politikai realizmus mint politikaelméleti fogalom tartalmát hivatott körbejárni, reflektálva a kortárs politikaelméleti diskurzus realista fordulatra és az angolszász politikai realizmus iránt tanúsított, utóbbi években egyre fokozódó nemzetközi figyelem esetleges okaira. A politikai realizmus fogalmi meghatározását a politikai tudással, politikai valósággal, politikai cselekvéssel és politikai utópiával ápoltságának fényében kívánom bemutatni, rávilágítva a realizmus antimoralista és antiutópista vonásaira egyaránt. A hazai és nemzetközi szakirodalom áttekintése mellett így definíciós törekvéssel élve helyezem el a politikaelmélet zárt rendszerében a politikai realizmus fogalmát, mint egy, a politika autonómiáját hirdető, a politikai tudás gyakorlati fókuszára támaszkodó gondolati beállítódást, amelynek elsődleges küldetése a politika sajátos eszközeinek és céljainak figyelembevételével a politikaelmélet és a gyakorlati politikai cselekvés között fellelhető ellentmondások áthidalása. E síkon száll vitába a politikai moralizmus és a politikai utópizmus idealizmusával és teremt meg sajátos politikaképét, amelyben a hatalom, a legitimitás, a rend és a cselekvés kiemelt fogalmakká válnak.

Kulcsszavak: politikai realizmus, antimoralizmus, antiutópizmus, politikai tudás, politikai valóság, politikai cselekvés

Abstract

The paper aims to explore the content of political realism as a concept in political theory, reflecting on the realist turn in contemporary political theory discourse and the possible reasons for the increasing international attention to Anglo-Saxon political realism in recent years. I will present a conceptual definition of political realism in the light of its relationship to political knowledge, political reality, political action, and political utopia, highlighting both its anti-moralistic and anti-utopian features. In addition to a review of the domestic and international literature, I will attempt to define the concept of political realism as a way of placing it within the closed system of political theory, as a way of thinking that proclaims the autonomy of politics, that relies on the practical focus of political knowledge, and that has as its primary

mission the bridging of the contradictions between political theory and political action in practice, taking into account the specific means and ends of politics. It is on this plane that he contests the idealism of political moralism and political utopianism and creates his own political image, in which power, legitimacy, order and action become prominent concepts.

Keywords: political realism, anti-moralism, anti-utopianism, political knowledge, political reality, political action

Bevezetés

Az elmúlt évek politikaelméleti diskurzusának meghatározó irányvonalává vált a politikai realizmus kérdésköre. A felélénkülő szakmai eszmecserre pedig a politika és kiváltképp a politikatudomány iránt érdeklődő közvélemény figyelmét is felkeltette. A politikai realizmus politikaelméleti alapjainak évszázados gyökerei, továbbá a kortárs – legfőképp angolszász – politikaelméleti realizmus sokszínűsége és az azt övező tudományos nyilvánosság azonban jó néhány kérdést vet fel a fogalom tényleges meghatározása tekintetében.

Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy bemutassa azokat a központi fogalmakat, amelyek alaposabb feltárása és ismerete nélkül a politikai realizmus fogalma sem érthető meg annak teljességében. Kiindulási pontjának tekinti, hogy a kortárs politikai realizmus (1) nem egy normatív kritériumok által jól körülírt, zárt politikaelméletként, hanem sokkal inkább egy, a politika tanulmányozására irányuló olyan megközelítésként írható le helyesen, amelynek célja a politikai cselekvés számára történő elméleti segítségnyújtás. Másrészt, (2) hogy tartalmában egyszerre antimoralista – vagyis vitatja az etika kizárólagosságát a politika szférái felett – és antiutópista – következésképp vitatja a politikai cselekvés során a valóságtól magát függetlenítő elméletek és izmusok létjogát.

A dolgozat relevanciáját a politikai realizmus kortárs politikaelméleti diskurzusban betöltött szerepe, a nemzetközi szakirodalom magyar politikaelméleti kisugárzásának mértéke és a realizmus fogalma körül kibontakozó bizonytalanság ténye adja. Számos esetben fogalmi összemosás történik a nemzetközi kapcsolatok realizmusa és a politikaelméleti realizmus között. Utóbbi fogalmi meghatározásában pedig elmosódik az antimoralista és antiutópista vonások szétválasztása, a realizmus hagyományának figyelembevétele vagy éppen a politikai filozófiai megalapozottság igénye.

Az esetleges bizonytalanságok tisztázásának és a politikai realizmus tartalmi meghatározásának érdekében így a további kérdéseket körbejárva kívánom feltárni a politikai realizmus politikaelméleti dilemmáit:

1. Milyen kapcsolatban áll a politikai realizmus a politikai tudás és valóság koncepciójával?
2. Milyen politikaelméleti alapjai vannak a politikai realizmus anti-utópista ismertetőjegyének?
3. Milyen politikaelméleti alapjai vannak a politikai realizmus anti-moralista ismertetőjegyének?
4. Mivel magyarázható a politikai realizmus politikai cselekvés elsőbbségére irányuló fókuszáltsága?

Mindezeket figyelembe véve a dolgozat így (1) részletesen bemutatja a politikai tudásról és valóságról alkotott politikaelméleti felfogásokat és párhuzamba állítja azokat a politikai realizmus főbb gondolati alapvetéseivel, annak érdekében, hogy koherens képet tudjon adni a realizmus politikai tudással és valósággal ápoló kapcsolatáról. Segítve ezzel a realizmus politikaképeinek meghatározását és disztinktív beállítódásának értelmezését, továbbá a kortárs politikaelméleti realizmus szakirodalmi áttekintése mentén feltárja annak (2) antimoralizmusát és (3) antiutópizmusát, válasszal szolgálva a politikai realizmus (4) politikai cselekvéssel kapcsolatos koncepcióira is. Mindezeket követően pedig egy (5) átfogó, a politikai realizmus filozófiai igényű fogalmát megadni képes definíció megalkotásával hozzájárul a szakirodalom és a kibontakozó politikaelméleti diskurzus helyes értelmezésének elősegítéséhez.

Politikai tudás és valóság

Annak érdekében, hogy a politikai realizmus fogalmát teljes egészében körbe tudjuk járni, kezdetben érdemes megvizsgálnunk a politikai tudással és valósággal való kapcsolatát. Ez azért lesz olyan nélkülözhetetlen, hiszen a politikai realizmus konfliktusban áll a felvilágosodás racionalizmusával és az utópia politikai gondolkodásban¹ betöltött normatív voltával is. Így „amikor [...] a politikai realizmust szembeállítjuk a politikai utópiá-

¹ A későbbiekben kísérletet tesz a dolgozat a politikai gondolkodás és a politikai filozófia fogalmi elválasztására, jelen helyzetben azonban nem indokolt a markáns fogalmi szétválasztás, így azt csak később tárgyaljuk.

val, meg kell értenünk a politikai tudás természetét és [annak] a politikai valósággal való kapcsolatát”² is, hiszen a politikai tudás a politikai valóságban gyökeredzik, az utópiát pedig a valósággal való viszonyunkból tudjuk csak levezetni.

A politikai tudás fogalmi meghatározása azonban számos esetben nehézségekbe ütközik, hiszen a politikatörténet évezredes fejlődése során gyakran mást és mást értettek alatta, tekintettek a politikai tudás részének. Általánosságban mégis kijelenthetjük, hogy a politikai tudás: „a politika világára, a politikai cselekvésre és a politikai intézményekre vonatkozó ismeretek összessége, amelynek számos formája lehet. A klasszikus politikai filozófia a politika legalapvetőbb, végső kérdéseire – a jó politikai rend, a helyes politikai cselekvés mibenlétére – keresi a választ; célja [...] az ezen kérdésekre vonatkozó vélemények felváltása a rájuk vonatkozó tudással”.³ Ebből az általános fogalom meghatározásból is kitűnik a politikai tudás egyik fontos sajátossága, mégpedig, hogy egyszerre vonatkozik teoretikus és gyakorlati ismeretekre, a politikai cselekvéstől kezdve az intézményi jellegzetességeken át a politika belső működési elveinek feltárása és megértése, az ezekre vonatkozó kérdések tudássá formálása is feladatai közé tartozik.

A politikai tudás így a klasszikus tudományfelfogás értelmében a „hogyan éljünk?” kérdésre keresi a választ, hiszen csakis ezzel az átfogó kérdéssel vagyunk képesek felölelni mindazt az ismerethalmazt, amelyre a politikai tudás mint tudásforma vonatkozni kíván. Ez a megközelítési forma azonban nem állítható párhuzamba a felvilágosodás hatására kialakult, modern tudományfelfogás tény-érték megkülönböztetésén nyugvó felfogásával,⁴ hiszen e szerint a politikai tudás nem – vagy nemcsak – racionális, empirikus alapokon nyugvó matematizálható információk halmaza, hanem egy filozófiai megalapozottságú, az embert mint közösségi lényt a fókuszába helyező, értelmező ismeretelméleti eljárás. Egy olyan tudás, amely a lehető leguniverzálisabban kívánja az ember egyéni, de leginkább a közösségben betöltött szerepét feltárni és értelmezni. Ezt támasztják alá Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájának* első, bevezető sorai is, amelyek szerint:

² Láncki 2015, 36, saját fordítás

³ Mándi 2019 (saját kiemelés).

⁴ Vö.: Láncki 2004, 6.

„Minden bizonnyal a legfőbb és leginkább vezető tudomány [...] az államtudomány: ez szabja meg ugyanis, hogy milyen tudományokra van szükség a városállamokban, s hogy melyeket és milyen fokig kell mindenkinek tanulnia; látjuk, hogy még a legnagyobb becsben tartott képességek, pl. a hadtudomány, a gazdaságtudomány, s a szónoklás művészete is alája tartoznak. Minthogy pedig a többi tudományt mind felhasználja, sőt ezenfelül még törvénykezik is arról, hogy mit kell tenniük, s mitől kell tartózkodniuk, természetes, hogy az államtudomány végcélja magában foglalja a többi tudomány céljait is, úgyhogy ez a cél az ember számára valami jó. [...] Vizsgálódásunk ezekre a célokra irányul, mivelhogy bizonyos értelemben maga is államtudomány.”⁵

Ennélfogva a politikai tudás egy olyan általános tudásforma – legalábbis annak antik, a felvilágosodás racionalizmusa előtti alakjában –, amely egyetemesen kívánja a tudásformákat átívelően értelmezni és értékelni az emberi élet közösségi aspektusait. Közösségi volta okán azonban nem elegendő számára a tisztán racionális, külső szemlélőként leírható és csak objektíven prezentálható tényezők feltárása és bemutatása – pont emiatt oly nehezen értelmezhető a modern politikatudomány politikai tudásképe a társadalomtudományi tudásformákkal szemben támasztott elvárások tükrében –, hiszen ennél sokkal mélyebbre menve, bizonyos belső beállítódásokat, adottságokat és normákat is figyelembe kíván venni. Értve ez alatt az adott politikai közösség intézményi adottságait, társadalmi keretrendszerét, jogi, kulturális, szociológiai és antropológiai sajátosságait egyaránt. Célja nem más, mint megérteni a létező és jelenvaló politikai forma milyenségét.

A kiindulási állapota ennélfogva hát nem a *miért?* oksági összefüggéseken nyugvó kérdésköre, hanem sokkal inkább a *mi?* és *milyen?* kérdéseknek a létező megismerésére vonatkozó halmaza, mivel, ahogy az *Államban* is olvashatjuk „[...] a tudás a létezőre [vonatkozik], megismeri azt, hogy *mi* a létező és *milyen*”.⁶ A létige veridikus volta miatt így nemcsak a létező politikai közösség teleologikus mozzatórugóit, de a politikai valóság egészét is fel kívánja tárni, utat nyitva ezzel egy új fogalom, a politikai valóság

5 Arisztotelész 1987, 6, 1094a–b (saját kiemelés).

6 Platón 2018, 478a. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy az antik görög nyelvben a létige veridikus tartalma végett a létezőre vonatkozás egyben a valóságra irányulást is jelenti (Platón 2018, 303, 51. lábjegyzet), amely a politikai tudás valósághoz való viszonyulásának értelmezését is nagymértékben segíti a számunkra.

megértésének szükségszerűsége felé. E fogalom meghatározását megelőzően azonban fontos még egy szempontot figyelembe vennünk a politikai tudás leírása során, mégpedig a tudás gyakorlathoz való viszonyulását. Vagyis, hogy a politikai tudásnak mennyire kell a cselekvés vagy éppen az elméletalkotás tudományának lennie.

Fontos megjegyeznünk viszont, hogy az elméletben és gyakorlatban történő megvalósíthatóság nem minden esetben esik egybe, és tévesen járnánk el, ha a valós és a megvalósítható fogalmát szinonimaként kezelnénk, hiszen „a gondolkodás és a cselekvés racionalitása két különböző dolog. A gondolkodás racionalitása nem mindig garantálja a cselekvés racionalitását”.⁷ Az elgondolásban megszülető állam koncepciója teremtette meg a politikai filozófiát és tette azt eredendően utópikussá, amely ugyan racionális észelvek mentén kívánja elméleti konstrukcióit felépíteni, elsőre mégis áthidalhatatlannak tűnő szakadékot teremt elmélet és gyakorlat között. Így „elvi akadálya nincs az *a priori* okoskodásnak és politikai tervezetésnek, de igazsága csak utólag derülhet ki, ami nem kevesebbet jelent, mint annak kimondását, hogy aki *a priori* módon tervezi a politikát, az kísérletezik az emberi közösséggel, kísérleti alanynak tekinti az emberi életet, valamilyen általánosnak veti alá a megismételhetetlen egyszeri emberi sorsokat”.⁸

E problémában gyökeredzik és kapcsolódik aktívan a politikai realizmus kérdésköre is a politikai tudás és valóság kettőséhez, vitába szállva a politikai valósággal szintén kapcsolatba lépni kívánó politikai utópia elgondolásával. Eszerint „a politikai realizmus az, amely megpróbálja áthidalni a racionális utópia és a tényleges politikai cselekvés közötti szakadékot”.⁹ Ebben keresendő hát a politikai realizmus tényleges volta. Tartalmi feltárását azonban meg kell előznie a politikai valóság, a politikai hagyomány és filozófia, továbbá a politikai utópia alaposabb vizsgálata. A következőkben erre teszünk kísérletet.

7 Schumpeter 2003, 259 (11. lábjegyzet), saját fordítás.

8 Láncki 2004, 19.

9 Láncki 2015, 21, saját fordítás.

A politikai filozófia mint a nyugati politikai hagyomány alapja¹⁰

A politikai tudás kiindulópontjaként meghatározott „hogyan kellene élnünk?” kérdése és az ezzel szoros összefüggésben lévő ember mint közösségi lény koncepciója teljesen új megvilágításba helyezte a filozófia alapkérdéseit is. Az addig tisztán a természet megismerését célzó filozófia vezető szerepét átvette a metafizika, a fizikai valón túli filozófia vizsgálódása. Szókratész dialógusaiban jelenik meg ez az új, az embert és az ember természetét a középpontjába helyező, filozófiai alaposságot megkövetelő vizsgálódási forma, létrehozva ezzel a politikai filozófiát. Kiindulópontja maga az ember, vizsgálódásának fókuszában az emberi közösségek szervezőelvei, a politikai tudás és valóság általános, de lehető legalaposabb feltárása áll. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez a vizsgálódási forma „nem az »első elvek és okok«, hanem éppen ellenkezőleg, a »végső dolgok« tudománya, értve ezek alatt az emberek mindenkori, és mindenkor változó céljait”.¹¹

Ez a megismerés pedig közvetlen kapcsolatot tart fent a politikai cselekvéssel mint aktív cselekvési formával, segítve a *létező* és a *valóság* formálhatóságát. Így a politikai filozófia hívószavai – hasonlóan a politikai tudás kérdéseihöz – a mi? és milyen? kérdőszavakban keresendők. Vizsgálódásának fókuszában a jó élet misztériuma és az emberi dolgok valósága áll. Célja a politikai cselekvés esetleges gyakorlati megnyilvánulásainak elméleti alátámasztása, de semmiképpen sem azok gyakorlati megvalósítása. Így nem célja a politikai cselekvés részévé válni, csak annak megalapozásában és a cselekvés – tapasztalat és tudás útján megismert – végkiemeteleinek előrejelzésében kíván részt vállalni.

A politikai filozófia tartalma azonban nem fedheti le egészében a politikai gondolkodás fogalmát, hiszen a politikai gondolkodás magában hordozza az aktív cselekvést megelőző döntéshelyzetekben – a politikai filozófiára támaszkodó, de azon túlmutató – tényleges döntések megfontolását is, amelyek már a cselekvés szerves részeként is értelmezhetők. Így kijelenthetjük, hogy mint olyan, a politikai gondolkodás tágabb fogalomként szolgál a politikai döntések, a megfontolás és a politikai cselekvés összetett

10 A fejezet nagyban támaszkodik: Jereb 2021, 8–18.

11 Demeter 2017, 163.

rendszerében – modern fogalmát tekintve legalábbis biztosan, mely szerint az alábbi módon írhatjuk le tartalmát:

„[...] a politikai gondolkodás: a politikában szerephez jutó gondolati tevékenység, amelynek során a politika résztvevői tudatosítják magukban – és persze másokban – a politikai cselekvés által megoldandó problémákat, a politika »kérdéseivé« alakítják azokat, hogy megfogalmazhassák a politikai válaszokat. [...] Aligha vitatható, hogy gondolati tevékenység nélkül nem születhetnek meg a kérdések és a válaszok sem, vagyis – ugyanúgy egyébként, mint bármilyen más tevékenységforma esetében – a politikai tevékenységet folytató embereknek szükségképpen gondolkodniuk kell.”¹²

Következésképp, a modern tudományfelfogásban használt politikai gondolkodás meghatározása ugyan az antik elgondoláshoz hasonlóan a továbbiakban is szoros kapcsolatban áll a politikai filozófiával, jelentős különbségekre is rávilágít e két fogalom esetében. A politikai filozófiával szemben a politikai gondolkodás a politikai közösség életének szervezése során felszínre kerülő problémák értelmezésére és azok megoldási javaslatainak kidolgozására törekszik, míg a politikai filozófia önmagában, csak a „hogyan kellene élnünk?” elméleti kérdésével foglalkozik a politikai tudás és valóság feltárása mentén.

A politikai filozófia így önmagában véve utópikus kell hogy legyen, hiszen a gondolkodása a jövőbe irányul, és célja a legjobb vagy legjobb megvalósítható politikai berendezkedés – hiszen ez biztosítja a jó élet lehetőségét is az egyén számára – megtalálása és annak elméleti megkonstruálása. Ez az utópikus volt azonban magában hordozza az elmélet gyakorlatlótól való eltávolodását is, amelyre a politikai cselekvőnek lehetőleg már a politikai közösség életét felforgató cselekedete végrehajtását megelőzően válaszokkal kell szolgálnia.

A politikai realizmus tudás- és valóságképe

A politikai tudás és valóság és utópia fogalmi áttekintését követően érdemes megvizsgálnunk e háromnak a politikai realizmussal való kapcsolatát is, különösképpen a politikai realizmus róluk alkotott képét, közelebb ke-

¹² Schlett 2018, 15.

rülve a kortárs politikaelméleti realizmus tartalmi elemeinek beazonosításához és bemutatásához, a politikai realizmus fogalmának lehető legpontosabb meghatározásához.

A politikai tudást – ahogyan azt korábban már bemutattam – egy olyan általános tudásformának tekintem, amely univerzálisan kívánja interpretálni és értelmezni a közösségben élő ember valóságát, téve ezt belső és külső sajátosságok figyelembevételével, a politika sajátos szabályai mentén. E sajátos szabályok megléte azért is olyan hangsúlyos, mert a politikai realizmus erre támaszkodva vallja, hogy a politikai tudásnak inkább a politikai cselekvésre kell vonatkoznia,¹³ a politikai cselekvés elsőbbségét hirdetve a politikai gondolkodással szemben. Ezen elsőbbség hirdetése azonban nem jelenti azt, hogy a politikai realizmus teljesen szakítani kívánna a politikai gondolkodás – és így a politikai filozófia – nézőpontjával.

A politikai realizmus politikai valóságról alkotott képe azonban eltér a racionalista politikai utópia valóságkonceptiójától, hiszen míg az utóbbi tisztán az emberi ész által elgondolt konstrukciók megvalósításának eszközeként tekint a politikai cselekvés során a politikai tudásra, addig a politikai realizmus a politikai tudás által felszínre hozott „létezőre” konkrét eseményként hivatkozik. Ezáltal pedig elismeri a politikai cselekvő korlátozottságát a cselekvés folyamatában, vagyis nem tekinti csak a tiszta ész által elgondolt legjobb megvalósíthatót automatikusan valóságosnak. Különbséget tesz a gondolati és a gyakorlati – cselekvésbe ültetett – megvalósulás között, még annak a konkrét politikai cselekedetnek a megvalósítása előtt. Elismeri az ember határait és azokat figyelembe véve kíván képet adni a politikai tudás mozgásteréről a politika világában.

A politikai utópiának – a politikai realizmus értelmezésében – így a legnagyobb hibája pontosan abban keresendő, hogy a politikai tapasztalatot figyelmen kívül hagyja, és a tisztán elgondolt és gondolatban megvalósíthatónak tűnő kreációt a valósággal azonosnak tekinti. Elfelejtkezve a politikai közösségek egyedi és sajátos belső működési elveiről, azokat negligálva kívánja megvalósítani az általánosan elgondolt helyzetet a konkrét pillanatban és közösségben, olyan normatív értelmezési keretet alkotva, amely a politikai gondolkodás és cselekvés mozgásterét szűkítve korlátozza az embert. Így a túlzó gondolati szabadság válik valós korlátjává a politikai cselekvés egészének, hiszen a politika belső szabályszerűségei helyett

13 Vö.: Láncki 2015.

más, külső tényezőket – legtöbb esetben morális elveket és értékeket – tesz forrásává. Ez vezet ahhoz az állapothoz, amelyet a kortárs realista gondolkodók kifogásolnak és amellyel szemben kifejtik a politika realista olvasatát.

„Furcsa helyzet jött létre a mai nyugati társadalmakban. Egyfelől úgy tűnik, mintha a liberalizmusnak nem volna valódi alternatívája; pontosabban, nem ismerjük az emberi társadalom és politika más olyan megközelítését, mely elméletét tekintve annyira gazdag és átfogó, erkölcsileg pedig akár csak közel olyan elfogadható volna a jelenlegi összetételű és állapotú nyugati társadalmak széles rétegei számára, mint a liberalizmus. Liberális eszmék hatják át társadalmi világunkat és mindennapos várakozásainkat azzal kapcsolatban, hogy az emberek és az intézmények hogyan fognak cselekedni, és hogyan kellene cselekedniük; ezek az eszmék alkotják azt a végső, meghatározó keretet, amelyen belül politikai gondolkodásunk mozoghat.”¹⁴

Így a politikai realizmus e „végső, meghatározó kerettel” szemben törekszik a politika antimoralista és antiutópista alternatíváját bemutatni, támaszkodva számos, a felvilágosodás előtti gondolkodó meglátásaira és építve a kortárs politikaelmélet eredményeire egyaránt. A továbbiakban a nemzetközi és hazai szakirodalmat áttekintve részleteiben kívánom bemutatni a realizmus politikáról és a politikai cselekvés szerepéről alkotott képét. E koncepció kibontása során annak két meghatározó, nemzetközi szakirodalmi alpművére támaszkodom: Bernard Williams 2005-ben publikált *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument* címet viselő és Raymond Geuss 2008-as *Philosophy and Real Politics* című kötete kerül vizsgálati fókuszunk középpontjába.

A politikai realizmus antimoralizmusa

Bernard Williams politikaelméleti kötetének első esszéjében fekteti le a politikai moralizmusról és a politikai realizmusról alkotott sajátos koncepcióit. Mint írja, „azokat a nézeteket, amelyek a morált a politika elé helyezik, a »politikai moralizmus« változatainak [...]”¹⁵ fogja nevezni, amelyek-

¹⁴ Geuss 2003, 54.

¹⁵ Williams 2005, 2, saját fordítás.

kel szemben pedig megpróbál felállítani „[...] egy olyan megközelítést, amely nagyobb autonómiát biztosít a sajátosan politikai gondolkodásnak. Ezt nevezhetjük, egy bizonyos hagyomány kapcsán, »politikai realizmusnak«”.¹⁶ Ez a hagyományfelfogás pedig tökéletesen leírja a kortárs politikai realisták önidentifikációs törekvéseit is. Ugyanis nem igyekeznek egy teljesen új, az eddigi politikaelméleti keretektől eltérő paradigmát megteremteni, sokkal inkább a politikaelmélet hagyományaira támaszkodva bizonyos szerzők írásait – és ezen szerzők meglátásait a politikai gondolkodásról, filozófiáról, tudásról és cselekvésről – értelmezni és újraértelmezni. Így a politikaelméleti realizmus nem tekinthető egységes és zárt, normatív keretrendszernek – hiszen éppen ezek ellen kíván fellépni –, sokkal inkább egy megkülönböztetésen alapuló elméleti formának, hiszen „a realizmus nem mondja meg, mi legyen a politika tartalma, legfeljebb azt, hogy miként lehet és érdemes megismerni és művelni a politikát, ha egyszer felismertük, hogy sajátos szabályait figyelmen kívül hagyva semmilyen cél nem érhető el”.¹⁷

Williams itt azonban nem áll meg, hiszen a politikai moralizmus politikai praxisra gyakorolt hatásait vizsgálva két, egymástól jól elválasztható moralista modellt ír le. Egyiket az utilitarizmussal, másikat a rawlsi elgondolás politikai liberalizmusával azonosítva. Az első modell szerint – amelyet Williams *enactment* vagy elrendelő modellnek nevez:

„a politikaelmélet elveket, fogalmakat, eszményeket és értékeket fogalmaz meg; a politika pedig (amennyiben azt teszi, amit az elmélet akar) arra törekszik, hogy ezeket a politikai cselekvésben, meggyőzéssel, hatalomgyakorlással és így tovább, kifejezésre juttassa. Ez nem feltétlenül (bár általában igen) személyek közötti különbségtétel. Sőt, van egy köztes tevékenység, amely mindkét fél számára közös lehet: ez az elvekről és értékekről alkotott sajátos elképzeléseket alakítja ki a körülmények fényében, és olyan programokat dolgoz ki, amelyek ezeket az elképzeléseket kifejezhetik.”¹⁸

Ezzel szemben a másik modell értelmében – amelyet Williams strukturális modellnek nevez – „az elmélet a hatalom alatti együttélés erkölcsi feltételeit fekteti le, olyan feltételeket, amelyek között a hatalom igazsá-

16 Uo. 3, saját fordítás.

17 Gyulai 2021, 105.

18 Williams 2005, 1, saját fordítás.

gosan gyakorolható”.¹⁹ Ez a megközelítés adja majd alapját *Az igazságosság elméletében* kifejtett politikai liberalizmus koncepciójának is. Csakhogy azontúl, hogy fontos e két modell közötti különbségtétel meghatározása, talán még fontosabb a közös jellemzőinek beazonosítása. A két modellről pedig egységesen kijelenthető, hogy „mindkettő az erkölcs elsőbbségét hirdeti a politikával szemben”,²⁰ ezáltal pedig a politikaelméletet alkalmazott etikává téve negligálja a politika sajátos, belső működési elveit és a politikai valósággal szakítva utópikussá teszi a politikai cselekvés végkimenetelét. Williams szerint azonban „a politikaelmélet kívánatos formájára vonatkozó kérdésre azonnal adható egy negatív válasz: nem moralista. Mivel »semmiképpen sem lehetséges, hogy az elmélet véges-végig a gyakorlat előtt járjon«, a (liberális) politikaelmélet szerepet téveszt, amikor a társadalmi gyakorlatok előzetes feltérképezése előtt állapít meg normatív kritériumokat a politikai cselekvés számára”.²¹ A politikai moralizmus azonban pont ezt teszi és normatív kritériumok mentén száll harcba a politika valóságával. A politikai realizmus viszont azt vallja, hogy a politikai elvek *a priori* igazolása nem lehetséges. „A Williamset érdeklő probléma tehát elmélet, gyakorlat és rendkívüli egymáshoz való viszonya.”²²

Realizmus és történelem

Raymond Geuss *Philosophy and Real Politics* című kötetében Williams gondolatiságát továbbszöve szintén a politikai moralizmus törekvései ellen emel szót. E morális politikafelfogásnak a gyökerét pedig Kant tanításának térnyerésében véli felfedezni. Értelmezésében ez az irányvonal fejeződik ki abban is, „hogy a politikai filozófusok körében népszerű a »politika mint alkalmazott etika« szlogenje”.²³ Ebben a szlogenben azonban Geuss komoly kockázatot lát, hiszen nézete szerint nem egyértelmű ennek tényleges jelentéstartalma. Értelmezésekor ugyanis érvényesülhet az *ethics-first* felfogás – általa tévesnek gondolt – elképzelése is, amely a politika szféráját

¹⁹ Uo. 1, saját fordítás.

²⁰ Uo. 2, saját fordítás.

²¹ Illés 2021, 56.

²² Uo. 56.

²³ Vö.: Geuss 2008, 1, saját fordítás.

annak teljességében az etika alá rendeli. Ez a megközelítés viszont eltávolítja a politikai filozófiát a politika ténylegesen létező valóságától, és etikai törvényszerűségek és szabályrendszerek értelmezési keretein belül engedi csak kibontakozni.

Geuss ugyan nem vitatja a politika és az etika között fennálló esetleges kapcsolatot, hiszen elismeri, hogy a politika nem szigorúan értékmentes vállalkozás és nem is lehet az, hiszen hatást gyakorol rá a politikai közösség normatív beállítódása. A politikai cselekvés formái és azok értelmezési tevékenységei azonban nem lehetnek tisztán etikai alapúak és nem indulhatnak ki tisztán etikai elvek szabályszerűségéből sem, nem tekintethők egyszerűen természet szerint adottoknak, *a priori* megismerhetően, hiszen:

„az okok, amelyek miatt a legtöbb politikai és erkölcsi fogalmunk létezik (abban a formában, ahogyan van), kontingens, történelmi okok, és csak egy történelmi beszámoló adhatja meg számunkra a megértésük kezdetét, és teszi lehetővé számunkra, hogy kritikusan reflektáljunk rájuk, ahelyett, hogy egyszerűen természetesnek vennénk őket”.²⁴

Így a Geuss által felfogott politikai realizmus szoros kapcsolatban áll a történelemmel, és politikai gondolkodása közben támaszkodik a történelem eseményeiből származó tapasztalatok *posteriori* ismereteire. A moralista megközelítésben pedig azt kifogásolja, hogy szakítva a történelem adta tanulságok értelmezésének kényszerével, tisztán az észre támaszkodva, morális elvek mentén kívánja szervezni a politikai közösségek életét és *a priori* megismerés mentén megalkotni a politikai rend tartalmát. Rawls méltányosságként felfogott igazságosságelmélete pontosan ebbe a hibába esve tekint el a politikai hatalom kérdésétől a társadalomban, és kívánja megvalósítani a méltányosság két fő elvét. Vagyis, hogy „először: minden személynek egyenlő joga [legyen] a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb alapvető szabadságra, másodsor [hogy]: a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek úgy kell[jen] alakulniuk, hogy a) okkal várhassuk, hogy mindenki számára előnyösek, s ugyanakkor b) olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak”.²⁵ A szabadság és az egyenlőség ilyen formátumú paralel megvalósulása egy politikai berendezkedésben azonban nélkülözi a realitásokat, és tisztán morá-

24 Uo. 69, saját fordítás.

25 Rawls 1997, 87.

lis megközelítése nem teszi lehetővé számunkra, hogy kritikai reflexióval élhessünk. Elvárja, hogy természetszerűségét és valóságát *a priori* elfogadjuk és magunkévá tegyük. Így „nemcsak a hatalomról nem esik szó ebben a könyvben, hanem a valós vagy rendelkezésre álló tényeket is szándékosan kizárták az igazságos rend rawlsi világából”.²⁶

Geuss azonban a politikai cselekvés történetileg megvalósult formáit kívánja politikai filozófiájának kiindulópontjává tenni és azok tükrében értelmezni a politika nyújtotta lehetőségek határait. Nem az etika szabta – a politika természetétől idegen – határok mentén korlátozza a politikai cselekvés mozgásterét, de elismeri a politikai cselekvés bizonyos korlátoltságát. Mindezt azonban a politika sajátos belső működési elveire, illetve a történelem szabályszerűségeire vezeti vissza, és nem a tiszta ész nyújtotta megismerés kizárólagosságára. Éppen ezért olyan fontos források a kortárs politikai realizmus gondolkodói számára Thuküdidész, Machiavelli és Hobbes, mivel írásaikban a múltbeli cselekedetek vizsgálata és azok megértése áll, felismerve, hogy „a politikai tudásnak a politikai cselekvésre kell irányulnia, nem pedig a gondolkodásra, a normákra és hasonlókra”.²⁷ Mindezek fényében Geuss meghatározása a politikai realizmus megközelítéséről a következőképp szól:

„Amit én »a politikai filozófia realista megközelítésének« kívánok nevezni [...] [annak] középpontjában a kollektív emberi cselekvés történelmileg megvalósult formáinak tanulmányozása áll, különös tekintettel arra, hogy az emberek milyen sokféleképpen strukturálhatják és szervezhetik cselekvésüket annak érdekében, hogy korlátozzák és kontrollálják a rendezetlenség olyan formáit, amelyeket más okokból túlzottnak vagy elviselhetetlennek találnak.”²⁸

Tehát „a realizmus a politikai gondolkodásban azt jelenti, hogy a tényleges történéseket nemcsak példaként, hanem annak a határaként is tekintjük, amit politikai szereplőként tehetünk”.²⁹ Arra a kérdésre viszont, hogy a politikai realizmus hogyan viszonyul a politika és etika között fennálló esetleges kapcsolat természetéhez, még nem kaptunk kielégítő választ. Azt láthatjuk, hogy a realizmus kortárs politikaelméleti megközelítése nem

²⁶ Láncki 2015, 41, saját fordítás.

²⁷ Uo. 41, saját fordítás.

²⁸ Geuss 2008, 22, saját fordítás (saját kiemelés).

²⁹ Láncki 2015, 43, saját fordítás.

tagadja ennek a kapcsolatnak a meglétét, és ezért nem a „*might is right*” thraszümakhoszi igazságosságfelfogásával³⁰ tekinti azonosnak magát, de markánsan elhatárolódik a politika alkalmazott etikaként való felfogásától is.

Így válik a politikai realizmus egyik központi fogalmává a legitimitás, hiszen az »[...] dől el rajta, hogy lehetséges-e egyáltalán elméletet csinálni a politikáról (a »*might is right*« felfogás ellenében), és hogy az az elmélet lehet-e egyáltalán sajátosan politikai elmélet (az alkalmazott etikai megközelítéssel szemben)»³¹ vagy sem. Így arra a kérdésre keresi a választ, hogy képesek vagyunk-e olyan elmélet felállítására, amely a politika legitimitását előzetes morális értéktől függetlenül tudja leírni. E kérdés megválaszolásához azonban át kell tekintenünk a realizmus etikafelfogását, amelyhez Max Weber érzületetikai és felelősségetikai megkülönböztetésére támaszkodunk a továbbiakban.

Érzület- és felelősségetika – realizmus a politika és etika viszonyrendszerében

Max Weber 1919. január 28-án Münchenben tartotta meg *A politika mint hivatás* című előadását, amelyben a politika sajátos belső működési elveit feltárva adott képet a politikai legitimitás esetleges forrásairól, a politikai apparátus mechanizmusairól és formáiról, a politikusi alkat típusairól, a politika és etika kapcsolatáról egyaránt. Értekezésének központi kérdéseit megvitatva, annak végén tér ki a politika és etika viszonyrendszerére.

„De milyen valóságos kapcsolat áll fenn etika és politika között? Vajon csakugyan semmi közük sincs egymáshoz, amint ezt olykor állítják, vagy épp ellenkezőleg, »ugyanaz« az etika lenne érvényes a politikai cselekvésre is, mint minden más cselekvésre? Némelyek azt hiszik, hogy ez a két állítás kizárja egymást: vagy az egyik, vagy a másik igaz. Vajon a politikával szemben támasztott etikai követelmények szempontjából valóban annyira közömbös volna, hogy a politika egy nagyon sajátos eszközzel, a hatalommal dolgozik, amely mögött az *erőszak* áll?»³²

30 Platón 2018, 77 (338c).

31 Szűcs 2018, 46.

32 Weber 2020, 111.

Weber, mint látjuk, a politika sajátjának tekinti a hatalommal való rendelkezés jogát, amely „minden olyan esetben [...] [fennáll], ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszégülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély”.³³ Ez a hatalom pedig uralommá válik elgondolásában, „ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak”.³⁴ E felfogás adja a weberi politikakép alapjait, és ennek a megközelítésnek a perspektíváján keresztül vizsgálja etika és politika kapcsolatát is. Így „az emberi társulások birtokában lévő speciális eszköz, a *legitim erőszak* mint olyan, a politika valamennyi etikai problémájának sajátosságát meghatározza”³⁵ Weber olvasatában. Politikai és etika viszonyrendszerének vizsgálata során azonban kétféle, egymástól eltérő etikai felfogást tár hallgatósága elé. Egyrészt beszél érületetikai megközelítésről, amelynek képviselője „csak azért érez »felelősséget«, hogy a tiszta érület lángja – például a társadalmi rend igazságtalansága elleni tiltakozása – soha ne aludjon ki”.³⁶ Tettei azonban irracionálisak, és számos esetben figyelmen kívül hagyják a tények valóságát is. Ezzel szemben a felelősségetika követője kalkulál cselekedeteinek következményeivel és vállalja azok terhét, „[...] híve számol az átlagember gyarlóságával”.³⁷

Mindez azonban még nem fedi le tökéletesen a két etikai felfogás közötti különbségek teljességét, hiszen fontos figyelembe vennünk az etikai cselekvés irányultságát is, vagyis, hogy miképp viszonyul a „jó” elérésének céljához. E tekintetben is mutat ugyanis eltérést a két megközelítés. Az előbbi szerint a jó etikai célok csak és kizárólag jó cselekedetek útján érhetők el, míg a felelősségetika – számolva ugyan tetteinek esetleges következményeivel – hisz a jó cél általi szentesítés lehetőségében. Helyesebben: vallja a politikai cél etikailag veszélyes vagy megkérdőjelezhető eszközökkel való elérésének lehetőségét is.

Az érületetikanak „*minden* cselekevést, mely erkölcsileg veszélyes eszközöket használ, *el kell vetnie*”,³⁸ mivel „nem tudja elviselni a világ etikai

33 Weber 1987, 77.

34 Uo.

35 Weber 2020, 121.

36 Uo. 115.

37 Uo.

38 Uo. 116.

irracionalitását. Ő kozmikus-etikai »racionalista«³⁹. Ezt a jóból csak jó, rosszból csak rossz származhat axiómát azonban a történelmi megtapasztalás és mindennapi tapasztalataink egyaránt megdönteni látszanak Weber szerint. Így a két etikai megközelítés az alábbi módon írható le:

1. ábra: *Érzület- és felelősségetikai sajátosságok
Max Weber meglátásai mentén*⁴⁰

Érzületetika	Felelősségetika
Nem számol következményekkel	Számol következményekkel
Nem számol az átlagember gyarlóságával	Számol az átlagember gyarlóságával
Tettei irracionálisak, csupán példaértékkel kell és lehet bírniuk	Tettei racionálisak
Jóból csak jó, rosszból csak rossz származik	A cél szentesíti az eszközt

Összegezve hát Webernek a politika és az etika között fennálló esetleges kapcsolat természetéről alkotott képét kijelenthetjük, hogy markánsan elválasztja a politika valóságát az élet egyéb etikai tényezők mentén szervezett valóságsíkjaitól, annak sajátos eszköze végett. E sajátos eszköz pedig nem más, mint a hatalom adta erőszak birtoklásának ténye, amellyel a politika rendelkezhet csak legitimen. Így a politikai cselekvés során a cselekvőnek számolnia kell a tettek következményeivel annak érdekében, hogy ne az ideák és utópiák esetleges megvalósíthatóságát vetítse ki a politikai valóság egészére, hanem felismerve a politika sajátos belső működési elveit, annak keretein belül maradván valóban a valóság egészét tudja megragadni. Mivel „mindenkinek, aki általában a politikával akar foglalkozni, és kiváltképp annak, aki hivatásszerűen kíván politizálni, tisztában kell lennie ezekkel az etikai paradoxonokkal, valamint a saját felelősségével amiatt, ami belőle magából lehet a hatásukra. Ismétlem: diabolikus hatalmakkal szövetkezik, amelyek minden erőszak mélyén ott lapulnak”.⁴¹

Azt azonban egyetlen politikai cselekvő számára sem szabhatja meg senki, hogy milyen etika mentén kívánja véghez vinni cselekedetét, és egyik vagy másik abszolút sikerében sem bízhatunk, hiszen minden esetben egyéni döntések sorozata az adott tett felelősségének sajátos értelme-

39 Uo. 117.

40 Vö.: Weber 2020, 111–127.

41 Uo. 122.

zése és súlyának meghatározása. Így a politikai cselekvés során nem tekinthetjük igaznak sem azt a megközelítést, amely negligál minden felelősséget – tiszta érzületetika –, sem azt a hozzáállást, hogy a cselekvő képes számolni tetteinek minden esetleges következményével – tiszta felelősségetika. „Ennyiben az érzületetika és a felelősségetika nem abszolút ellentétek, hanem egymás kiegészítői, s csak együtt teszik ki az igazi embert, azt, akinek »hivatása« lehet a politika.”⁴² Így a politikai cselekvést mindig az adott időpillanatban kell értékelni, támaszkodva a történelem adta példák tanulságaira, a politikai tudás sajátos univerzális voltára és az etika és politika esetleges kapcsolataira egyaránt. Így érthető meg, hogy a politikai realizmus számára miért is válnak kulcsfogalmakká a hatalom, a legitimitás, a rend és az erőszak fogalmai a politikai cselekvés vetületében.

A politikai realizmus antiutópizmusa

Az utópia szerepét és fogalmát ugyan a dolgozat *Politikai tudás és valóság* fejezetében már részleteiben is érintettük, érdemes ismét figyelmünket a fogalom felé fordítanunk annak érdekében, hogy egészében fel tudjuk tárni a kortárs politikaelméleti realizmus utópiával szembeni állásfoglalását. Az utópia fogalmát „minden olyan felfogásra alkalmazzák, amely a belátható realitásoktól elrugaszkodó élet- vagy államformát vázol fel az utópizmus mint mentalitás alapján”.⁴³ E definíció mentén pedig már kiviláglik az utópiáknak a politikai realizmus által talán legjobban kifogásolt fókuszáltsága. Mégpedig, hogy a belátható realitásoktól elrugaszkodva kívánnak képet alkotni a politika valóságáról.

Ez az elrugaszkodás a kiindulópontja minden olyan politikai filozófiai eljárásnak, amely során a politika világát „jobbá”, „szébbé”, „igazságosabbá”, „egyenlőbbé” kívánjuk tenni úgy, hogy bizonyos, a politikai valóság részét képező valóságelemet negligálunk a gondolati eljárásunk során. Ez a metódus azonban a politikai tudás univerzális voltáról sem vesz tudomást és figyelmen kívül hagyja, hogy a politika gyakorlati tudást igénylő tudomány így egyszerre támaszkodik külső és belső tényezőkre, tehát olyan sajátos

⁴² Uo. 125.

⁴³ Mezei 2019.

tulajdonságok is, mint a hatalom és uralom kérdésköre, az erőszak monopóliumának megléte, vagy éppen a rend és legitimitáció.

Ugyan „az utópia racionális, vonzó, reményt ad, és beleszólása van abba, hogyan és milyen irányba kellene haladnunk”,⁴⁴ mégsem tesz különbséget az elméletben megalkotott legjobb és a legjobb megvalósítható valósága között. Csakis a tiszta ész felvilágosult döntéseit tekinti a politikai valóság kiindulópontjainak és így a politikai tudás részének is. A politikai realizmus ezzel szemben szkeptikus a tiszta ész kizárólagos szerepével szemben és a politikai valóságot és tudást a politikai cselekvés tükrében, a politika sajátos belső működési elveinek és mechanizmusainak figyelembevételével kívánja szemlélni. Nem a fejlődés lehetőségét, csak a tisztán és kizárólagosan az észre való támaszkodás mentén történő politikaalkotás lehetőségét veti el.

A kortárs politikai realisták a politika moralista megközelítési formáit éppen ezért tartják utópisztikusnak, hiszen morális elvek mentén olyan, a politikától független elveknek rendelik alá a politikai cselekvés gyakorlatát, amelyek ennek hatására a valóságtól elrugaszkodott politikaképet teremtenek. E téren kritikus a politikai realista az ideológiákkal szemben⁴⁵ és száll vitába a normatív előfelvetések által teremtett morális elvek elsőbbségének felfogásával. A realista úgy törekszik a politika tartalmi elemeinek meghatározására, hogy csak egy megközelítési perspektívát teremtsen, amely azonban a lehető legszélesebb spektrumban képes lefedni a politika belső sajátos értékeit és azoknak a politikai valósággal és tudással ápolat kapcsolatait. Mindennek értelmében a politikai realizmus nem tekinthető ugyan zárt elméletnek, hiszen a realizmus kortárs gondolkodói – pont ahogyan a realista hagyományba tartozó protorealista szerzők – eltérően vélekednek a politika belső értékeiről és azok súlyáról, szerepéről és kapcsolatáról a politikai tudás és valóság párhuzamában, de nem is törekednek arra, hogy egységesítsék e téren fellelhető különbözőségeiket, hiszen céljuk nem erre irányul. Tisztán az idealisztikus utópiákkal szembeni szkepszis felébresztését, a politikai cselekvés elsőbbségét és a politika sajátos belső elveinek, a politika mint autonóm valóság tényének elismerését érzik küldetésüknek.

44 Láncki 2015, 20–21, saját fordítás.

45 Vö.: Prinz–Rossi 2017, 348–365.

A politikai realizmus fogalmát tehát megközelítőlegesen leírhatjuk úgy, „mint a politika tanulmányozására, gyakorlására és normatív értékelésére vonatkozó megközelítések egy olyan családját, amely (a) megerősíti a politika autonómiáját (vagy, minimálisabban, megkülönböztethetőségét); (b) a nézeteltérést, a konfliktust és a hatalmat a politika megmásíthatatlan és konstitutív jellemzőinek tekinti; (c) »utópisztikusnak« vagy »moralistának« utasítja el azokat a megközelítéseket, gyakorlatokat és értékeléseket, amelyek látszólag tagadják ezeket a tényeket; és (d) a politikai rendet és stabilitást az igazságossággal szemben előnyben részesíti (vagy, minimálisabban fogalmazva, elutasítja az igazságosság abszolút elsőbbségét más politikai értékekkel szemben)”.⁴⁶

A probléma pedig abban rejlik, hogy amint az utópia elutasítja azokat a megközelítéseket, gyakorlatokat és értékeléseket, amelyek a politika autonómiáját és annak a hatalomért folytatott állandó harc miatt kibontakozó konfliktusos voltát hirdetik, kihelyezi a vizsgált valóságot a politikai valóság világából. Így „az utópikus gondolat megszünteti a valóság abszolút minőségét, és a valóság és egy ideológiailag létrehozott birodalom között számos átmeneti életmódot hoz létre”.⁴⁷ Ez az eljárás kedvez az ideológiák születésének, a megvalósíthatóság hatáskörét a társadalmi kísérletek szintjére is kiterjeszti, nem számolva azok utólagos következményeinek súlyával. Egy olyan világot teremt, ahol az válik valósággá, amit a többség annak gondol, és ennek tükrében törekszik a politika belső szabályszerűségeit, értékeit és normáit is értelmezni. Idealisztikus valóságot teremt ezáltal, amelyben csakis az adott cél megvalósításához elengedhetetlenül szükséges valóságelemek kerülnek elfogadásra, mindazoktól a valóságelemekről – sajátos belső működési elvektől – azonban eltekint, amelyek az idealisztikus cél megvalósulását esetlegesen gátolnák.

Ezzel a problémával azonban a kortárs politikai realistákat megelőzően is már számos politikai gondolkodó találkozott, felismerve azokat az esetleges kockázatokat, amelyek a politikai valóság torzulásából, továbbá a politikai cselekvés tisztán ideák mentén megvalósuló lehetséges végkimeneteiből származhatnak. Ezeket a szerzőket a realista hagyomány tagjainak szokták tekinteni, hiszen meglátásaikkal nagymértékben hozzájárultak a politikai realizmus antiutópista jellegéhez. Reflektálva a politika egyedi

⁴⁶ McQueen 2017, 2, saját fordítás.

⁴⁷ Láncki 2015, 51, saját fordítás.

voltára és hangsúlyozva a történelmi tapasztalat szerepét a tisztán elméleti koncepciókba vetett reflektálatlan hit helyett a politikacsínálás folyamatában.

Így kiváltképp Machiavelli *A fejedelem* című munkája érdekes a számmunkra, amely a dolgok valódi igazságának feltárását tűzte ki célul, annak érdekében, hogy az ugyan sok esetben jól hangzó és a kor elvárásainak – etikai normáinak – megfelelő, de a politika valóságával kapcsolatban nem álló viszonyulások helyett igazi alternatívát teremtsen. Egy olyan politikai cselekvési kézikönyvet alkotott meg ezzel, amely a politika sajátos belső működési elveit figyelembe véve képes valóságos képet alkotni a politikáról és meghatározni a politikai cselekvő feladatait és mozgásterét a politika világában. Ezzel a megvalósítható helyett a valóságost vizsgálta és írta le olyannak, amilyen. Mint fogalmaz:

„helyesebbnek ítélem a dolog *valódi igazságának* kifürkészését, ahelyett, hogy megelégednék a róla alkotott elképzeléssel. Sokan képzelnek el olyan köztársaságokat vagy egyeduralkmat, *amelyek a valóságban soha nem voltak, és amelyenről nem is tudunk*. Nagy a távolság valódi és képzelt életmódunk, valóságos és feltételezett tetteink között; aki az utóbbiak alapján okoskodik, inkább saját romlásának okozója, mintsem sikeres előmenetelének.”⁴⁸

Machiavelli e megközelítés mentén hirdeti a döntések és cselekedetek elsőbbségét, továbbá a politikai hatalom instabilitását, felismerve ezáltal, hogy *„hogya a cselekvés vagy döntés, valamint a szükséglet és az akarat érvényesítése a politika lényege”*.⁴⁹ Ez a látásmód pedig a Machiavellit követő realista hagyományhoz kötődő szerzők műveiben is vissza-visszatér, a politikai realizmus egyik, ha nem legfontosabb kiindulópontjává válik. A „hogyan kellene élnünk?” kérdése helyett a „hogyan élünk?” kérdését helyezi vizsgálódási fókuszába, hiszen míg az előbbi teret nyithat az utópiának, addig az utóbbi tisztán a jelen és a múlt tapasztalati megismerésére támaszkodva – a józan ész is, de nem kizárólagosan csak azt figyelembe véve – próbálja felfedni a politikaelmélet és a politikai cselekvés találkozási pontjait, hiszen „a politikai realizmus szerepe a politikai valóság fő-

48 Machiavelli 1978, 51.

49 Láncki 2016, 27.

kusznak és a politikai cselekvés lehetőségének összemérése⁵⁰ kell hogy legyen. Szemben az utópia által támasztott ideális esetben megvalósítható véghezviteli kísérleteinek megkonstruálásával.

Befejezés: A politikai realizmus politikáról alkotott képének sajátosságai

Azt követően, hogy sikerült részleteibe menően feltárni a politikai realizmus két fő sajátosságát – így annak antimoralista és antiutópista voltát –, érdemes a dolgozatban elhangzott megállapításokat is összefoglalóan áttekinteni annak érdekében, hogy a dolgozat végső következtetéseinek felállítása során tisztázni legyünk képesek az esetleges tartalmi bizonytalanságokat, amelyek a politikai realizmus köznapi diskurzusai során felmerülnek.

Az alábbi fogalmakat a politikai realizmus tükrében így a következőképpen definiálom:

Politikai tudás: egy olyan általános és gyakorlati, a politika céljait és belső mozgatórugóit megérteni kívánó, tudásformákon átívelő kompetencia, amely az ember mint közösségi lény (*zoón politikon*) társadalmon belüli szerepét és célját kívánja értelmezni és értékelni.

Politikai valóság: a politika világában a konkrét *létezőre* vonatkoztatott fogalom, amely figyelembe veszi a politika sajátos belső működési elveit és mechanizmusait, alapot nyújt a politikai tudásnak és határt szab a politikai cselekvésnek.

Politikai cselekvés: közösségi jellegű, a politikai tudás fókuszában álló aktív cselekvési forma, amely a politikai valóság keretrendszerén belül, de annak és a közösség politikai életének befolyásolására, esetleges megváltoztatására irányul.

Politikai utópia: a politikai valóság megváltoztatására irányuló, de a realitásoktól elrugaszkodó elméletalkotási módszer, amely figyelmen kívül hagyja a politika sajátos eszközeit és a történeti tapasztalat szerepét.

Politikai moralizmus: olyan politikaelméleti megközelítési forma, amely az etikát a politika elé helyezve korlátozza a politikai cselekvés mozgásterét.

50 Láncki 2015, 4, saját fordítás.

A dolgozat bevezetőjében meghatározott négy központi kérdésre ezen definíciók mentén konkrét válaszokat tudunk adni, amelyek a politikai realizmus sajátos politikaképét kibontva a politikai realizmus politikai filozófiai megalapozottságú fogalmi keretét is megszabják. Ennek fényében:

- (1) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus aktívan támaszkodik a politikai tudás sajátos koncepciójára és elfogadja annak általános, tudásformákon átívelő gyakorlati kompetencia voltát. Így törekszik figyelembe venni a politikai tudás által felfedett, a politikára jellemző sajátos valóságelemeket és eszközöket, amelyek értelmében a politikát a hatalom megszerzéséért és megtartásáért zajló folyamatos küzdelemként értelmezi, középpontjában a rend megteremtésének kérdésével.
- (2) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus antimoralizmusa a politikát alkalmazott etikává formáló törekvésekre válaszul, azokra reagálva jött létre, hiszen e felfogás mentén a politika sajátos, belső működési elvei nem kerülnek kellőképp a figyelem fókuszába, és a politikai valóság *létező* tartalmával szakítva, a politikától független elvek mentén kívánja értelmezni azt.
- (3) Kijelenthető, hogy a politikai realizmus antiutópizmusa az ész és a tényleges politikai cselekvés között húzódó, feloldhatatlannak tűnő kettősséget kívánja áthidalni. Vagyis a racionális utópia elméleti elgondolása és a politikai cselekvés útján megvalósuló tényleges politikai valóság közti különbség meglétére rávilágítva kíván elhárulódni az utópiák létjogosultságától a politika belső világában.
- (4) Kijelenthető, hogy mivel a politikai realizmus olvasatában a politikai tudás egy olyan gyakorlati tudásforma, amelynek nem az elvekre, normákra és elgondolásokra, hanem a politikai cselekvésre kell elsősorban irányulnia; továbbá, hogy a politika sajátos eszközeinek – hatalom, erőszakmonopólium – és ezáltal magának a politikai rendnek a stabilitása kiemelt fontosságú, a politikai realizmus a hatékony politikai cselekvés elsőbbségét hirdeti az elméletalkotás tisztán teoretikus megközelítésével szemben.

Összegezve az eddig elmondottakat a politikai realizmust egy olyan gondolati beállítódásnak tekintem, amely a politika autonómiáját hirdetve, a politikai tudás tudásformákon átívelő gyakorlati fókuszára tekintettel, a politikai cselekvést a politika világán belüli elsődlegesen szükséges te-

vékenységként értelmezi, amelyet a politikaelmélet és a politikai gyakorlat a „mi van?” és a „minek kellene lennie?” kérdések között húzódo ellentmondások valóságára vezet vissza. Értelmezésében a politika belső szabályszerűségek, sajátos eszközök és viszonyrendszerek komplex kapcsolati hálójával bíró, önálló valóság. Így sem az etika elsőbbségét a politika felett, sem a normatív kritériumokkal rendelkező végső, meghatározó keretben gondolkodó ideológiák elsőbbségét nem ismeri el. Szembehelyezkedik minden olyan idealisztikus megközelítéssel, amely figyelmen kívül hagyja a politika sajátos belső működési elveit és összemossa a „mi van?” valóságát a „minek kellene lennie?” ideálisan megvalósítható racionális utópiájával.

Irodalom

- Arisztotelész 1987: *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Demeter M., Attila 2017: A politikai filozófia és a „kiterjesztett gondolkodásmód” módszertani követelménye. *Kellék*, (57) 159–188.
- Geuss, Raymond 2003: Rossz közérzet a liberalizmusban. *BUKSZ*, 54–63. <http://buzsz.c3.hu/0301/06problgeuss.pdf> (Letöltve: 2023. április 4.)
- Geuss, Raymond 2008: *Philosophy and Real Politics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Gyulai, Attila 2021: A realizmus retorikája. *Századvég*, (2) 101–123.
- Illés, Gábor 2021: *A realista politikus – A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó.
- Jereb, Botond 2021: *A Fidesz sajátos politikai gondolkodása a liberalizmuskritika tükrében*. Budapest, Corvinus Egyetem. <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14821/>
- Lánczi, András 2004: A politikai tudás. *Politikatudományi Szemle*, 13 (1–2).
- Lánczi, András 2015: *Political realism and wisdom*. New York, Palgrave Macmillan.
- Lánczi, András 2016: Politikai realizmus és politikai filozófia. In Szűcs, Zoltán Gábor – Gyulai, Attila: *A hatalom kódjében – Bevezetés a realista hatalomelméletbe*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – LHarmattan Kiadó.
- Machiavelli, Niccolò 1991: *A fejedelem*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Mándi, Tibor 2019: Politikai tudás. In Pásztor, Péter (szerk.): *Magyar politikai enciklopédia*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány.
- McQueen, Alison 2017: Political realism and the realist 'Tradition'. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 20, Issue 3: Realism, 296–313.
- Mezei, Balázs 2019: Utópia. In Pásztor, Péter (szerk.): *Magyar politikai enciklopédia*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány.
- Platón 2018: *Állam*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Prinz, Janosch – Rossi, Enzo 2017: Political realism as ideology critique. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 20, Issue 3: Realism, 348–365.

- Rawls, John 1997: *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schlett, István 2018: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Schumpeter, Joseph 2003: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Taylor & Francis e-Library.
- Szűcs, Zoltán Gábor 2018: *A politika lelke – A politikai realizmus elméleti és eszmetörténeti nézőpontból*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – NKE Molnár Tamás Kutatóintézet.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom I. – A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max 2020: *A tudomány és politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Williams, Bernard 2005: Realism and Moralism in Political Theory. In *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Princeton University Press.

VESZELSZKI ÁGNES – ACZÉL PETRA

Erotikus és pornóinfluenzszerek, különös tekintettel az OnlyFans portálra¹

Erotic and porn influencers, with a special focus on the OnlyFans portal

Absztrakt

A média- és kommunikációelméleti fókuszú áttekintő tanulmány célja, hogy az eddig elvégzett médiakutatások alapján kommunikációs, internetbiztonsági, pénzügyi és gyermekvédelmi szempontból tárgyalja az erotikus influenzzerek és az online szexmunkások tevékenységének változását, a szelfialapú marketing szexualizálódásának folyamatát és a camming (azaz webkamerázás) jelenségét, végül pedig bemutassa a legismertebb, hétköznapi felhasználók által is generált erotikus/pornótartalmakat közlétező oldal, az OnlyFans létrejöttét, jellegzetességeit és megítélését, kitérve a potenciális hatásokra is. A leíró-elemző tanulmány következtetése, hogy a mainstream online médiában megjelenő képpel ellentétben a pornóinfluenzzeri aktivitás: 1. nehéz, lelkiileg és fizikailag is megterhelő online tevékenység, amely a követői bázis felépítése és fenntartása miatt heti hétnapos elfoglaltságot jelent, és egy-két kivételtől eltekintve csupán az eredetileg is nagy ismertségű személyek tudnak kiemelkedően magas jövedelemre szert tenni; 2. az online szexmunkásokat is érinti a cyberbullying, a zaklatás, az online, sőt offline stalking jelensége; 3. a stigmatizáció valós veszély, amely az adott személy teljes egzisztenciáját ellehetetlenítheti, családi-baráti-munkatársi kapcsolatait tönkretetheti.

Kulcsszavak: influenzzermarketing, online pornográfia, erotikus influenzzerek, gyermekvédelem, OnlyFans

Abstract

The media- and communication-oriented research review article introduces the most recent common findings on the changing activities of erotic influencers and online sex workers from the perspectives of communication, internet safety, financial issues and child protection, describes the process of sexualisation of selfie-based marketing and the phenomenon of camming, and finally discusses the creation, characteristics and perception of the most well-known ero-

¹ A szerzők köszönik a támogatást a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiaudományi Intézetének.

tic/porn content site titled OnlyFans, with regard to its potential impacts. The study concludes that, contrary to the mainstream online media image, pornographic (influencer) activity is: 1. a difficult, mentally and physically demanding online activity, which is a seven-day-a-week occupation to build and maintain a follower base, and, with some exceptions, only those with a high profile can earn a high income; 2. online sex workers are also affected by cyberbullying, harassment, online and even offline stalking; 3. stigmatisation is a real threat that can undermine a person's entire existence and destroy their family-friend-worker relationships.

Keywords: influencer marketing, online pornography, sexualisation, erotic influencers, child protection, OnlyFans

1. Bevezető

Imádják az OnlyFansen azt a fiatal nőt (tízezernél is több OnlyFans feliratkozóval rendelkezik), akinek az egyik melle kétszer nagyobb a másiknál. Korábban felajánlottak neki egy korrekciós műtétet, ám a hírek szerint a fiatal lány elfogadta önmagát, „azóta pedig nyitott egy OnlyFans fiókot is, ahová mindenféle pikáns fotót tölt fel követőinek, a siker pedig nem maradt el”.²

Egy anya és lánya együtt indított OnlyFans-oldalt, amelyen meztelen fotókat osztanak meg magukról, és ezzel havonta közel nyolcezer forintot, azaz négy millió forintot is megkeresnek. Ugyan anyagilag sikeresek, ám sokan betegesnek és perverznek tartják őket.³

Elbocsátották az iskolájából – nem helyénvaló fotók közzététele miatt – azt az Indiana állambeli tanárnőt, aki egyedül neveli ikergyermekeit, és az OnlyFans-oldalon próbálta kiegészíteni a jövedelmét. A fotókat egy blogger kapcsolta össze a nő elérhetőségével, és küldte el az iskola vezetésének is. A tanár azt állította, hogy valóban eladott képeket magáról, de soha nem pornózott.⁴

Így szólt három hír 2022 őszéről az erotikus és pornójellegű tartalmairól elhíresült OnlyFans oldalról a magyar online sajtóból. E sajtóbeszámolók alapján úgy tűnhet, hogy a meztelen, erotikus fotók és videók közzététele a társadalmi megítélés szempontjából rizikós, ám izgalmas, érdekes, ki-

² Bazsó 2022b.

³ Bazsó 2022a.

⁴ W1.

emelkedő népszerűséget lehetővé tévő, ezáltal jelentős anyagi hasznot hozó tevékenység, amely akár „karrier- és kitörési lehetőséget” is jelenthet azoknak, akik (időlegesen) anyagi nehézségekkel küzdenek.

A tanulmány a médiatérben megjelenő erotikusinfluenzser-jelenségbe kíván betekintést nyújtani, tekintettel arra, hogy az erről a jelenségről szóló populáris vagy hírműfajú médiatartalmak a tevékenységet hajlamossá új, anyagilag sikeres foglalkozásformaként is értelmezni. A tanulmányunk célja tehát, hogy a vonatkozó szakirodalom alapján kommunikációelméleti és gyakorlati szempontból áttekintse az influenzerekre épülő (marketing)aktivitásokat, különös tekintettel az erotikus influenzerekre, bemutassa a nyilvános kommunikációs arénában megjelenő, szelfialapú piacositás szexualizálódásának folyamatát és a camming (azaz webkamerázás) jelenségét, végül pedig összegezze a legismertebb, hétköznapi felhasználók által generált erotikus/pornótartalmakat közlétező oldal, az OnlyFans létrejöttét, jellegzetességeit és megítélését, kitérve a potenciális hatásokra is. Mivel ez az első, általános betekintést nyújtó kommunikációtudományi metakutatás a témában magyar nyelven,⁵ így a témafelvetéssel és megközelítésmódok változatosságával célunk a további, erre az áttekintésre építő empirikus kutatások ösztönzése, a jelenséghez kapcsolódó tudományos-szakmai diskurzusok élénkítése.

2. Az influenzserjelenség

A közösségi médiában sokak által követett (mikro)celebritások véleményformálóként (*opinion leader*) is működnek⁶ – ami pedig anyagi haszonnal is járhat számukra: a marketingesek egyre gyakrabban keresnek meg online véleményvezéreket, hogy anyagi támogatásért vagy termék(minták)ért szubtilis vagy nyíltabb módon hivatkozzanak egy-egy árucikkre, szolgáltatásra (*influencer marketing*). Az influenzerek olyan sajátos, különleges viszony kialakítására képesek a közönségükkel, amelynek elérésére a márkáknak nincsen lehetőségük a hagyományos hirdetési eszközökkel. Az elérés hatóköre szerint megkülönböztethetőek a kisebb közönséghez szóló nano- és mikroinfluenzerek a világméretű tömegeket elérő cele-

5 A cikk első változata 2022 novemberében készült.

6 Vö. Marwick–Boyd 2010; Senft 2008.

bektől.⁷ Az influenzerek rendszerint magas követő/követett számaránnyal rendelkeznek, vagyis sok (számukra ismeretlen) ember kapcsolódik követőként az oldalukhoz, míg ők viszonylag kis számú felhasználót követnek.

Rojek⁸ hármas modelljében a híresség három forrását különíti el egymástól: 1. örökölt (*ascribed*): az ismertséget örökölte a személy híres szülőktől, rokonoktól, mint például a királyi családok tagjai vagy ismert szülők gyerekei; 2. elért (*achieved*): eredmények vagy tehetség révén szerzett híresség, például sportolók, politikusok vagy tudósok esetén; 3. hozzárendelt (*attributed*): iparági szereplők által, bizonyos igények kielégítésére megteremtett nyilvános perszóna.⁹ Az influenzerek e három kategória bármelyikébe tartozhatnak: elképzelhető, hogy más híres személy ismertségére építenek (például ismert férfi feleségeként mediakarrierbe kezdenek); vagy sportolói karrier után fitness- vagy életmódtémákban tanácsadást és termékajánlást vállalnak; esetleg egy valóságshow szereplőiként megszerzett ismertségüket váltják készpénzre a közösségi média segítségével.

Az influenzerek *do-it-yourself* típusú közösségimédia-felhasználók, akik maguk alkotják meg a digitális személyiségüket, a tartalmakat, és építik fel a saját közönségüket.¹⁰ Akkor értékesek egy vállalat vagy márka számára, ha képesek arra, hogy felhívják a figyelmet saját magukra – és az általuk népszerűsített termékekre. A (platformtól függő) követőszám alapján mikro-, makro- és megainfluenzereket szokás egymástól elkülöníteni.¹¹

Theresa Senft¹² a mikrocelebritásokat úgy jellemzi, hogy olyan online viselkedésmódot, stílust képviselnek, amelynek célja, hogy a különböző webes eszközökkel, videóval, blogokkal és a közösségi média használatával a saját népszerűségüket növeljék (megjegyzendő, hogy Ruiz-Gomez¹³ szerint eltér egymástól a mikrocelebritás és a mikroinfluenszer fogalma, mi itt szinonimaként kezeljük). A mikroinfluenzerek a mainstream szórakoz-

7 Pellicer 2018.

8 Rojek 2001.

9 Vö. Ruiz-Gomez 2019.

10 Uo. 15.

11 Uo. 16.

12 Senft 2008, 25.

13 Ruiz-Gomez 2019.

tatóipari celebritásokkal szemben egy szűkebb, ún. niche csoport számára lesznek híresek,¹⁴ ám számukra sokkal hitelesebb perszónát tudnak kialakítani a nagy és elérhetetlennek tűnő sztárokhöz képest.¹⁵ Marwick¹⁶ nyomán, az ő megállapításait kiegészítve azt mondhatjuk, hogy a speciális közönség megszólítása mellett egy sajátos viselkedésmód is társul a mikroinfluenzser-státuszhoz: ezek a személyek a közösségi oldalak transzparenciát idealizáló közegében vannak jelen, ennek figyelembevételével alkotnak tartalmat, miközben a ténylegesen megkapott figyelemtől függetlenül influenzerként, hírességként definiálják magukat, amihez bizonyos fokú exhibicionizmusra is szükség van. A legújabb trendek szerint a fiatalabb fogyasztók megnyerésében a kisebb, de lojalitás kiépítésére képes influenzerek játszanak stratégiai szerepet.¹⁷ Egy kilencezer fős, az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Kanadában, Németországban, Franciaországban és Ausztráliában végzett felmérés¹⁸ szerint a felhasználók 56 százaléka inkább „hétköznapi” embereket szeret követni a közösségi médiában, mint celebritásokat, őket tekintik megbízható tanácsadóknak akár vásárlási kérdésekben is.

Az intimitás és autenticitás – legalábbis annak látszata – a közösségi médiabeli, különösen az instagramos siker egyik titka.¹⁹ Az influenzerek úgy kommunikálnak a követőkkel, mintha barátok lennének: személyes pillanatokot osztanak meg, betekintést adnak az életükbe („a kulisszák mögé”) – vagy ezt az érzést adják a rajongóknak. Alice Marwick²⁰ szerint az ún. *stratégiai intimitás* révén az influenzerek könnyebben el tudják érni közönségüket, és még nagyobb népszerűségre tudnak szert tenni.

A követőbázis az ún. *advertorial* típusú tartalmakkal és a különböző eseményeken való fizetett megjelenésekkel monetizálható. Maga az *advertorial* szó az angol *advertisement* ‘hirdetés’ és *editorial* ‘szerkesztőségi cikk’ vegyítéséből származik, és arra utal, hogy az alkotók kifejezetten személyessé tett, a saját véleményüket hangsúlyozó termékmegjelenítéseket tesznek közzé az oldalukon. A személyes narratíva miatt ezek hatékonyabb-

14 Marwick 2013, 114.

15 Abidin 2016.

16 Marwick 2013, 114.

17 Jacobs 2021.

18 Owen 2021.

19 Simon 2019.

20 Marwick 2015a, b.

nak bizonyulnak a fogyasztók figyelmének felkeltésében, mint a tárgyilagos hirdetések.²¹ Az influenszerhirdetések ára elsősorban a véleményvezér követőszámától, a terméktől és a kampány jellegétől függ, és az ügynökségeknél üzleti titoknak minősül.

Az influenszerjelenség világszerte dollármilliárdos üzletté vált (2020-ban 5-10 milliárd dollárosra becsülték a pénzügyi jelentőségét²²). Az influenszermarketing közvetlen bevételi forrást jelenthet a közösségi médiában aktív véleményvezéreknek, de nem feltétlenül az általuk reklámozó cégeknek. Az influenszereknek a fiatalok nemcsak sokszor jobban hisznek, mint a márkák hivatalos képviselőinek, hanem esetenként ők maguk is fontolgatják az influenszerkarriert: a 2020-as Kárpát-medencei Ifjúságkutatás során megkérdezett 15–29 évesek 8 százaléka tartja valószínűnek, hogy influenszerként, youtuberként fog pénzt keresni néhány éven belül.²³ Egy 2019-es vizsgálat alapján a megkérdezett kétezzer amerikai fiatal 54 százaléka szeretne influenszerré válni, ha lehetőségük adódik rá; miközben 86 százaléku hajlandó fizetségért cserébe márkákról posztolni, közülük 20 százalék ezt abban az esetben is megtenné, ha egyébként nem szereti a reklámozandó terméket.²⁴

3. A szelfi – mint mediatizált énmegjelenítés – szexualizálódása

Az influenszerek jellemzően a *prosumer* tartalomalkotói szerep képviselői. A Toffler²⁵ nevéhez kötődő *prosumerism* fogalom eredetileg arra utalt, hogy a fogyasztók saját maguk állítják elő azokat a termékeket vagy szolgáltatásokat, amelyeket igénybe vesznek (elkészítik a saját ruhájukat, autójukat, zöldséget termelnek stb.). A kifejezés az online világban új jelentést kapott, mivel a hagyományos, a Gutenberg-galaxishoz köthető szerző-olvasó viszony megváltozott, közvetlenebb és dialogikus lett: a közösségi médiában az olvasó szerzővé is válhat. A web 2.0 lényege az interaktivitás: ezek az

21 Abidin 2016, 7.

22 Drenten et al. 2020, 42.

23 Székely–Veszelszki 2021.

24 W5.

25 Toffler 1980.

online szolgáltatások a közösségre épülnek, a részt vevő online közösség készíti és fogyasztja a tartalmat. A *producer* 'alkotó' és *consumer* 'fogyasztó' angol szavak kontaminációjával *prosumer*nek nevezik az alkotó-fogyasztót.²⁶ A prosumerként működő influenzerek egyúttal személyiségüket, énjüket is a tartalom szerves részévé teszik, tehát saját magukat részben vagy teljesen terméké, szolgáltatássá formálják.

Az influenzerek között domináns a nők szerepe.²⁷ Ők azok, akik meghatározzák, hogy a hétköznapi felhasználók milyen kulturális mintákat követnek,²⁸ például a termékmegjelenítések posztokba integrálásával vagy akár a (női) test megjelenítésének sztenderddé váló mintáival. Abidin²⁹ ún. *szelfialapú marketingről* beszél (*selfie-based marketing*): ez azt jelenti, hogy az influenzerek számára a testük (lefényképezése) az egyik produktum, amellyel termékeket és szolgáltatásokat el tudnak adni a közösségi média, kiemelten az Instagram felületén.

A szelfi Senft és Baym³⁰ szerint egyszerre kulturális artefaktum és társadalmi gyakorlat. A jó szelfi készítésébe beletartozik – amellett, hogy az alkotója képes egy jól keretezett, technikailag megfelelő önportrét megalakítani – az is, hogy oly módon szerkeszti meg a képet, hogy maximalizálja annak a kedvelhetőségét (*likeability*³¹), hiszen a posztra érkező lájkok száma mutatja meg a kép, illetve a készítőjének a népszerűségét (vö. *lájkgazdaság*³²). A felhasználói figyelem a lájkok révén kvantifikálhatóvá, ezáltal monetizálhatóvá vált. Az influenzerek (szemi)professzionális szelfikészítővé képezték ki magukat – hiszen egy-egy jó önfotótól a bevételeik is függenek.³³ Több kutatás³⁴ is foglalkozott azzal, hogy egy nem szexuális témájú szelfi esetén is a női (én)reprezentáció gyakran szexuális jelleget ölt. Ez a fajta kulturális nyomással magyarázható, amely a női szexualitást magasra értékeli, és a figyelemfelkeltés hatékony eszközének tekinti.³⁵ Az

26 Veszelszki 2017.

27 Abidin 2016.

28 Drenten et al. 2020.

29 Abidin 2016, 1.

30 Senft–Baym 2015, 1588–1589.

31 Abidin 2016, 4.

32 Veszelszki 2018.

33 Abidin 2016, 4.

34 Többek között: Carrotte–Prichard–Lim 2017; Hall–West–McIntyre 2012; Kapidzic–Herring 2015; Manago et al. 2008; Ringrose 2011.

35 David 2009, 84; Veszelszki 2011, 132; Daniels 2016.

online közegben a szexualitás gyakorta összekapcsolódik az ún. pornósikkal (*porn chic*³⁶). Ez egy olyan (főként a nyugati világban), nagyjából az ezredforduló környékén kezdődött és még jelenleg is zajló kulturális változásra utal, amelynek során a pornográf (hatású) testbemutató stílus lesz a meghatározó a divatban és a populáris kultúrában. Eszerint „a bujaság lett a menő” („*raunch became the new cool*”³⁷). A szakirodalom pornifikációként (*pornification*) ír e folyamatról, amelynek során „a pornó kilép a rejtett és sok esetben hivatalosan is tiltott szubkulturájellegéből és a populáris kultúra területére beszivároghatva láthatóbbá és normaalkotó erejűvé válik”³⁸, és e normalizáló folyamat során a pornó a populáris kultúra részévé válik, és hatással lesz az emberi kapcsolatokról, a szexualitásról és az intimitásról alkotott elképzelésekre is.³⁹ A „szexiség” egyre inkább elvárás a nőekkel szemben az online térben, ezzel egy időben pedig a pornografizált képek váltak a „szexi” normájává.⁴⁰ Ez a másutt pornografizálódásnak nevezett jelenség (*pornographication*⁴¹) többféle formában manifesztálódik: a bulvármédiában, marketingkampányokban, filmen, illetve jellemzően közösségimédia-posztokban és szelfikben.

Drenten és munkatársai⁴² közösségi médiába feltöltött női influenszerszelfik elemzése során öt szereptípust különítettek el az önmagukat árucikké tévő influenszerek esetén (1. ábra). Az önkommodifikációs (*self-commodification*) kontinuum a nem monetizált és alacsony figyelmet generáló gyakorlatoktól a monetizált és magas figyelmet elérő gyakorlatokig terjed. Az öt kategória a következő: reménykedők (*hopefuls*), hengegők (*boasters*), elköteleződők (*engagers*), ösztönzők (*boosters*) és előadók (*performers*).⁴³

36 Lynch 2012.

37 Uo.

38 Gregor et al. 2020, 55.

39 Paasonen et al. 2007; Csányi et al. 2022, 3.

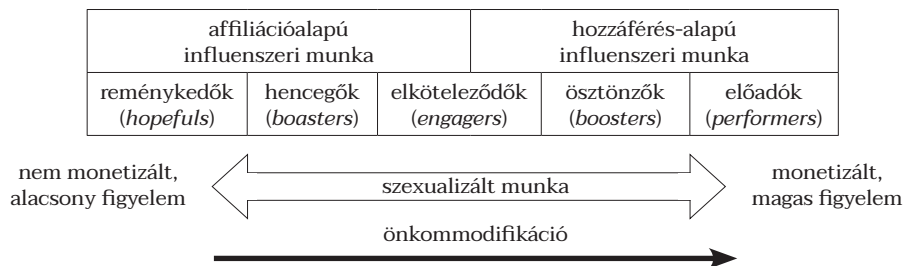
40 Daniels 2016; van Oosten et al. 2015; van Oosten–Vandenbosch 2017.

41 Drenten et al. 2020, 42.

42 Uo.

43 Uo. 42.

1. ábra: A szexualizált (influenzseri) énmegjelenítés fokozatai (Drenten et al.⁴⁴ ábrájának újraserkesztése magyar fordítással)

A reménykedők (*hopefuls*) feltörekvő influenzereknek tekinthetők, akik pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül posztolnak márkákhoz kötődő tartalmakat, abban reménykedve, hogy különböző cégek felfedezik őket. A szexualizált pózokat, gesztusokat, stílust (bizonyos testrészeket megmutató beállítások, szűk és rövid ruhák, haj meghúzása, szétnyílt ajkak megérintése, vetkőzés szimulálása), vagyis a pornósikk-esztétika reprodukálását abból a célból alkalmazzák, hogy elnyerjék a követők és a potenciális márkapartnernek figyelmét.⁴⁵

A hencegők (*boasters*) olyan influenzerek, akik informális kapcsolatban állnak a márkákkal, és a termékajánlói munkát rendszerint pénzbeli kompenzáció nélkül vagy alacsony fizetség ellenében végzik. Fizetés helyett gyakran ingyenes ajándékokat, termékmintákat, kuponkódokat kapnak ellenszolgáltatás gyanánt. A pornósikk-kinézet reprodukálása (gugolás, a lábszárra való támaszkodás, a lábak közé helyezett kéz) során a termékeket leginkább feltűnő kellékként használják (például a Drenten és munkatársai⁴⁶ által elemzett egyik fotón a női influenzser egy hajtermék csomagolását használja kellékként a fotóhoz, finoman a nyitott szájához támasztva azt, miközben azonban a kép fókusza nem a hajára, nem is a termékre, hanem a nő melleire irányul). Leggyakrabban ruházati és divattermékek, táplálékkiegészítők, bőr- és szépségápolási árucikkek hirdetésekor jelenik meg ez az influenzsertípus. A szerzők elemezték a posztokhoz érkező kommenteket is, és azt figyelték meg, hogy az előző csoporthoz képest

44 Uo. 50.

45 Harvey–Robinson 2007; Drenten et al. 2020, 51.

46 Drenten et al. 2020, 52–53.

növekedett a szexuális zaklató (agresszív és tárgyiasító) hozzászólások aránya. Az influenszerek feltehetőleg azért nem törlik ezeket a kommenteket az oldalukról, mert az Instagram algoritmus a magas felhasználói aktivitást – a posztra érkező lájkokat és különösen a kommenteket – még nagyobb eléréssel „jutalmazza”.

Az elköteleződők (*engagers*) formálisan is kötődnek bizonyos márkákhoz, pénzügyi ellenszolgáltatásért cserébe készítik a szexualitásra is alapozó tartalmaikat, és építik a saját személyalapú márkájukat (*person-based brand*).⁴⁷ Az erősen koreografált és megrendezett pornósikkos gesztusokat, pózokat, öltözékeket implicit módon arra használják, hogy meggyőzzék a követőiket arról, hogy azok a posztokban szereplő termékek megvásárlásával az influenszerekéhez hasonló, ún. *jet-setting*, azaz gazdag és divatos, kedvtelésből gyakran utazgató luxuséletmódot érhetnek el. Például a szétnyílt ajkakat mutató, csípőjüket kiemelő pózokat nagy dekoltázsú, rendszerint fehér fürdőruhában jelenítik meg egy csillogó luxusnyaraláson, amit összekötnek egy kozmetikai márkával. A képeik őszintének tűnnek, de valójában nagyon is megtervezettek és professzionálisan készültek (ezt *tervezett spontaneitásnak* nevezzük). A kutatók⁴⁸ az agresszivitás, a zaklatás és a tárgyiasítás (például szexuális felkérés, fizikai fenyegetés) az előző csoporthoz képest további növekedését rögzítették a kommentekben.

Az ösztönzők (*boosters*) a saját maguk által forgalmazott termékeket (fürdőruhákat, ruhákat, sminktermékeket, napszemüvegeket, fitnesztermékeket) népszerűsítik a sexualizált munka során. Női influenszerként legfőképpen a saját márkájuk arcaiként szerepelnek. A pornósikk explicittebb elemeit jelenítik meg, amihez saját termékeiket használják kellékként.⁴⁹ Gyakran posztolnak képeket és videókat magukról az edzőteremben, aktívan bemutatva azt a munkát, amit a kinézetük elérése érdekében végeznek, miközben egyúttal az eladásra szánt produktumot (például a fitneszterméket) is népszerűsítik. Az elemzett fotókon olyan pornótrópusokra is támaszkodnak, mint a feneket a figyelem középpontjába állító gugoló póz vagy a fenék megfogására való explicit utalás (például homokos kézlenyomat a pózoló nő fenekén). A korábbiakhoz képest még magasabb a szexuálisan zaklató kommentek száma az esetükben.

47 Uo.

48 Uo.

49 Uo. 57.

Az előadók (*performers*) saját magukat kínálják árucikként: számukra az Instagram (továbbá a Twitter és a Reddit is) a közönségépítés és a követők más platformokra való átirányításának az eszköze.⁵⁰ A profilon hiperlinkkel vagy a poszt alatt leírással megadott külső, szexmunka-specifikus csatornákon (saját weboldalon, Snapchaten vagy az OnlyFans oldalon) az ún. vaníliaoldalaknál nyíltabb szexuális tartalmakat terjesztenek, amelyek prémium előfizetéssel érhetőek el.⁵¹ Az előadók (felnőtt előadók, szexmunkások, modellek) közzétett képei és videói explicit módon pornográf jellegűek: a szereplők a képeken kevés ruhát viselnek, a tartalmak jellemzően privát, intim helyszíneken (például hálószobában) készülnek, és leginkább egy-egy testrészre (fenék, mell) összpontosítanak. A profilleírásukban és a posztok alatt közmegegyezéssel emojik is egyértelművé teszik, hogy a szereplők teste vagy szexuális jellegű szolgáltatásai pénzért kaphatók: a vigyorgó arc a flörtölés, a barack a fenék, a padlizsán a pénisz, a három vízcsepp pedig az orgazmus szimbóluma. Ezek az emojik félreérthetetlen szexuális célzásoként működnek az online platformokon. Az előadók kiemelten sok szexuálisan agresszív megjegyzést kapnak a követőiktől.⁵²

Drenten et al.⁵³ konklúziója szerint az önkomodifikációs kontinuum végén a nyíltabb szexuális tárgyiasítás és pornografizálódás nagyobb valószínűséggel társul intenzívebb szexuális zaklatással, illetve szexuálisan agresszív megjegyzésekkel. A vizsgálatuk szerint a pornósikk korlátozza a női „szexiség” mintáit a közösségimédia-influenszerek körében, ezáltal ugyanazok a gyakorlatok viszonylag monoton módon ismétlődnek a tartalmakban.

50 Lykousas et al. 2020.

51 Vö. Patella-Rey 2021, 45.

52 Drenten et al. 2020.

53 Uo.

4. A mediatisált szex- és erotikus tartalmak változó előállítása és platformjai

Az utóbbi bő két évtizedben a pornóiparban (is) bekövetkezett gazdasági, technológiai és társadalmi változások radikálisan átalakították a pornósztárszínészek munkáját.⁵⁴ Többek között a kalóztartalmak (online) elterjedése, a közösségimédia-platformok megjelenése és további technológiai változások miatt a hagyományos stúdiórendszer szerepe egyre inkább csökken a pornóiparban. A pornósztárszínészeknek a megélhetésük érdekében – mivel a nagy stúdiók már nem képesek stabil jövedelmet biztosítani számukra – egyre inkább önállósodniuk kellett, alkalmazkodniuk kellett a változásokhoz. Az előadók ma már sokkal inkább vállalkozóként, Pezzutto⁵⁵ kifejezésével pornóvállalkozóként (*pornpreneurs*) gondolkodnak, akik a közösségi médiát használják arra, hogy alaposan kidolgozott személyes márkát építve, erotikus és szexuális szolgáltatások széles skáláját kínálva jövedelemre tegyenek szert.⁵⁶ A stúdióban gyártott pornó mellett az előadók manapság egyedileg előállított klipek értékesítéséből, reklámforgatásokból, webkamerázásból (*webcamming*), fizetett kísérésből (*escorting*), sztriptízből, go-go táncból, telefonszexből, szextingből, szexuális tartalmat kínáló, előfizetéses közösségimédia-platformokon keresztül (mint az OnlyFans és a Snapchat Premium) nyújtott szolgáltatásokból, „sugar daddy-vel” való randizásból, hivatásos dominamunkából vagy akár fehérneműik eladásából jutnak bevételhez.⁵⁷ Az OnlyFanshez hasonló monetizált platformokból származó bevétel sok előadó számára meghaladja a stúdióban gyártott pornóból származó jövedelmet.⁵⁸ A különböző, fizetős online platformokon keresztül történő saját tartalomgyártás hatására még inkább elmosódott a határvonal előadó és producer között.⁵⁹

Az előadók egyrészt marketingeszközként az általuk értékesített tartalmak és szolgáltatások promóciójára használják a közösségimédia-platformokat, másrészt pedig az életükbe való bepillantás révén egyfajta emocionális kapcsolódást is itt építenek fel a rajongóikkal, akik az érzelmi

54 Pezzutto 2019, 31.

55 Uo. 42.

56 Uo. 30.

57 Uo. 42; Bernstein 2019; Alptraum 2018.

58 Bernstein 2019.

59 Pezzutto 2019, 44.

involváltság révén anyagilag is elkezdik az előadókat támogatni: megvásárolják a videóikat, feliratkoznak a prémium platformokra, ajándékokat vesznek nekik az Amazon kívánságlistájukról vagy egyszerűen pénzt küldenek nekik.⁶⁰ A követők száma a pornóiparban is a hírnév és a státusz mérőeszközüvé vált: a magas követőszám nemcsak több eladással, hűségesebb rajongókkal jár együtt, hanem abban is döntő lehet, hogy ki kaphat egy filmért magasabb fizetést, ki kapja a pornóvideó-borítókön a kiemeltnek számító középső pozíciót. A közösségimédia-oldalak tehát portfólióként és önéletrajzként is funkcionálnak az előadók számára, specialitásaikat és (el)ismertségi szintjüket is prezentálva egyúttal.⁶¹

Lykousas és munkatársai⁶² a FanCentro oldalról gyűjtött adatokon végeztek empirikus kutatást. A FanCentro olyan platform, amelyen az előadók a privát közösségimédia-fiókjaikra árulnak előfizetést a rajongói bázisuknak, emellett közvetlenül is értékesíthetnek privát tartalmakat az előfizetőiknek. 16 488 felhasználó profilattribútumainak elemzése alapján azt állapították meg, hogy az ott jelen lévő előadók többsége heteroszexuális nőként azonosítja magát; a legnagyobb életkori csoportot a 20 és 25 év közötti korosztály alkotja. A leggyakrabban használt címkék többnyire pornográf kifejezéseket tartalmaznak. A szerzők meglepő következtetése az volt, hogy ezen az oldalon az előadóknak csak igen kis hányada tud bevételre szert tenni – bár véleményünk szerint ez azzal is összefügg, hogy az oldal más felületekhez képest kevésbé ismert, ráadásul a közösségimédia-profilhoz való előfizetés vásárlása kétszeres áttételt jelent a tartalomhoz való hozzáférés kapcsán.

Az Egyesült Államokban 2018-ban bevezetett Stop Enabling Sex Traffickers Act (SESTA) és az Allow States and Victims to Fight Online Sex Trafficking Act (FOSTA) törvénycsomag pontosította a szexkereskedelemre vonatkozó törvényt, miszerint a szexkereskedelemhez való tudatos segítségnyújtás, annak elősegítése, támogatása is illegálisnak minősül.⁶³ Egyúttal módosították azt a rendelkezést, amely a korábbiakban az online szolgáltatásokat mentesítette a felhasználók cselekedetei miatti polgári jogi felelősség alól. A rendelkezés tehát kriminalizálta a szexuális szolgál-

60 Uo. 45; Patella-Rey 2021, 12.

61 Pezzutto 2019, 45.

62 Lykousas et al. 2020.

63 W7, W8.

tatások reklámozását, ezután számos platform proaktív módon eltávolította a szexmunkások fiókjait (annak ellenére is, hogy a posztjaikban a meztelenség mértéke nem feltétlenül haladta meg a nem szexmunkásokét, illetve hogy a pornográfia legális az Egyesült Államokban). Az előadók erre úgy reagáltak, hogy egyre inkább színésznőként, szórakoztató művészként (*entertainer*) vagy modellként hirdették magukat a továbbiakban, és eltávolítottak minden pornográf utalást a fiókjaikból.⁶⁴

Az online pornót ellenző aktivisták – akik szerint a Pornhub és a hasonló oldalak arról hírhedtek, hogy a szexkereskedelmet, illetve számtalan, köztük gyermekkorú áldozat ellen elkövetett szexuális visszaélést monetizálják – 2022 szeptemberében elérték, hogy a Pornhub több mint 13 millió követővel rendelkező oldalát eltávolítsa felületéről az Instagram közösségi platform.⁶⁵ A Pornhub szóvivője szerint ez csupán ideiglenes állapot, és az Instagramot üzemeltető Meta vissza fogja állítani az eredeti oldalt, hiszen a Pornhub ugyan erotikus, szexuális tartalmakat kínál, ám a „*nudity policy*”-nak, vagyis a meztelenséggel kapcsolatos szabályoknak megfelelően az Instagram felületén nem tesz közzé explicit meztelen vagy szexuális fotókat, videókat. A Pornhubbal szemben az utóbbi években egyre több aggály merült fel. 2020-ban publikálta a *New York Times* azt a jelentést⁶⁶, amely szerint a Pornhub gyermekekről készült pornóvideókat is közzétett a felületén. Emellett számos bírósági eljárás is folyik a Pornhub anyacége, a Mindgeek ellen, elsősorban gyermekpornográfia miatt. Ezek hatására a Mastercard és a Visa bankkártya-kibocsátó cég bejelentette, hogy nem támogatja a továbbiakban az oldalon a bankkártyás fizetést.⁶⁷ Többek között mindezek következményeként a Pornhub drasztikus változásokat hozott: jelentősen szigorították a verifikációs, azaz azonosítási rendszert, és az azonosítatlan fiókokról feltöltött tartalmakat (több mint tízmillió videót, az oldal tartalmának közel 80 százalékát) törölték.⁶⁸

64 Pezzutto 2019, 44.

65 Yeo 2022.

66 Kristof 2020.

67 Price 2022.

68 Yeo 2022.

5. Médiatartalom-előállítás webkamerázással (camming)

Míg a Pornhub elsődlegesen az elkészült (akár szerkesztett, megvágott) videók közzétételére szolgál, addig a *camming* angol kifejezés élő, interaktív, videostreamelt, gyakran szexuális tartalmú előadásokra vonatkozik (a továbbiakban a webkamerázás, kamerázás kifejezéseket ennek szinonimájaként használjuk, a szexuális szolgáltatásra való további utalás nélkül). A szexmunkának ez a formája az elmúlt években robbanásszerű növekedésnek indult: a becslések szerint a camming ma a teljes pornóipar 20 százalékát teszi ki, nagyjából kétmilliárd dolláros forgalommal.⁶⁹ Amint a korábbiakban jeleztük, a digitális technológia jelentősen átalakította a pornóipart, hiszen lehetővé tette, hogy az előadók (más megfogalmazásban modellek) saját maguk készítsenek pornográf tartalmakat, és azokat közvetlenül juttassák el a rajongóikhoz. A rajongókkal való kapcsolattartás módjai is jelentősen átalakultak.

Patella-Rey⁷⁰ pornókutató (egyébként maga is webkamerás pornóelőadó) szerint a camming még mindig sokak számára ismeretlen, pedig ez a szexipar jelenleg egyik leggyorsabban növekvő ágazata, azt is mondják róla, hogy „a pornóipar motorja”⁷¹. 2016-os adatok szerint a webkamerás szexszolgáltatást nyújtó oldalakat globálisan az internetfelhasználók 5 százaléka látogatja naponta, a legismertebb oldalakat havonta 30 millió látogató keresi fel.⁷² Becslések szerint egyszerre legalább 12 500 modell és több mint 240 000 néző van online egy adott időpontban.⁷³ Ezek az adatok az elmúlt években a korábbi tendenciák alapján feltehetőleg csak növekedtek.

A webkamerás pornóműsorok minősége és stílusa igen széles skálán mozog, de általában egy vagy több szereplő lép interakcióba egy távoli közönséggel hang, videó és szöveg kombinációjával. A közönség egyetlen személytől akár több ezer nézőig is terjedhet – az előadó népszerűségétől és attól függően, hogy a show nyilvános vagy pedig zárt körű-e.⁷⁴ A web-

69 Patella-Rey 2021, 1.

70 Uo.

71 Alec Helmy, az XBIZ kiadója, 2016, idézi: Patella-Rey 2021, 10.

72 Lowry 2016.

73 Rabouin 2016.

74 Jones 2020.

kamerás modellek a nyilvános *cam-show*-k mellett privát szolgáltatásokat is nyújtanak az ügyfeleknek. Ez a digitális megfelelője annak, amikor a sztriptíz táncosok egy hátsó szobába viszik az ügyfeleket privát táncra.⁷⁵

Patella-Rey⁷⁶ szerint az ilyen szolgáltatások a szexuális izgalom mellett társaságot és interakciót, intimitást, figyelmet és a rajongás lehetőségét is biztosítják a követőknek, és kiemelte a modellek és követők közötti kapcsolat személyességét. A csoportos bemutatókra, csoportos csetre építő oldalakon (például Chaturbate, MyFreeCams) a modellek és az ügyfelek közötti kapcsolat aszimmetrikus: vagyis az ügyfelek sokkal többet tudnak a modellről, mint a modellek az ügyfelekről. A szereplők állnak a figyelem középpontjában a csoportos chatszobákban, hiszen a privát ülés kivételével csak ők kommunikálnak hang- és videóközvetítéssel. Ez az aszimmetrikus viszony néha sajátos paraszociális kötelékek kialakulásához vezet, a hagyományos hírességek és rajongóik kapcsolatára emlékeztető módon.⁷⁷

A hagyományos pornófilmek és videóközvetítők egyik ellenségét, a kalózkodást a webkamerázás élő jellege lehetetlenné teszi.⁷⁸ Az élő interaktív élményt nem lehet kalózkodással átadni.⁷⁹ Természetesen készíthető és terjeszthető felvétel az ún. *cam-show*-król is, ám a felvétel révén a részvételi elem és az interaktivitás elvész. Éppen az interaktivitás miatt jellemezték a kamerázást – a web 2.0 társas, prosumer jellegére utalva – „pornó 2.0”-ként.⁸⁰

Bizonyos szolgáltatások (például SextPanther, NiteFlirt, OnlyFans vagy AVN Stars) lehetővé teszik, hogy a nézők a modelleknek közvetlenül fizessenek a hívásokért és a szöveges üzenetváltásokért. A platformok 20-40 százalékos részesedést számolnak fel a tranzakciók lebonyolításáért: a tárhelyért, a fizetés kezeléséért és adott esetben a marketingért.

Egyes oldalakon (például Clips4Sale, ManyVids, iWantClips, AmateurPorn) a modellek önállóan tölthetik fel és értékesíthetik saját rövid, előre felvett klipjeiket. Az olyan rajongói előfizetési oldalak, mint az OnlyFans, a JustFor.Fans és az AVN Stars is elsősorban pornóklippekhez való hozzá-

75 Patella-Rey 2021, 12; Henry–Farvid 2017.

76 Patella-Rey 2021, 55.

77 Klimmt et al. 2006.

78 Patella-Rey 2021, 10.

79 Henderson 2011.

80 Song 2016.

férést kínálnak, emellett azonban a modell-ügyfél interakciót egy közösségi médiához hasonló felületre terelik. Az élő kamerás előadás követése mellett személyre szabott klipeket is lehet rendelni a modellektől. Ezeket egyfajta luxuscikként forgalmazzák: a „testre szabott pornó” vásárlói gyakran több száz, esetenként több ezer dollárt fizetnek azért, hogy közvetlenül kapcsolatba léphessenek egy modellel, és filmen megvalósíthassák valamely fantáziájukat.

6. Virtuális pornográfia: az OnlyFans oldal és influenzerei

Az OnlyFans előfizetés-alapú, prémium tartalmat fizetés ellenében kínáló közösségimédia-oldal. A felületet 2016-ban alapította Londonban Timothy Stokely brit techvállalkozó, éppen a FOSTA és SESTA körüli viták idején, amely szabályozás elfogadása miatt számos, felnőtt tartalmat gyártó szexmunkás kiszorult a számukra korábban platformot jelentő Instagram, Patreon és Tumblr oldalakról. Így lett számukra „digitális menedék” az OnlyFans oldal.⁸¹ Az OnlyFans viszonylag enyhén szabályozza a tartalmakat, így lehetővé teszi azt, hogy a tartalomgyártók pikáns, erotikus, sőt akár kifejezetten explicit szexuális tartalmakat is el tudjanak juttatni a fizetőfal (*paywall*) mögött a havidíjas feliratkozóikhoz, megvásárolható fotók, szerkesztett videók, direkt üzenetek vagy éppen a fizetés ellenében nézhető (*pay-per-view*) élő show-k formájában.⁸² Az oldalon történő regisztrációhoz hivatalos igazolvánnyal kell bizonyítani, hogy a regisztráló személy 18 év fölötti. Az oldal – más hasonló szolgáltatók 40 százalékos vagy afölötti részesedésével szemben – 20 százalékos jutalékot szed be a tartalomgyártóktól: ez az árazási stratégia is hozzájárulhatott az oldal jelentős népszerűségéhez.⁸³ Emellett a platform tényleges erőfeszítéseket tesz a tartalom és az azokat előállítók biztonsága érdekében, a kalózkodás és a visszaélések ellen (például ha valaki képernyőfelvételt akar készíteni egy tartalomról, az oldal elsötétül⁸⁴).

81 Ifeanyi 2021.

82 Downs 2020.

83 Uo.

84 W6.

A koronavírus-járvány kezdetekor az influenszer-központú felnőtt tartalompiacokon, többek között az OnlyFans oldalon jelentős forgalomnövekedés volt megfigyelhető: 2020 tavaszán 75 százalékkal növekedett az OnlyFans tartalomgyártóinak a száma, naponta nagyjából 150 000 új fiókot nyitottak.⁸⁵ A járvány miatt számos szexmunkás elvesztette eredeti bevételi forrását, emellett a járvány okozta gazdasági visszaesés miatt egyre több – korábban nem ott tevékenykedő – influenszer tért át az online szexmunkára. 2020-tól kezdve az OnlyFans oldal a mainstream része lett: például egy több mint hétmillió feliratkozóval rendelkező sminkes, James Charles 2020 márciusában arról írt a Twitter-oldalán, hogy a karanténalóm ellen indít egy OnlyFans oldalt („*being quarantined is so boring wow should I start an onlyfans*”⁸⁶); sőt az oldal neve Beyoncé *Savage Remix* zene-számában szövegszerűen is megjelent („*On that Demon Time, she might start an OnlyFans*”⁸⁷). 2022 nyarán már 150 millió előfizető volt jelen az OnlyFans oldalon, és nagyjából 1,5 millió alkotó készítette az ún. NSFW (azaz *not safe for work*, vagyis munkahelyen nem nézendő), pornográf tartalmakat.⁸⁸ Hozzá kell azonban tenni, hogy nem csak erotikus és pornótartalmak szerepelnek az OnlyFans felületén: többek között tetoválásról, főzésről, művészetéről, inspirációs beszédekről, szépségápolásról, gamingről készült videók, komédiaszkeccsek, zenés tartalmak is közönségre találtak az oldalon, bár a legnagyobb részt valóban a szexuális tartalom teszi ki.⁸⁹

Az online szexmunka bizonyos szempontból biztonságosabbnak tekinthető ugyan, mint az offline megfelelője (hiszen az online közeg miatt csökken a fizikai és szexuális erőszak, illetve a szexuális úton terjedő betegségek lehetősége), ám ez a tevékenység más veszélyeket hoz magával. Az online zaklatás offline követéssé (*stalking*) válhat, és akár az oldalon, akár a való életben nehéz azt megakadályozni, hogy a zaklató kapcsolatba lépjen az adott személlyel. Downs⁹⁰ szerint a való életbeli stigmával (*IRL stigma*) is számolni kell: a munkáltatók arcfelismerő szoftverek segítségével összekapcsolhatják az álnéven dolgozó szexmunkásokat a hivatalos nevükkel, és etikai, illetve munkajogi eljárásokat indíthatnak ellenük. (Pél-

85 Downs 2020; Lykousas et al. 2020; Drolet 2020; Lee 2020.

86 W4.

87 Downs 2020.

88 Wei 2022.

89 W2, W3.

90 Downs 2020.

dául ez megtörtént egy 24 éves Honda-alkalmazottal: miután a kollégái tudomást szereztek az OnlyFans-oldaláról, közösen nézték azt a munkahelyen, majd zaklatni kezdték a nőt, végül a vezetőség a nő elbocsátása mellett döntött.⁹¹) E stigma miatt szól az a figyelmeztetés, hogy meg kell gondolni, mielőtt valaki ilyen, első ránézésre könnyű keresetkiegészítésnek tűnő tevékenységre adja a fejét, hiszen az ember legjobb barátai és a legádázabb ellenségei is meg fogják tudni, hogy pornózott valaha („*Your best friends and your worst enemies will all eventually find out that you’ve done porn*”⁹²).

Az oldalon való fel- és kitűnéshez szükség van minél extrémebb külsőre, illetve sajátos szexuális vagy egyéb tárgyú vállalásokra. Ez utóbbival tett szert kiemelkedő követői bázisra, és került néhány héten belül a top 0,4 százaléknyi tartalomalkotó közé 2022-ben egy 23 éves francia nő, aki – a platformon egyedülálló ötletként – az élete minden fontos vagy kevésbé fontos döntését (például mit egyen ebédre, feltegye-e a bevételét a kasszinóban, szakítson-e a barátjával) az OnlyFans-feliratkozóra bízta, azzal az indoklással, hogy így a követői kontrollálják az életét (*Live with Laurie*⁹³). A kérdéseket a Telegram felületén teszi közzé, és az eredményeket az OnlyFans oldalán mutatja meg. A szavazós kísérlet eredményeképpen elhagyta a barátját, és kilépett a gyakornoki állásából is – de nem bánja, és egyelőre nem is kívánja visszavenni a kontrollt az élete felett. A sikere titkát a hitelességre és egyediségre vezeti vissza: arra, hogy minden követőjét megismeri, és nem csoportként, hanem egyénként kezeli őket. Most már nem is enged új előfizetőket feliratkozni a csatornájára, ezáltal még exkluzívabbá teszi a részvétel lehetőségét.⁹⁴

A minimális előfizetési díj havonta 4,99 dollár, a maximális 49,99 dollár, de a tartalomgyártók kiegészíthetik a bevételüket fizetett privát üzenetekkel, személyre szabott vagy interaktív tartalommal. Az akár dollármillióssal is elérhető topbevételre szert tevő tartalomgyártók szerint ez az eredmény csak heti hét nap munkával tartható fenn, és az oldallal való foglalkozást nem lehet csupán „mellékesként” végezni. Egyedi, bár sajtóhírként megjelent az az eset, amikor Bella Thorne színésznő, énekesnő,

91 Steadman 2020.

92 Uo.

93 Massey 2022.

94 Uo.

modell egy nap alatt egymillió dollárt keresett az OnlyFans oldalon. Az (egyébként rövid életűnek bizonyult) OnlyFans-regisztrációját a 24 milliónál is több követővel rendelkező Instagram-oldalán jelentette be, így tudott szert tenni a rekordbevételre. Ha összesítve nézzük a kereseteket, akkor a felső egy százalék keresi meg az összbevétel 33 százalékát, a felső tíz százalék pedig az összbevétel 73 százalékát.⁹⁵ 145 dollárnál is kevesebbet keresnek az átlagos, kevés követővel rendelkező tartalomalkotók az oldalon: az átlagos kereset az extrém magas és a minimális bevételeket is figyelembe véve 180 dollár havonta (borravaló nélkül).⁹⁶

7. Veszélyek: az élénkülő erotikus influenszerpiac érintettjeiről

Az internet és az okostelefonok elterjedése előtt a pornográf tartalmakhoz főként újságokban, magazinokban, videókban lehetett hozzáférni – az üzletben történő személyes megvásárlás, kölcsönzés vagy postai rendelés útján, viszonylag ellenőrzött körülmények között.⁹⁷ Ezzel szemben ma a kutatások⁹⁸ szerint már hét-nyolc éves gyerekek is néznek online pornót, jóval az általános iskolai szexuális nevelés előtt. Hétéves gyerekek is hozzáférnek az internethez felnőtt engedélye vagy felügyelete nélkül; a 9–10 éves gyermekek fele aktívan és önállóan használja az online technológiát, és a serdülőkorba lépve ez az arány 92 százalékra nő.⁹⁹ A gyerekek, serdülők sok esetben tájékozottabbak a digitális világban, mint a szüleik és tanáraik, és a szülők nem mindig tudják, hogy gyermekeik mit néznek, milyen tartalmakkal találkoznak az online közegben.¹⁰⁰ Az online pornográfiaival való korai, azaz 18 éves kor alatti találkozás egyértelműen növekedett.¹⁰¹ A fiúk korábban találkoznak először az online pornográfiaival, mint a lányok, és nagyobb arányban is fogyasztják azt (egy vizsgálat szerint a tinédzser fiúk 59 százaléka, míg a lányok 25 százaléka keresett aktívan

95 Hollands 2020.

96 Uo.; Wei 2022.

97 Ford et al. 2012.

98 Összefoglalásuk: McGuinness 2019.

99 Mascheroni–Cuman 2014.

100 Dawson et al. 2020.

101 Davis et al. 2017; Martellozzo et al. 2017; Doornwaard et al. 2016.

pornót online), illetve akarják utánozni az online pornóban látottakat.¹⁰² A felmérés szerint a fiúkra volt inkább jellemző, hogy bevallásuk szerint a pornográfiából valós ismereteket szereztek a kapcsolatokról és a biztonságos szexről.¹⁰³ A megkérdezett 11–16 éves fiúk fele úgy gondolta, hogy az általuk megtekintett pornográf anyagok valóságosak.¹⁰⁴

Az online pornóval való korai találkozás hosszabb távú következményei még nem teljesen ismertek, de abban a kutatók egyetértenek, hogy kritikus hatással lehet a gyerekek szexuális szocializációjára, illetve korai szexualizációjára.¹⁰⁵ Gyerekek beszámolói szerint az online pornográfiával való első találkozáskor sokkot és undort éreznek (27 százalék sokkoló érzésről, 24 százalék zavarról, 23 százalék undorról, 21 százalék nyugtalanságról számolt be), de az ismételt expozíció után ezek az érzések és gondolatok alábbhagytak.¹⁰⁶ A gyermekek és a korai serdülők esetén maladaptív hiedelmek alakulhatnak ki az emberi szexualitásról, a szexuális normákról és a nemi szerepekkel szembeni elvárásokról,¹⁰⁷ továbbá az is kérdéses, mit tanulnak a gyerekek az online pornográfiából a szexuális beleegyezésről (vö. BDSM). A szoftpornó-oldalak átvezethetik a nézőket az (akár a darkweben elérhető) hardcore, keményebb pornófelületekre is, ahol (csoportos) szexuális erőszakot, parafíliát, gyermekekkel vagy állatokkal történő szexuális cselekményeket ábrázoló tartalommal is találkozhatnak. A(z online) pornográfiának való korai kitettség miatt gyakoribbá válhat a kockázatos szexuális viselkedés: megváltozhat az alkalmi, védekezés nélküli szexhez való attitűd.¹⁰⁸ Wright és Randall¹⁰⁹ kutatása szerint a fiatal serdülő korosztályban a védekezés nélküli szex, a több partnerrel való szexuális együttlét és a kockázatos szexuális viselkedés nagyobb arányban fordul elő, mint más korosztályoknál. Ezt a korosztályt emiatt is fokozottan veszélyeztetik a szexuális úton terjedő betegségek (STI), a nem kívánt terhesség, illetve a szexuális támadások.¹¹⁰

102 Martellozzo et al. 2017; Davis et al. 2017; Harper–Hodgins, 2016; McGuinness 2019.

103 Martellozzo et al. 2017.

104 Uo.

105 Dawson et al. 2020; Hutchings 2017.

106 Martellozzo et al. 2017.

107 Dawson et al. 2020; Wright–Randall 2012; McGuinness 2019.

108 Wright 2012.

109 Wright–Randall 2012.

110 Uo. 2012.

Egyes kutatók azt hangsúlyozzák, hogy a pornóval való korai találkozás felnőttkorban problémás pornóhasználatot okozhat, ám abban nincsen egyezés, ez pontosan miben nyilvánul meg: hiperszexuális tevékenységként, kényszeres pornónézésként, hiányzó vagy gyenge impulzuskontrollként¹¹¹ is hivatkoznak rá, de szerencsejáték- vagy drogfüggőséghez hasonlított pornóaddikcióról is szó esik a vonatkozó munkákban.¹¹²

Bár az OnlyFans oldalra csak – az életkorukat hivatalos igazolvánnyal bizonyító – 18 év feletti személyek regisztrálhatnak, ám az online pornográfiaival általában véve, a közösségi felületek OnlyFans-fiókokra mutató oldalaival, illetve a mainstream média OnlyFans-tudósításaival a gyerekek is találkozhatnak.

8. Konklúzió

Nem csupán városi legenda – olvasható Csányi és munkatársai tanulmányában¹¹³ –, hogy Budapest a nemzetközi pornóipar egyik fővárosa, sőt Magyarország az egy főre eső pornószeplők számát tekintve az első három helyezett között szerepel Csehországgal és az Egyesült Államokkal együtt. Ez az arány azonban szinte megjósolhatatlan a nem stúdiók által készített és forgalmazott, *do-it-yourself* típusú, sokszor akár anonim szereplőkkel létrehozott pornografikus tartalmak (mint az online amatőr videó, a webkamerázás vagy éppen az OnlyFans-szeplés) kapcsán.

Részletesebb médiaelemzés nélkül, csupán egy szisztematikus médiatartalom-kereséssel is nyilvánvalóvá válik, hogy az OnlyFans és a hasonló oldalak mainstream médiában történő megjelenése alapján a felnőtt tartalmakat közvetítő platformokról olyan képet kap a felszínebben tájékozódó olvasó, hogy:

1. könnyű pénzkeresetet jelentenek, könnyedén, megerőltetés nélkül meg lehet belőlük gazdagodni;
2. nem veszélyesek, mint az offline szexmunka;

111 Kor et al. 2014.

112 Brand et al. 2011.

113 Csányi et al. 2022, 2.

3. a fő veszélyt csupán a stigmatizáció jelentheti, de azért is kárpótol a mesés, álomszerű vagyon, amelyre a fiatal vagy valamilyen fizikai adottságuk miatt feltűnő nők szert tettek.

Az elemzésben több, kommunikációs, internetbiztonsági, pénzügyi, gyermekvédelmi szempontból is körüljártuk a (pornó)influenzerei aktivitást, különös tekintettel a webkamerás és az OnlyFans platformon folytatott tevékenységre, és a következőket állapítottuk meg. A mainstream online médiában megjelenő képpel szemben a pornóinfluenzerei aktivitás:

1. nehéz, lelkileg és fizikailag is megterhelő online tevékenység, amely a követői bázis felépítése és fenntartása miatt heti hétnapos elfoglaltságot jelent, és egy-két kivételtől eltekintve csupán az eredetileg is nagy ismertségű személyek tudnak kiemelkedően magas jövedelemre szert tenni;
2. az online szexmunkásokat is érinti a cyberbullying, a zaklatás, az online, sőt offline stalking jelensége;
3. a stigmatizáció valós veszély, amely az adott személy teljes egzisztenciáját ellehetetlenítheti, családi-baráti-munkatársi kapcsolatait tönkretetheti.

További célunk a kutatási témában, hogy a következő elemzésünkben elvégezzük az OnlyFans platformot középpontba állító szisztematikus médiaanalízist, és a médiaszövegek retorikai elemzésével felmérjük, hogy a magyar online média pontosan milyen képet fest a pornóinfluenzerek, online szexmunkások világáról.

Irodalom

- Abidin, Crystal 2016: Aren't These Just Young, Rich Women Doing Vain Things Online? Influencer Selfies as Subversive Frivolity. *Social Media + Society*, April-June, 1–17. <https://www.doi.org/10.1177/2056305116641342>
- Alptraum, Lux 2018: Industry Standards: How the internet changed sex work. *Real Life*, július 16. <https://reallifemag.com/industry-standards/>
- Bazsó, Dávid 2022a: Anya-lánya együtt indított OnlyFans-oldalt, ahol közel havi 4 milliót is megkeresnek. *Index*, október 17. <https://index.hu/mindekozben/poszt/2022/10/17/anya-lanya-egyutt-inditott-onlyfans-oldalt-ahol-kozel-havi-4-milliot-is-megkeresnek/>
- Bazsó, Dávid 2022b: Imádják az OnlyFansen a fiatal lányt, akinek az egyik melle nagyobb a másiknál. *Index*, szeptember 5. <https://index.hu/mindekozben/poszt/2022/09/05/imadjak-az-onlyfansen-a-fiatal-lanyt-akinek-az-egyik-melle-nagyobb-a-masiknal/>

- Bernstein, Jacob 2019: How OnlyFans Changed Sex Work Forever. *The New York Times*, február 9. <https://www.nytimes.com/2019/02/09/style/onlyfans-porn-stars.html>
- Brand, Mathias – Laier, Christian – Pawlikowski, Mirko – Schächtle, Ulrich – Schöler, Tobias – Altstötter-Gleich, Christine 2011: Watching pornography pictures on the Internet: Role of sexual arousal ratings and psychological-psychiatric symptoms for using Internet sex sites excessively. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 14, 6, 371–377. <https://www.doi.org/10.1089/cyber.2010.0222>
- Carrotte, Elise Rose – Prichard, Ivanka – Lim, Megan Su Cheng 2017: “Fitspiration” on Social Media: A Content Analysis of Gendered Images. *Journal of Medical Internet Research*, 19, 3, e95. <https://doi.org/10.2196/jmir.6368>
- Csányi, Gergely – Dés, Fanni – Gregor, Anikó 2022: Pornification as Westernization on the semi-periphery: The history of the Hungarian ‘porn boom’ in the 1990s. *Sexualities*, online first, April. <https://doi.org/10.1177/1363460722109265>
- Daniels, Elizabeth A. 2016: Sexiness on social media: the social costs of using a sexy profile photo. *Sexualization, Media, & Society*, 2, 4, 2374623816683522. <https://doi.org/10.1177/2374623816683522>
- David, Gabriela 2009: Clarifying the mysteries of an exposed intimacy. Another intimate representation Mise-en-scène. In Nyíri, Kristóf (ed.): *Engagement and exposure. Mobile Communication and the ethics of social networking*, Vienna, Passagen Verlag, 77–86.
- Davis, Angela – Carrotte, Elise – Hellard, Margaret – Temple-Smith, Meredith – Lim, Megan 2017: Pornography as a source of education about sex and sexuality among a sample of 15–29 year old Australians. *The Journal of Sexual Medicine*, 14, 5, supplement 4, E272. <https://www.doi.org/10.1016/j.jsxm.2017.04.685>
- Dawson, Kate – Gabhainn, Saoirse Nic – MacNeela, Pádraig 2020: Toward a Model of Porn Literacy: Core Concepts, Rationales, and Approaches. *The Journal of Sex Research*, 57, 1, 1–15. <https://www.doi.org/10.1080/00224499.2018.1556238>
- Doornwaard, Suzan M. – van den Eijnden, Regina J. J. M. – Baams, Laura – Vanwesenbeeck, Ine – ter Bogt, Tom F. M. 2016: Lower Psychological Well-Being and Excessive Sexual Interest Predict Symptoms of Compulsive Use of Sexually Explicit Internet Material Among Adolescent Boys. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 1, 73–84. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0326-9>
- Downs, Claire 2020: OnlyFans, Influencers, and the Politics of Selling Nudes During a Pandemic. *Elle*, május 14. <https://www.elle.com/culture/a32459935/onlyfans-sex-work-influencers/>
- Drenten, Jenna – Gurrieri, Lauren – Meagen, Tyler 2020: Sexualized labour in digital culture: Instagram influencers, porn chic and the monetization of attention. *Gender Work Organ*, 27, 41–66. <https://doi.org/10.1111/gwao.12354>
- Drolet, Gabrielle 2020: The Year Sex Work Comes Home. *The New York Times*, április 20. <https://www.nytimes.com/2020/04/10/style/camsoda-onlyfans-streaming-sex-coronavirus.html>
- Ford, Jeffrey J. – Durtschi, Jared A. – Franklin, Darrell L. 2012: Structural therapy with a couple battling pornography addiction. *American Journal of Family Therapy*, 40, 4, 336–348. <https://doi.org/10.1080/01926187.2012.685003>
- Gregor, Anikó – Csányi, Gergely – Dés, Fanni 2020: „Pest megér egy testet.” A magyarországi pornóipar a hosszú kilencvenes években mint a világgazdaságba való reintegráció egy patriarchális formája. *Replika*, 117–118, 53–91. <https://www.doi.org/10.32564/117-118.3>
- Hall, P. Cougar – West, Joshua H. – McIntyre, Emily 2012: Female self-sexualization in MySpace.com personal profile photographs. *Sexuality & Culture*, 16, 1–16. <https://www.doi.org/10.1007/s12119-484011-9095-0>

- Harper, Cody – Hodgins, David C. 2016: Examining correlates of problematic internet pornography use among university students. *Journal of Behavioural Addictions*, 5, 2, 179–191. <https://www.doi.org/10.1556/2006.5.2016.022>
- Harvey, Hanna B. – Robinson, Karen 2007: Hot bodies on campus: The performance of porn chic. In Hall, Ann C. – Bishop, Mardia J. (eds.) *Pop porn: Pornography in American culture*. Westport, Praeger.
- Henderson, Alex 2011: MyFreeCams: At the Top After 6 Years. *Xbiz*, február 16. <http://www.xbiz.com/features/130493/myfreecams-at-the-top-after-6-years>
- Henry, Madeline V. – Farvid, Panteá 2017: „Always hot, always live”: computer-mediated sex work in the era of camming. *Women's Studies Journal*, 31, 2, 113–118.
- Herring, Susan C. – Kapidzic, Sanja 2015: Teens, gender, and self-presentation in social media. In Wright, James D. (ed.): *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, 2nd ed., Oxford, Elsevier, 146–152. <https://www.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.64108-9>
- Hollands, Thomas 2020: The Economics of OnlyFans. *XSRUS*, április 24. <https://xsrus.com/the-economics-of-onlyfans>
- Hutchings, Naomi 2017: Porn literacy: Raising sexually intelligent young people. *The Journal of Sexual Medicine*, 4, 5, suppl. 4, E292. <https://www.doi.org/10.1016/j.jsxm.2017.04.405>
- Ifeanyi, K. C. 2021: The NSFW future of OnlyFans, where celebs, influencers, and sex workers post side by side. *Fast Company*, március 26. <https://www.fastcompany.com/90611207/the-nsfw-future-of-onlyfans-where-celebs-influencers-and-sex-workers-post-side-by-side>
- Jacobs, Karen 2021: Small influencers poised to win more brand followers in 2022. *Insider Intelligence*, december 22. <https://www.insiderintelligence.com/content/small-influencers-poised-win-more-brand-followers-2022>
- Jones, Angela 2020: *Camming: Money, Power, and Pleasure in the Sex Work Industry*. New York, New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479842964.001.0001>
- Klimmt, Christoph – Hartmann, Tilo – Schramm, Holger 2006: Parasocial Interactions and Relationships. In Bryant, Jennings – Vorderer, Peter (eds.): *Psychology of entertainment*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 291–313.
- Kor, Ariel – Zilcha-Mano, Sigal – Fogel, Yehuda A. – Milkulincer, Mario – Reid, Rory C. – Potenza, Marc N. 2014: Psychometric development of the Problematic Pornography Use Scale. *Addictive Behaviours*, 39, 5, 861–868. <https://www.doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.01.027>
- Kristof, Nicholas 2020: The Children of Pornhub. *The New York Times*, december 4. <https://www.nytimes.com/2020/12/04/opinion/sunday/pornhub-rape-trafficking.html>
- Lee, Alex 2020: Coronavirus is bad news for Big Porn but great news for OnlyFans. *Wired*, május 4. <https://www.wired.co.uk/article/coronavirus-porn-industry-onlyfans>
- Lowry, Rachel 2016: Photographing the Business of Online Intimacy. *Time*, június 10. <https://time.com/4326526/the-business-of-online-intimacy/>
- Lykousas, Nikolaos – Casino, Fran – Patsakis, Constantinos 2020: Inside the X-Rated World of „Premium” Social Media Accounts. In *SocInfo 2020. Lecture Notes in Computer Science*. Springer, Cham, 12467, 181–191. https://doi.org/10.1007/978-3-030-60975-7_14
- Lynch, Anette 2012: *Porn chic: Exploring the contours of raunch eroticism*. London, Berg.
- Manago, Adriana M. – Graham, Michael B. – Greenfield, Patricia M. – Salimkhan, Goldie 2008: Self-presentation and gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29, 446–458. <https://www.doi.org/https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.07.001>
- Martellozzo, Elena – Monaghan, Andy – Adler, Joanna R. – Davidson, Julia – Leyva, Rodolfo – Horvath, Miranda A. H. 2017: „...I wasn't sure it was normal to watch it...” A quantitative and qualitative examination of the impact of online pornography on the values, attitudes, beliefs and behaviours of children and young people. Middlesex University, the Children's Commis-

- sioner & the NSPCC. <https://dera.ioe.ac.uk/27973/1/MDX%20NSPCC%20OCC%20pornography%20report%20June%202016.pdf>
- Marwick, Alice E. 2013: *Status update: Celebrity, publicity, & branding in the social media age*. New Haven, Yale University Press.
- Marwick, Alice E. 2015a: Instafame: Luxury selfies in the attention economy. *Public Culture*, 27, 137–160.
- Marwick, Alice 2015b: „You May Know Me from YouTube”: (Micro-)Celebrity in Social Media”. In Marshall, P. David – Redmond, Sean (eds.): *A Companion to Celebrity*. Chichester, Wiley Blackwell, 353–371. <https://www.doi.org/10.1002/9781118475089.ch18>
- Marwick, Alice E. – boyd, danah 2011: I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New Media & Society*, 13, 1, 114–133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
- Mascheroni, Giovanna – Cuman, Andrea 2014: *Net Children Go Mobile. Final Report*. Milano. Online: https://netchildrengomobile.eu/ncgm/wp-content/uploads/2013/07/NCGM_Final-Report_Country_DEF.pdf
- Massey, Jake 2022: OnlyFans model who lets followers make ‘every life decision’ is considering stopping new subscribers. *Ladbible*, november 1. <https://www.ladbible.com/originals/onlyfans-woman-subscribers-every-decision-20221101>
- McGuinness, Regina 2019: *Impact of early exposure to online pornography on problematic pornography use and sexual consent attitudes*. Thesis in Psychology. Dublin Business School. <https://esource.dbs.ie/handle/10788/3868>
- Owen, Jonathan 2021: Are celebrity influencers losing their touch? *PR Week*, [d. n.] <https://www.prweek.com/article/1724983/celebrity-influencers-losing-touch>
- Paasonen, Susanna – Nikunen, Kaarina – Saarenmaa, Laura 2007: Pornification and the education of desire. In Paasonen, Susanna – Nikunen, Kaarina – Saarenmaa, Laura (eds.): *Pornification: Sex and sexuality in Media Culture*. Oxford, Berg, 1–20.
- Patella-Rey, PJ 2021: *Sex cam modeling: labor, intimacy, and prosumer porn*. PhD disszertáció, kézirat. University of Maryland. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.21571.53282>
- Pellicer, Shirley 2017: Influencer vs Brand Ambassador vs Brand Advocate. *Medium*, január 16. <https://medium.com/@digitaluxe/influencer-vs-brandambassador-vs-brand-advocate-7c278d72700d>
- Pezutto, Sophie 2019: From Porn Performer to Pornpreneur: Online Entrepreneurship, Social Media Branding, and Selfhood in Contemporary Trans Pornography. *About Gender: International Journal of Gender Studies*, 8, 16, 30–60. <https://www.doi.org/10.15167/2279-5057/AG2019.8.16.1106>
- Price, Michelle 2022: Mastercard, Visa suspend ties with ad arm of Pornhub owner MindGeek. *Reuters*, augusztus 4. <https://www.reuters.com/business/finance/mastercard-visa-suspend-ties-with-ad-arm-pornhub-owner-mindgeek-2022-08-04/>
- Rabouin, Dion 2016: Camming Gives Internet Porn Fans a Personal Touch. *Newsweek*, január 16. <https://www.newsweek.com/camming-internet-porn-personaltouch-416577>
- Ringrose, Jessica 2011: Are you sexy, flirty, or a slut? Exploring ‘sexualization’ and how teen girls perform/negotiate digital sexual identity on social networking sites”. In Gill, Rosalind – Scharff, Christina (eds.): *New femininities: postfeminism, neoliberalism and subjectivity*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 99–116.
- Rojek, Chris 2001: *Celebrity*. John Wiley & Sons.

- Ruiz-Gomez, Alexandra 2019: Digital Fame and Fortune in the age of Social Media: A Classification of social media influencers. *aDResearch*, 19, 8–29. <https://doi.org/10.7263/adresic-019-01>
- Sanders, Jessica 2022: OnlyFans Top Creators: 8 Of The Best Content Creators Right Now. Who are the best of the best on OF right now? *Follower*, november 9. <https://follower.co/guides/onlyfans-top-creators-best-content-creators-right-now/>
- Senft, Theresa M. 2008: *Camgirls: Celebrity and community in the age of social networks*. New York, Peter Lang.
- Senft, Theresa M. – Baym, Nancy K. 2015: What does the selfie say? Investigating a global phenomenon. *International Journal of Communication*, 9, 1588–1606.
- Simon, Felix M. 2019: The Politics of Digital Intimacy. *Medium*, augusztus 10. <https://medium.com/viewpoints/the-politics-of-digital-intimacy-2da2f0622088>
- Song, Jason 2016: As L.A. porn industry struggles, ‘web camming’ becomes a new trend. *Los Angeles Times*, augusztus 3. <https://www.latimes.com/local/lanow/la-me-ln-porn-camming-20160803-snap-story.html>
- Steadman, Otillia 2020: Her Colleagues Watched Her OnlyFans Account At Work. When Bosses Found Out, They Fired Her. *BuzzFeed News*, április 25. <https://www.buzzfeednews.com/article/otilliasteadman/mechanic-fired-onlyfans-account-indiana>
- Székely, Levente – Veszelszki, Ágnes 2021: A tartalomfogyasztás fizikai és virtuális terei. In Székely, Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről*. Budapest, Enigma 2001 Kiadó, 189–209.
- Toffler, Alvin 1980: *The third wave: The classic study of tomorrow*. New York, NY, Bantam.
- van Oosten, Johanna M. – Peter, Jochen – Boot, Inge 2015: Exploring associations between exposure to sexy online self-presentations and adolescents’ sexual attitudes and behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 44, 5, 1078–1091. <https://www.doi.org/10.1007/s10964-014-0194-8>.
- van Oosten, Johanna M. – Vandenbosch, Laura 2017: Sexy online self-presentation on social network sites and the willingness to engage in sexting: a comparison of gender and age. *Journal of Adolescence*, 54, 42–50.
- Veszelszki, Ágnes 2011: Image and Self-representation. In Benedek, András – Nyíri, Kristóf (eds.): *Images in Language. Metaphors and Metamorphoses*. Visual Learning, vol. 1. Frankfurt am Main, Peter Lang, 125–136.
- Veszelszki, Ágnes 2017: Az anyaság képe a magyar blogoszférában. *Filológia.hu*, 1–2, 26–55.
- Veszelszki, Ágnes 2018: Like Economy: What is the Economic Value of Likes? *Society and Economy*, 40, 3, 417–429.
- Wei, Lim How 2022: 10 OnlyFans Statistics You Need to Know in 2022. *Follow Chain*, augusztus 20. <https://www.followchain.org/onlyfans-statistics/>
- Wright, Paul J. 2012: A longitudinal analysis of US adults’ pornography exposure: Sexual socialisation and the moderating role of unhappiness. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 24, 2, 67–76. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000063>
- Wright, Paul J. – Randall, Ashley K. 2012: Internet pornography exposure and risky sexual behaviour among adult males in the United States. *Computers in Human Behaviour*, 28, 4, 1410–1416. <https://www.doi.org/10.1016/j.chb.2012.03.003>
- Yeo, Amanda 2022: Pornhub has been suspended from Instagram. *Mashable*, szeptember 6. <https://mashable.com/article/pornhub-instagram-suspended-banned>

Online források

- W1 = sz. n. Kirúgták a tanárnőt, aki az OnlyFans-on próbálta kiegészíteni a jövedelmét. *24.hu*, 2022. szeptember 24. <https://24.hu/elet-stilus/2022/09/24/tanarno-onlyfans-elbocsatas/>
- W2 = Alex: Genres You Can Find On OnlyFans. *OnlyFans Blog*, 2022. szeptember 9. <https://blog.onlyfans.com/genres-you-can-find-on-onlyfans/>
- W3 = Alex: Talking Tattoos With Sydney Dyer. *OnlyFans Blog*, 2020. május 29. <https://blog.onlyfans.com/talking-tattoos-with-sydney-dyer/>
- W4 = James Charles Twitter-oldala, 2020. március 21. <https://twitter.com/jamescharles/status/1241200955174969345?s=20> [2022. 11. 11.]
- W5 = The Morning Consult [é. n.] The influencer report. Engaging Gen Z and the Millennials. <https://morningconsult.com/influencer-report-engaging-gen-z-and-millennials/>
- W6 = Ultimate Guide to Onlyfans. <https://influencermarketinghub.com/glossary/onlyfans/>
- W7 = Allow States and Victims to Fight Online Sex Trafficking Act (FOSTA). <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/1865>
- W8 = Stop Enabling Sex Traffickers Act (SESTA). <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/1693>

PAP MILÁN

A tévutas hegemon?

*John J. Mearsheimer: A nagy téveszme.
Liberális álmok és nemzetközi realitások¹*

Book review

Talán nincs manapság népszerűbb téma az amerikai hegemonia hanyatlásánál és egy új formációjú világrendszer felemelkedésénél. Könyvtárnyi az irodalma Kína felemelkedésének és egy új multipoláris világ létrejöttének. Ugyanígy végeláthatatlan a sora azoknak a magyarázatoknak, amelyek az egy évszázados amerikai hegemonia okait és folyamatait kutatják. Ezek között szép számmal lehet találni olyanokat, amelyek a nagyhatalmi felemelkedés és hanyatlás hosszú távú sémáit hasznosítva az Egyesült Államok globális hatalmának történetét más korábbi, főleg a Brit Birodalom pályájához hasonlítják. Mások számára az amerikai kivételesség az amerikai hegemonia történetében is kimutatható: a földkerekségre ekkora gazdasági és katonai hatalommal, kulturális befolyással lévő ország még nem létezett a világtörténelemben. Ebből kifolyólag hanyatlása és bukása is másképp fog végbemenni, mint a korábbi birodalmaké. John Mearsheimer 2018-as könyve, amely magyarul *A nagy téveszme. Liberális álmok és nemzetközi realitások* címmel jelent meg, a liberális hegemonia globális kísérletének és missziójának tudja be az amerikai hatalom hanyatlását világszerte. De mi is a liberális hegemonia? Mearsheimer erre a következő definíciót adja: „A liberális hegemonia olyan ambiciózus stratégia, amelynek keretében egy állam arra törekszik, hogy minél több országot a sajátjához hasonló liberális demokráciává alakítson, miközben elősegíti a szabadkereskedelmet és a nemzetközi intézmények kiépítését.” (17.) E törekvés pedig a jórészt a washingtoni politikai elit tagjaitól ered, akik nem kizárólag stratégiai szempontból, hanem morális megfontolásból is támogatják döntéseikben a liberális hegemonia ügyét. Nemcsak a pusztá érdek, a *rai-*

¹ Századvég, Budapest, 2022.

son *d'état* mozgatja ez utóbbi nagyszabású globális projektet, hanem a jó szándék is, amely mostanra már egyre többször találkozik elutasítással világszerte. Mearsheimer e kritikájában már évek óta következetes álláspontot foglal el, amennyiben az általa kidolgozott offenzív realizmus világképét igyekszik az aktuális folyamatokra lefordítani. Véleménye az Egyesült Államok és a NATO elhibázott bővítési stratégiájáról Oroszország Ukrajna ellen indított háborúja után került éles megvilágításba. Nem csoda, hogy a Mearsheimer előadásairól szóló videókat a konfliktus kezdete óta milliók látták, ugyanakkor a fősodratú nyugati sajtó egyfajta kiközösítéssel reagált vele szemben.

John Mearsheimer 1982 óta tanít a Chicagói Egyetemen. Első monográfiája (*Conventional Deterrence*, 1983), bár a hidegháborús elrettentési politikára is rezonált, történeti dokumentumok alapján dolgozta fel a háborús felek második világháború utáni viselkedését. A kötet azt vizsgálja, hogy miért nem működött az elrettentés politikája az Egyesült Királyság és Franciaország részéről, miért nem támadtak a szövetségesek a háború kitörése után, és miért tette ezt meg a náci Németország. 1988-as kötetében pedig a hetvenes évekig legbefolyásosabb stratégiának és hadtörténésznek tekintett Basil Liddell Hart életművét igyekezett újraértékelni, fókuszálva az angol szerző 20-as, 30-as években megjelent stratégiai írásaira és fogadtatásukra Angliában és Németországban a második világháború előtt (*Liddell Hart and the Weight of History*, 1988). Mearsheimer főművének a 2001-ben megjelent *The Tragedy of Great Power Politics* című nagyszabású könyvét tartja a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakma. A 90-es években írt több fontos tanulmányát ugyanis itt fejtette ki rendszerbe foglalva, megfogalmazva az offenzív realizmus irányzatának főbb állításait is. A hagyományos realista tételek – mint az anarchia a nemzetközi viszonyokban, a bizonytalanság nemzetközi léghőre és az államok mint racionális szereplők, amelyek elsődleges célja a túlélés – mellett Mearsheimer a támadókapacitás kiépítését és növelését tekinti a nagyhatalmi biztonsági törekvések racionális stratégiájának. A nagyhatalmi terjeszkedésnek ugyanakkor geopolitikai határai vannak, elsősorban a nagy kiterjedésű óceánok, amelyek határt szabnak a hegemonia kiteljesedésének is. Az Egyesült Államok racionális stratégiai célja így az, hogy hegemon pozícióját a nyugati féltekén biztosítsa, míg a keleti féltekén igyekezzen olyan hatalmi egyensúlyt teremteni, amely megakadályozza egy ottani hegemon nagyhatalom felemelkedését. A tanulság, hogy az offenzív katonai kapacitások felhalmo-

zása mellett az Egyesült Államok ne kötelezze el magát túlságosan a keleti félteke konfliktusaiban.

Az említett racionális stratégiát az amerikai elit- és érdekviszonyok azonban sokszor felülírják. John Mearsheimer Stephen Walttal írt *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (2006) című könyve éppen erre világít rá: a közel-keleti viszonyokba való túlzott amerikai beavatkozás, írják a szerzők, annak a lobbierőnek köszönhető, amely Washingtonban sikeresen győzi meg a döntéshozókat az amerikai–izraeli kapcsolatok egyre szorosabbra vonásáról. A *nagy téveszme* az elhibázott amerikai szerepvállalást egy elvontabb perspektívából szemléli, a liberális ideológia kritikai megközelítéséből. Az Mearsheimer számára is világos, hogy a politikusi hazugság elterjedt és időtlen jelenség; erről szól 2011-es kötete (*Why Leaders Lie?*). A liberális törekvésben azonban nem pusztán egy hegemon terjeszkedést segítő hazugságot lát, hanem egy eszmét, amely az Egyesült Államok történetében gyökerezik és tulajdonképpen nagyhatalommá tette az országot. A liberális küldetés, a *manifest destiny* 19. századi eszméi azonban a globális politika terébe kerülve korlátozottan érvényesíthetők. Erről tanúskodik a hidegháború utáni nemzetközi politika története és az amerikai missziók kudarca. Az iraki és még inkább az afganisztáni államépítés csődje azt mutatja Mearsheimer számára, hogy az amerikai hegemon túlvállalta magát, és ezt leginkább eszmei meggyőződéséből tette. Azok a liberális elméletek, amelyek a nemzetközi kapcsolatok terén a liberális politika megtámogatására szolgálnak – ilyen a kanti indíttatású demokratikus békeelmélet, a kereskedelmi civilizáció vívmányain alapuló gazdasági interdependencia elmélete vagy a nemzetközi szerződésekre és intézményekre alapozó liberális institucionalizmus irányzata –, a hidegháború időszakában jöttek létre, de mindig a nyugati államok és kultúrkör érintkezései kapcsán bírtak leíró erővel.

Mearsheimer ajánlata a liberális missziók helyett a realista mérlegelés, a „politikai megoldások” preferálása a hittérítő háborús kalandok helyett. Realista perspektívából nézve ugyanis a történelemnek nem lehet vége: az emberi csoportok konfliktusa teremti a történelmet, e konfliktusok pedig az emberi természetből erednek. Mearsheimer könyvének jelentős részében a politikai realizmus általános jellemzését adja, amely a politika *de facto* tényezőit az antropológiai pesszimizmust vagy szkepszist valló tradíció nagy gondolkodóihoz (Thuküdidész, Machiavelli, Hobbes) kapcsolja a szerzőt. Az államokon belül létrejövő liberális politikai rendnek azonban

van létjogosultsága szerinte, mivel ott az államhatalom hierarchikus rendet hoz létre, szemben a nemzetközi kapcsolatok alapvetően anarchikus természetével. A realista perspektívának ráadásul számolnia kell még egy tényezővel az államok mozgásának kusza rendszerében, a nacionalizmusok legtöbbször konfliktusos ütközésével. A liberális küldetéssel szemben Mearsheimer a nacionalizmusok erejét említi, amelynek hasonlóan ideologikus a természete, de ellentétes irányú törekvést jelenít meg. A nacionalizmus adja a politikai közösségek összetartó erejét, egyúttal a globális érintkezések rendszerének szétválasztása felé is hat. Felülírva a liberális globalizálódás nagy narratíváit.

A *nagy téveszme* Mearsheimer korábbi könyveihez hasonlóan a viták kereszttüzebe került. A kötetről a Robert Jervis vezette International Security Studies Forum (ISSF) 2019-ben részletes kerekasztalvitát tartott a szerző olyan kollégáinak részvételével, mint Cristopher Layne, Jennifer Pitts, Jack Snyder és William Wohlforth. A vita anyaga és Mearsheimer kritikákra adott válasza az ISSF honlapjáról szabadon letölthető. Két kérdést azonban itt is érdemes megfogalmazni a kötet érvelésére vonatkozóan. Az első, hogy lehetséges-e hegemon pozíció saját értékrendszeren alapuló ígélet nélkül. Fenntarthatja-e az Egyesült Államok globális elsőbbségét, ha nem ígéri, hogy az egyes államok a béke és prosperitás társadalmává válhatnak. Ez a dilemma azt is felveti, hogy egy mearsheimeri realizmusképben milyen szerepe lehet a nemzetközi kapcsolatok liberális iskolájához tartozó Joseph Nye által leírt „*soft powernek*”, eszmei és ideológiai befolyásolásnak. A második kérdés arra irányul, hogy szemlélhető-e a nemzetközi kapcsolatok folyamata az egyes államok belső viszonyai és változásai nélkül. A neoralisták ugyanis az államokat egy egységként és racionális szereplőkként tételezik. Mi történik azonban, ha a demokráciákban jelentkező többségi választói vélemény ellentétes az állam realista és racionális stratégiájával? Érdemes végiggondolni, hogy mely esetekben történt meg ez az elmúlt másfél évszázadban a nyugati világban. A liberális hegemonia tehát nem csak az államvezetés vagy a (kül)politikai elit részéről jelentkezhet. Ez a kérdéskör azonban már részben túl is mutat a recenzió tárgyát képező kötet mondanivalóján. Választ John Mearsheimer és szerzőtársa, Sebastian Rosato új kötetétől várhatunk, amely az államok racionális viselkedését tárgyalja és *How States Think: The Rationality of Foreign Policy* címmel jelent meg a Yale University Press gondozásában. Magyar nyelven az olvasók a könyvet idén vehetik kezükbe a Századvég kiadásában.

E szám szerzői

Aczél Petra nyelvész, újmédia- és kommunikációkutató, egyetemi tanár a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen, az NMHH Médiatudományi Intézetében kutatásvezető, az MTVA mellett működő nyelvi tanácsadó Montágh Testület elnöke, a Pannon Egyetemen működő Éghajlatváltozás Multidiszciplináris Nemzeti Laboratórium kutatócsoport-vezetője. Oktatott a Budapesti Corvinus Egyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, illetve az Egyesült Államokban, a University of Richmondon. Számos kutatási projekt vezetője (különösen médiaértés, tudománykommunikáció, időskép, művészeti kommunikáció, társadalmi jövőképeség témákban). Fő kutatási területe a retorika és az újmédia-kommunikáció, illetve a környezettudatos kommunikáció.

Petra Aczél, linguist, new media and communication researcher, full professor at the Moholy-Nagy University of Art and Design, Head of Research at the Institute of Media Studies of the NMHH, president of the Montágh Board, a language advisory body to MTVA, Head of the research group of the Multidisciplinary National Laboratory of Climate Change at the University of Pannonia. She has taught at the Corvinus University of Budapest, Pázmány Péter Catholic University, Eszterházy Károly College, Eötvös Loránd University, and the University of Richmond in the United States. She is the leader of several research projects (especially in the fields of media literacy, science communication, art communication, social visioning). Her main research interests are rhetoric and new media communication and environmental communication.

Csizmazia Gábor a Nemzeti Közszerzői Egyetem Amerika Kutatóintézetének tudományos munkatársa. Szakterülete napjaink amerikai külpolitikája, különösen az Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa biztonsági kapcsolata, amely témákat többek között a George Washington University vendégkutatójaként és a George C. Marshall Center for European Security Studies ösztöndíjas kutatójaként is vizsgált. Számos

kurzus oktatásában vett részt a nemzetközi biztonság, a transzatlanti kapcsolatok, az Egyesült Államok politikai rendszere és külpolitikája, valamint Észak-Amerika és Kelet-Közép-Európa regionális biztonsága terén.

Gábor Csizmazia is a research fellow at the Institute for American Studies (University of Public Service), focusing on American foreign policy, particularly the security relationship between the United States and East-Central Europe. He has been a guest researcher at the George Washington University and a Scholars Program participant of the George C. Marshall Center for European Security Studies. His teaching activity extends to the design and holding of courses on international security, transatlantic relations, American government and foreign policy, as well as regional security in North America and East-Central Europe.

Darabos Ádám politikatudós (MA), a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézet tudományos segédmunkatársa, és a Danube Institute kutatója. Kutatási területe a 20. századi keresztény politikai gondolkodástörténet, különösen Reinhold Niebuhr és keresztény realizmusa, valamint a kereszténydemokrácia.

Ádám Darabos Political scientist (MA), doctoral candidate at the Doctoral School of International Relations and Political Science (Corvinus University of Budapest), assistant research fellow of the Research Institute for Religion and Society (Eötvös József Research Centre, University of Public Service) and research fellow of the Danube Institute. His research area is the history of Christian political thought in the 20th century, especially Reinhold Niebuhr and his Christian realism, as well as Christian democracy.

Gat Azar a Tel Aviv University professzora, a háború, ideológia és nacionalizmus témáinak kutatója. A Haifai Egyetemen diplomázott, doktorátusát Oxfordban szerezte. 1987-től oktat a Tel Aviv University politikatudományi tanszékén (később Politikatudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Iskolája), kétszer viselt tanszékvezetői címet. Vendégprofesszorként oktatott többek között Oxfordban, a Yale-en, a Berkeley-n, Freiburgban, Münchenben és Konstanzban. Több nemzetközi tudományos ösztöndíj nyertese, 2019-ben megkapta az EMET Prize-t, Izrael legnívósabb tudományos díját. Tíz angol nyelvű kötet szerzője, amelyek a katonai gondolkodás történetét, a háború szerepét a világtörténelemben és a nacionalizmus természetét mutatják be. 2012-ben jelent meg az Oxford University Press gondozásában a *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, amelyet a *The Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* című kötet követett. Legutóbb megjelent művét szintén az Oxford University Press adta ki: *Ideological Fixation: From the Stone Age to Today's Culture Wars* címmel.

Gat Azar is a professor at Tel Aviv University and a researcher on war, ideology, and nationalism. He graduated from Haifa University and received his PhD from Oxford University. He has taught in the Department of Political Science (later the School of Political Science, Government and International Relations) at Tel Aviv University since 1987 and has twice held the title of Head of Department. He has been a visiting professor at Oxford, Yale, Berkeley, Freiburg, Munich and Konstanz. Winner of several international academic fellowships, in 2019 he was awarded the EMET Prize, the most prestigious academic prize in Israel. He is the author of ten English-language volumes on the history of military thought, the role of war in world history, and the nature of nationalism. His book *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism* was published by Oxford University Press in 2012, followed by *The Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* His most recent book, also published by Oxford University Press, is entitled *Ideological Fixation: From the Stone Age to Modern Culture Wars*.

Jereb Botond politológus, diplomáit a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte, a Mathias Corvinus Collegium Alkotmánypolitikai Műhelyének junior kutatója. Főbb érdeklődési területei a politikaelmélet, politikai filozófia, politikai realizmus. A tanulmány bővebb változatával I. helyezést ért el az egyetem 2023. évi TDK versenyén.

Botond Jereb is a political scientist, graduated from the Corvinus University of Budapest, and is a junior researcher at the Mathias Corvinus Collegium's Centre for Constitutional Politics. His main areas of interest are political theory, political philosophy, and political realism. The longer version of this study was awarded 1st prize at the scientific competition of the university.

Marton Péter (habil. docens) a Budapesti Corvinus Egyetem Globális Tanulmányok Intézetének kutatója és oktatója. Doktori fokozatát 2010-ben szerezte. Kutatási területét képezik többek között a külpolitika-elemzés és a biztonsági tanulmányok közös metszetében található kérdések. Szerzőként és szerkesztőként jegyzi többek között *A külpolitika elemzése* c. monográfiát (Budapest, AJTK, 2013) és a *Palgrave Encyclopaedia of Global Security Studies* kötetet (2022, társszerkesztőként Scott Romaniukkal).

Péter Marton is an associated professor at the Global Studies Institute at Corvinus University of Budapest. He earned his PhD in International Relations in 2010. His research areas include issues in the intersection of Foreign Policy Analysis and Security Studies. As author and editor, his publications include, inter alia, a monograph on *The Analysis of Foreign Policy* (AJTK, Budapest, 2013, in Hungarian) and the *Palgrave Encyclopaedia of Global Security Studies* (2022, with Scott Romaniuk as co-editor).

Pap Milán politológus, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézetének munkatársa, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem óraadója. Politológusi diplomáit az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a University of Sheffielden szerezte. Az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetében doktorált, 2017-ben. Kutatási területe a második világháború utáni államszocializmus ideológiája és politikai vezetése, az ideológia jelensége és a politikai realizmus irányzata. Számos tanulmányt publikált hazai és külföldi folyóiratokban, több kötet szerkesztője. Eddig megjelent két monográfiája: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban* (NKE, 2015) és *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban* (MCC Press, 2021).

Milán Pap is a political scientist and research fellow at the Thomas Molnar Institute of Advanced Studies, National University of Public Service. He is a lecturer at the Pázmány Péter Catholic University. He graduated from Eötvös Loránd University and the University of Sheffield and received his PhD from Eötvös Loránd University. His research interests include the ideology and political leadership of post-World War II Hungarian state socialism, the phenomenon of ideology, and the trends of political realism. He has published numerous articles in national and international journals and has edited several volumes. He has published two monographs of the ideology and political mobilisation of the Kádár regime: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban* (NKE, 2015) és *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban* (MCC Press, 2021).

Romsics Gergely a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Intézet tudományos főmunkatársa, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének docense. Tanulmányai lezárása után ösztöndíjas vagy vendégkutatói minőségben számos további intézmény, így a Collegium Budapest, a mainzi Institut für Europäische Geschichte és a Columbia Egyetemen működő Harriman Intézet munkájába kapcsolódott be. Kutatásai elsősorban az emlékezet és a politikai gondolkodás történetére, valamint a historiográfiára irányulnak. Három monográfia szerzője, melyek közül kettő angol nyelven is megjelent (*Myth and Remembrance*, 2006; *The Memory of the Habsburg Empire*, 2010). Legújabb, hamarosan megjelenő könyve az 1917 és 1921 közötti viharos évek magyar külpolitikai gondolkodásának történetét dolgozza fel.

Gergely Romsics is a senior researcher at the Research Centre for the Humanities in Budapest. He is also associate professor of modern and contemporary international history at Eötvös Loránd University. He has held scholarships and visiting positions at numerous institutions, including Collegium Budapest, the Institute for European History at the University of Mainz, and the Harriman Institute at Columbia University. His research focuses on histories of memory and political thought, as well as his-

toriography. He is the author of three monographs, two of which are available in English, as well (*Myth and Remembrance*, 2006; *The Memory of the Habsburg Empire*, 2010). His current book project, soon to be available, covers the history of Hungarian foreign policy thinking in the turbulent years between 1917 and 1921.

Veszelszki Ágnes nyelvész, közgazdász, kommunikációkutató. A 2023 januárjában a Nemzeti Közszerzői Egyetem ÁNTK-n létrejött Digitális Média és Kommunikáció Tanszék alapító vezetője, egyetemi docens, a Filológia.hu MTA-folyóirat főszerkesztője, az NMHH Médiatudományi Intézetében kutatásvezető-helyettes, a Pannon Egyetemen működő Éghajlatváltozás Multidiszciplináris Nemzeti Laboratórium kutatója. Korábban oktatott a Budapesti Corvinus Egyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a Budapesti Metropolitan Egyetemen, a Mathias Corvinus Collegiumban és a Szent Ignác Jezsuita Szakkollégiumban. Kutatási területei: az audiovizuális manipuláció formái, a deepfake; a mesterséges intelligencia kommunikációs hatásai; tudománykommunikáció; környezettudatos kommunikáció.

Ágnes Veszelszki, linguist, economist, communication researcher. She is the founding head of the Department of Digital Media and Communication at the Ludovika National University of Public Service, Editor-in-Chief of the HAS journal *Filológia.hu*, Deputy Head of Research at the NMHH Institute for Media Studies, researcher at the Multidisciplinary National Laboratory of Climate Change at the University of Pannonia. She has previously taught at the Corvinus University of Budapest, Eötvös Loránd University, Budapest Metropolitan University, Mathias Corvinus Collegium and St. Ignatius Jesuit College. Her research interests include forms of audiovisual manipulation, deepfake; the communicative effects of artificial intelligence; science communication; environmental communication.

Zachar Péter Krisztián habilitált egyetemi docens, a Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán a Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszék vezetője, a kar nemzetközi dékánhelyettese. Fő kutatási területe a 19. és 20. század története Közép-Európában, a szociális partnerség és hivatásrendiség elméleti háttere, a nemzetközi kapcsolatok elmélete és története.

Péter Krisztián Zachar, Phd, habil. is a Hungarian historian, associate professor, head of the Department for International Relations and Diplomacy at the Faculty of Public Governance and International Studies, National University of Public Service, Budapest. He is the vice-dean for international affairs of the faculty. His major field of research is the history of the 19th and 20th century in Central Europe, the theoretical background of social partnership, the Catholic social thought, and the history of international relations.